

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**SEBEB-İ NÜZUL RİVAYETLERİ VE BAĞLAM
-Vahidi ve Suyuti'nin Eserleri Çerçevesinde Fâtiha ve Bakara
Sûrelerine Ait Sebeb-i Nüzûl Rivayetlerinin Bağlam Yönünden
İncelenmesi-**

**Hazırlayan
Muhammed Enes YILMAZ**

**Danışman
Prof. Dr. Şahin GÜVEN**

Yüksek Lisans Tezi

Mart 2023, KAYSERİ

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**SEBEB-İ NÜZUL RİVAYETLERİ VE BAĞLAM
-Vahidi ve Suyuti'nin Eserleri Çerçevesinde Fâtiha ve Bakara
Sûrelerine Ait Sebeb-i Nüzûl Rivayetlerinin Bağlam
Yönünden İncelenmesi-**

(Yüksek Lisans Tezi)

**Hazırlayan
Muhammed Enes YILMAZ**

**Danışman
Prof. Dr. Şahin GÜVEN**

Mart 2023, KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Muhammed Enes YILMAZ

İmza

T.C.

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Program Adı : Yüksek Lisans
Tez Başlığı : SEBEB-İ NÜZUL RİVAYETLERİ VE BAĞLAM -Vahidi ve Suyuti'nin Eserleri Çerçevesinde Fâtiha ve Bakara Sûrelerine Ait Sebeb-i Nüzûl Rivayetlerinin Bağlam Yönünden İncelenmesi-

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Önsöz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 84 sayfalık kısmına ilişkin 22/03/2023 tarihinde *Turnitin* intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: % 22' dir.

Filtrelemeye **alıntılar dahil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimedenden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 22.03.2023

Danışman: Prof. Dr. Şahin GÜVEN

Öğrenci: Muhammed Enes YILMAZ

İmza

İmza

KILAVUZA UYGUNLUK

“SEBEB-İ NÜZUL RİVAYETLERİ VE BAĞLAM -Vahidi ve Suyuti'nin Eserleri Çerçevesinde Fâtiha ve Bakara Sûrelerine Ait Sebeb-i Nüzûl Rivayetlerinin Bağlam Yönünden İncelenmesi-” Adlı Eserinin Tefsir İlmi Açısından Tahlili” başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Muhammed Enes YILMAZ

Danışman

Prof. Dr. Şahin GÜVEN

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. İbrahim GÖRENER

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Prof. Dr. Şahin GÜVEN danışmanlığında **Muhammed Enes YILMAZ** tarafından hazırlanan “SEBEB-İ NÜZUL RİVAYETLERİ VE BAĞLAM -Vahidi ve Suyuti'nin Eserleri Çerçevesinde Fâtiha ve Bakara Sûrelerine Ait Sebeb-i Nüzûl Rivayetlerinin Bağlam Yönünden İncelenmesi-” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Temel islâm bilimleri** Anabilim Dalı'nda **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

21/03/2023

JÜRİ:

Danışman : Prof. Dr. Şahin GÜVEN
Üye : Doç. Dr. Mehmet DEMİRCİ
Üye : Doç. Dr. Muhammed Bahaeddin YÜKSEL

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.../..... tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../

Prof. Dr. Atabey KILIÇ

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Kur'an-ı Kerim Allah tarafından Cebrâîl vasıtasıyla Hz. Peygamber'e 23 yılda indirilmiş ilahi bir kitaptır. Bu indiriliş süreci tek seferde olmamış, peyderpey (zamana yayılarak) devam etmiştir. Şayet Kur'an bir bütün olarak tek seferde inmiş olsaydı insanların onu hazmedip hayatlarına aktarması çok zor olurdu. Kur'an, indiği toplumun ihtiyaçlarını gidermek ve sonraki dönemlerde de evrenselliğini korumak için peyderpey ihtiyaç hasıl oldukça indirilmiştir.

Kur'an'ın indiği dönemde insanlar Kur'an'ın manasıyla alakalı bir problem ile karşılaştıkları zaman bizzat vahyin muhatabı olan Hz. Peygamber'e gelerek bu sorunlarını çözüyorlardı. Hz. Peygamber'in vefatından sonra ise onun güzîde ashâbına soruyorlardı. Hz. Peygamber'den sonraki dönemde fetihlerin artmasıyla birlikte müslümanların sayısı artmış, yeni toplumlar bu dine girmeye başlamıştı. Zaman ilerledikçe vahyin ilk muhatapları ile olan zamansal yakınlık uzamış ve Kur'an'ın anlaşılması noktasında birtakım problemler meydana gelmeye başlamıştı. İşte bu ve benzeri nedenlerden dolayı Kur'an'ı daha iyi anlamak adına birtakım ilimler tedvîn edilmeye başlamıştır. Tedvin edilen ilimlerden biri de "Ulûmu'l-Kur'ân" adı altında neş'et eden Esbâb-ı Nüzûl ilmidir.

Esbab-ı Nüzûl vuku bulan bir olay ya da Hz. Peygamber'e yöneltilen bir soru üzerine âyet ya da âyet grubunun veyâhut bir sûrenin inmesine neden olan olayı inceleyen ilim dalıdır. Esbâb-ı nüzûl ilmi vahyin ilk muhatapları ile aramızda köprü vazifesi gören bir ilimdir. Bu özelliğinden dolayı diğer "Ulûmu'l-Kur'ân" adı altında incelenen ilim dallarına göre ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü dönemin sosyal, kültürel ve tarihsel kimliğini yansıtmaya açısından bize en yakın bilgileri vermektedir. Olaylara, şahıslara, zamana ve mekâna yönelik bilgi sahibi olmamızı sağlar ve Kur'an'ı daha iyi anlamamıza vesile olur. İşte belki de bundan dolayı ilk dönemlerde tefsir büyük ölçüde nüzûl sebeplerini bilmekten ibâret olarak kabul edilmiştir.

Biz de bu çalışmamızda konunun önemine binâen Fâtiha ve Bakara sûreleri özelinde sebab-i nüzûl rivayetlerini inceledik. Çalışmamızda sadece Fâtiha ve Bakara sûrelerini ele almamızın bazı nedenleri vardır. Fatiha sûresi Kur'an'ı Kerim'in ilk sûresidir. Kur'an'ı okumaya, onu yazmaya ilk Fatiha ile başlarız. Namazda Allah'ın huzuruna ilk onunla çıkarız. Bu vb. nedenlerden dolayı biz de çalışmamıza ilk bu sûre ile

başlamayı uygun gördük. Bakara sûresinin tercih edilme nedeni ise; Kur'an'ın en uzun sûresi olması nedeniyle birçok konuyu içerisinde barındırması ve bu konulara ilişkin birçok da rivayetin bulunmasıdır. Fâtiha ve Bakara sûresi özelinde yer alan sebab-i nüzûl rivayetlerini incelerken tahlil yöntemini kullanmaya gayret gösterdik. Rivayetleri hadis usulü kriterlerine göre inceleyip sened açısından sağlam olan rivayet/leri tespit etmeye çalıştık. Sûre özelinde zikredilen rivayetleri tek tek inceleyerek rivayet-bağlam ilişkisine vurgu yapmaya gayret gösterdik.

Çalışmamızda sebab-i nüzul rivayetleri hakkında iki temel eseri esas aldık. Bunlar Vâhidî'nin "Esbâbu'n- Nüzûl"ü ile Suyûtî'nin "Lübâbü'n-Nükûl"üdür.

Çalışmamız iki ana bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde esbâb-ı nüzûl ilminin tanımı, önemi, esbâb-ı nüzûl rivayetleri ve çeşitleri, esbâb-ı nüzûl ile alakalı diğer meselelerden bahsettik. Ayrıca esbâb-ı nüzûl rivayetlerinin sadece isnadıyla yetinmeyip Kur'an metninin bağlamıyla uyumlu olup olmadığı meselesine de dikkat çektik.

İkinci bölümde ise hem Fâtiha hem de Bakara sûreleri hakkındaki rivayetleri tek tek inceledik. Bu hususta Vâhidî ve Suyûtî'nin aynı âyetler hakkında aktarmış oldukları ortak rivayetleri ele aldık. Ortak rivayetlerin bulunduğu aynı ayet sayısı 15 tanedir. Bu rivayetlerin asli kaynaklarına inip, ilk olarak sened yönünden inceledik ve gerekli izahları yaptık. Daha sonra ilgili rivayetleri bağlam yönünden inceleyerek âyet için en uygun rivayeti tespit etmeye gayret gösterdik.

Tezimizin hazırlanış sürecinde bizlerden maddî-manevi yardımlarını esirgemeyen başta danışman hocam Prof. Dr. Şahin Güven'e, tezi takip edip kıymetli değerlendirmelerde bulunan jüri üyelerinden Doç. Dr. Mehmet DEMİRCİ ve Doç. Dr. Muhammed Bahaeddin YÜKSEL hocalarıma, Arş. Gör. Dr. Hüseyin ORAL ve Arş. Gör. Dr. Hasan İslam SAK hocalarıma, Kayseri Dini Yüksek İhtisas hocalarımdan Dr. Salih Eryiğit, Dr. Ahmet Temizkan ve Hüseyin Sırrı Sunar hocalarıma, tezin düzeninde yardımcı olan kıymetli arkadaşım Zeyd Korkmaz'a, yine bu süreçte maddî-manevi yardımlarını esirgemeyen kıymetli abim Abdulmetin AŞIK'a ve en büyük destekçim olan sevgili eşim ve aileme en derin duygularıyla teşekkür ederim.

Mart, 2023, Ordu

Muhammed Enes YILMAZ

SEBEB-İ NÜZUL RİVAYETLERİ VE BAĞLAM
-Vahidi ve Suyuti'nin Eserleri Çerçevesinde Fâtiha ve Bakara Sûrelerine Ait
Sebeb-i Nüzûl Rivayetlerinin Bağlam Yönünden İncelenmesi-

Muhammed Enes YILMAZ

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Yüksek Lisans Tezi, Mart 2023
Danışman: Prof. Dr. Şahin GÜVEN

ÖZET

Kur'an-ı anlama noktasında pekçok ilim tedvin edilmiş, bunlar arasında esbab-ı nüzûl ilmi önemli bir konuma hâiz olmuştur. Ulûmu'l-Kur'an başlığı altında ele alınan bütün ilimlerin amacı Allah'ın kelamını daha iyi anlamaya yöneliktir. Allah'ın kelamının en iyi şekilde anlaşılması muhatapların onu hayata daha iyi tatbik etmesine yardımcı olacaktır.

Birtakım ayetler var ki belli olaylar ve sorular üzerine nazil olmuştur. Bunları dikkate almaksızın ayetlerden ne murad edildiğinin düzgün bir şekilde anlaşılması mümkün değildir. Fakat sebeb-i nüzûlle alakalı rivayetlerin sadece sened yönünden incelenmesi yeterli olmamakta, aynı zamanda siyâk-sibak, mekkî-medenî, tarihi veriler vb. unsurlar da dikkate alınarak incelenmesi gerekmektedir.

Fâtiha sûresi Kur'an'ın ilk sûresidir. Bakara sûresi ise Kur'an'ın en uzun sûresidir ve bir nevi Fâtiha'nın tefsiri mahiyetindedir. Bu açıdan pek çok konuyu içerisinde barındırmakta ve rivayet malzemesi açısından birçok veri sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Sebeb-i Nüzûl, Ulûmu'l-Kur'an, Fâtiha, Bakara.

SEBEB-İ NÜZÛL AND CONTEXT
-That is resercing of Fatiha and Bakara in the word of Vahidi and Suyuti
according to context-

Muhammed Enes YILMAZ

Erciyes University, Graduate School of Social Sciences
Master Thesis, March 2023
Supervisor: Prof. Dr. Şahin GÜVEN

ABSTRACT

Many sciences were comlited to understanding the Qur'ân. The sciences of Asbâb-ı Nüzûl had an imported place. The aim of all sciences that discussed under the title of Ulûmu'l-Qur'ân is to better understand the verse of Allah. The best of understanding of Allah's verse will help te people who in beive in that to apply it to life better.

There are some verses that were revieled on certen event and same questions. Without think these into account, it is not possible properly and clearly anderstanding that what is the meaninf of Allah's verse. That verses are what explain to us. However, to stady of "sanad" is not enough to understanding the verse of Allah only. Because of that you must be stady some ather thinks like that prevvius-after, Makkî-Madanî, historical information etc. At the same time.

The first surah is Fatiha in the Holly Qur'ân. On the ather hand Bakara is longest surah in the Qur'ân end it is also tafsir/sort of Fatiha. İn this respect it is existed so many subjects and offers a lot of data in terms of narration material.

Keywords: Qur'ân, Asbâb-ı Nüzûl, Ulûmu'l-Qur'ân, Fatiha, Bakara.

İÇİNDEKİLER

SEBEB-İ NÜZUL RİVAYETLERİ VE BAĞLAM

-Vahidi ve Suyuti'nin Eserleri Çerçevesinde Fâtiha ve Bakara Sûrelerine Ait
Sebeb-i Nüzûl Rivayetlerinin Bağlam Yönünden İncelenmesi-

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ESBÂB-I NÜZÛL

1.1. Esbâb-I Nüzûl.....	6
1.1.1. Tanımı.....	6
1.1.2. Sebeb-i Nüzûlu Bilmenin Önemi.....	9
1.1.3. Sebeb-i Nüzûlü Bilmenin Yolları	14
1.1.4. Esbâb-ı Nüzûl Rivayetleri İçin Kullanılan Sığalar	15
1.1.4.1. Sebep İfade Etmede Nass Olan Rivayetler	16
1.1.4.2. Sebep İfade Etmede Nass Olmayan Rivayetler.....	17
1.2. Esbâb-I Nüzûlle İlgili Meseleler.....	17
1.2.1. Taaddüd Meselesi	17
1.2.1.1. Rivayetlerin Taaddüdü	18
1.2.1.2. Sebebin Taaddüdü	20
1.2.1.3. Nüzûlün Taaddüdü	22
1.2.2. Takaddüm veya Taahhür Meselesi	25
1.2.3. Umum-Husus Meselesi.....	26
1.3. Kur'anı Anlamada Bağlamın Rolü	28

1.3.1. Sebeb-İ Nüzûl- Bağlam İlişkisi.....	32
1.3.1.1. Metin-içi Bağlam	32
1.3.1.2. Metin-dışı Bağlam.....	34

İKİNCİ BÖLÜM

FÂTİHA VE BAKARA SÛRELERİNDEKİ ESBÂB-I NÜZÛL RİVÂYETLERİNİN BAĞLAM YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. Fâtiha Ve Bakara Sûrelerindeki Esbâb-I Nüzûl Rivâyetlerinin Bağlam Yönünden Değerlendirilmesi	37
2.1.1. Fâtiha sûresi	37
2.1.2. Bakara sûresi.....	39
2.1.2.1. Allah'ın Darb-ı Mesel Vermesi.....	39
2.1.2.2. Kafirlerle Karşı Yardım İstemek	41
2.1.2.3. Cebrâîl'e Düşmanlık	43
2.1.2.4. Şeytanın Adımlarını Takip Etmek	46
2.1.2.5. Peygamber'e Soru Sormak.....	51
2.1.2.6. Doğu'nun da Batı'nın da Allah'a Ait olması	54
2.1.2.7. Gerçek İyilik.....	61
2.1.2.8. Oruç Gecesinde Helal Kılınan Şeyler	63
2.1.2.9. Bazı Kimselerin Sözlerinin Hoşa Gitmesi	65
2.1.2.10. Kadınlar.....	66
2.1.2.11. Boşanılan Eşlere Engel olunmaması.....	72
2.1.2.12. Dinde Zorlama Olmaması	74
2.1.2.13. Kazanılan Şeylerin Güzellerinden Vermek.....	75
2.1.2.14. Ribadan Geriye Kalandan Vazgeçilmesi.....	78
SONUÇ	81
KAYNAKÇA.....	85

SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ

- a.s** : aleyhi's-selam
b. : ibn
Bkz. : Bakınız
C. : Cilt
Çev. : Çeviren
Ekev. : Erzurum Kültür Eğitim Vakfı
h. : Hicri
Hz. : Hazreti
(r.a) : Radıyallahu anh
(s.a.v.) : Sallallâhu aleyhi ve sellem
Tdv : Türkiye Diyanet Vakfı
Ts. : Tarihsiz
Thk. : Tahkik Eden
İfav. : İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
vb. : Ve benzerleri
vd. : Ve diğerleri
y.y : Yayıncı yok

GİRİŞ

1. Konusu

Tezimizin konusu sebab-i nüzûl rivayetlerinin bağlam yönünden incelenmesidir. Bilindiği üzere “Esbâb-ı Nüzûl” Ulûmu’l-Kur’an’ın bir alt disiplini ve tefsir ilmiyle alakadar olan herkes bu rivayetlerden istifade etmiştir. Çünkü Kur’an’ın geneli herhangi bir nedenle inmezken bazı ayetler birtakım soru ya da olaylara binaen iniyordu. Dolayısıyla bu rivayetleri göz ardı ederek o ayetlerden Allah’ın muradının doğru bir biçimde anlaşılması ve yorumlanması mümkün değildir.

Biz de bu konuda Fâtiha ve Bakara sûrelerine ait sebab-i nüzûl rivayetlerini Vâhidî’nin “Esbâbu’n-Nüzûl”ü ile Suyûtî’nin “Lübâbu’n-Nükûl fi Esbâbi’n-Nüzûl” isimli eserlerini dikkate alarak ayetlerin yer aldıkları bağlamları yönünden değerlendireceğiz.

2. Amacı ve Önemi

Çalışmamızın amacı sebab-i nüzûl rivayetlerinin Kur’an’ı tefsir süresince ne kadar etki ettiğinin, söz konusu rivayetlerin ilgili âyetlerin iç ve dış bağlamıyla (siyâk-sibak vb.) ne kadar örtüştüğünün tespit edilmesidir. Çünkü sadece rivayetin sahih, hasen ya da zayıf olması yeterli olmamakta, aynı zamanda ilgili rivayetlerin ayet ya da ayet gruplarının bağlamıyla uyumlu olup olmaması meselesinin de dikkate alınması gerekmektedir. Bu amacımızı Vâhidî ve Suyûtî’nin esbâb-ı nüzûl ile ilgili eserleri çerçevesince gerçekleştirmeye çalışacağız. Bütün rivayetleri ele almak bu tezin sınırlarını aşacağından dolayı bunu Fâtiha ve Bakara sûreleri özelinde değerlendirmeyi uygun gördük.

Bu konuyu seçmemizin nedeni, Kur’an’ı anlama noktasında nüzûl bilgisinin önemli bir yer tutmasıdır. Bilindiği üzere âyetlerin büyük bir çoğunluğu herhangi bir nedenle inmezken, bir kısım âyetler belli olaylar ve sorular üzerine nâzil olmuştur. İşte

esbab-ı nüzul rivayetleri dikkate alınmadığı takdirde âyetlerin anlaşılmasında birtakım zorluklar meydana gelebilir ve bunlar doğru anlamın tespit edilmesine engel teşkil edebilir.

Çalışmamızda sadece Fâtiha ve Bakara sûrelerini ele almamızın ise bazı nedenleri vardır. Fâtiha sûresi mushaf tertibinde Kur'an'ın ilk sûresi olma özelliğine sahiptir. Bizler Kur'an'ı okumaya, onu yazmaya ilk onunla başlarız. Namazda Allah'ın huzuruna ilk onunla çıkarız. Aynı zamanda Fâtiha sûresi "ümmü'l-kitap"tır. Kitabın özü, temeli, kaynağıdır. Kısacası bu vb. nedenlerden dolayı biz de bu sûrenin faziletlerinden istifade etmek üzere çalışmamıza bu sûre ile başlamayı uygun gördük.

Bakara sûresinin tercih edilme nedeni ise; Kur'an-ı Kerim'in en uzun sûresi olması nedeniyle içerisinde birçok konunun yer alması ve bu konulara ilişkin birçok da rivayetin bulunmasıdır. Bakara sûresi Hz. Peygamber'in ifadesiyle iki çiçekten biridir. Bunlar "Bakara ve Âl-i imrân" sûreleridir.¹ Belki de bu özelliğinden dolayı bir çiçek misali içinde İbadetten itikada, ahkâmdan muâmelâta, peygamber kıssalarından geçmiş kavimlere kadar pek çok konuyu içinde barındırmaktadır. Aynı zamanda kimi müfessirlere göre Fâtiha'nın bir nevi tefsiri olarak kabul edilir.

Esbâb-ı nüzûl ilmiyle alakalı birçok eser te'lif edilmiştir. Fakat bu konudaki en önemli eserlerden iki tanesi, Vâhidî ve Suyûtî'nin ilgili eserleridir. Biz de çalışmamızda bu eserleri esas alacağız. Çünkü bu eserlerden Vâhidî'nin eseri, günümüze ulaşan ilk eser olma özelliği taşımaktadır. Suyûtî'nin eseri ise kendi ifadesiyle bu alanda benzerini kimsenin te'lif etmediği mü'cezz ve kapsamlı bir kitaptır.² Fakat nüzûl rivayetlerinin Kur'an'ın iç ve dış bağlamıyla ne kadar örtüştüğü tartışmalı bir konudur. Bu sebeple kimi âlimlere göre Kur'an'ın anlaşılmasında esbâb-ı nüzûlün önemli ve olumlu yönleri bulunmakla birlikte; kimilerine göre ise bu bir sorun teşkil etmektedir. Çünkü rivayet olması hasebiyle birçok uydurma ve asılsız haberlerin literatüre girmesine, ayeti sadece o rivayet ya da rivayetlere hasretmesine ve insanların bu rivayetlerle amel etmesine vb. olumsuz sonuçlara neden olmuştur.

¹ Ebu'l-Hüseyin el-Haccâc Müslim, *Sahîhü'l-Müslim*, 1. bs (Beirut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991), kit. "Kitâbü salâti'l-müsâfirîn", 42.

² Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Şuayb el Arnâut (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2015), 71.

3. Literatür Değerlendirmesi

Öncelikle esbâb-ı nüzûl hakkında te'lif edilen eserlerle ilgili genel bir değerlendirme yapılacaktır. Çünkü sebep-i nüzûl konusu Kur'an ilimlerini oluşturan önemli alanlardan bir tanesidir. Ayrıca bu konuda mustakil eserlerin yanında Ulûmü'l-Kur'an eserlerinin de önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Örneğin Suyûtî'nin *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an* ve Zerkeşî'nin *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an* isimli eserlerinde mustakil bir bölüm olarak ele alınmıştır. Bu sebeple Ulûmu'l-Kur'an'ın ana kaynaklarındaki esbâb-ı nüzûl bölümlerine de yer yer atıfta bulunulacaktır.

Geçmişten günümüze bu alanda yazılmış olan klasik ve modern dönem çalışmalardan bazıları şunlardır:

1-) Ali b. Muhammed b. Ali Ebü'l-Hasan el-Vâhidî (Ö. 468/1076): "*Esbâbü'n-Nüzûl*" Bu konuda günümüze ulaşan ilk eserdir. el-Ca'berî bu eserin senetlerini hafzederek ve herhangi bir ilavede bulunmadan ihtisar etmiştir.³

2-) İbn Teymiyye el-Harrânî (ö.728/1328): "*et-Tibyân fi Nüzûli'l-Kur'an*"⁴

3-) Ebü'l-Fazl İbn Hacer el-Askalânî (Ö. 852/1448): "*Esbâbü'n-Nüzûl*" Bu kitap henüz müsvedde halinde iken müellif vefat ettiği için dolayısıyla, tam olarak elde edilememiştir.⁵

4-) Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed es-Suyûtî (ö.911/1505) "*Lübâbu'n-Nükûl fi Esbâbi'n-Nüzûl*" Müellifin kendi ifadesine göre eser, kendi zamanına kadar bu alanda yazılmış kitapların en değerlisidir.⁶

5-) Mukbil b. Hâdî el-Vâdî: "*es-Sâhihü'l-Müsned min Esbâbi'n-Nüzûl*"⁷

6-) Abdulfettâh el-Kâdî: "*Esbâbu'n-Nüzûl ani's-Sahâbeti ve'l-Müfessirîn*" Eser Salih Akdemir tarafından türkçe'ye tercüme edilmiştir.⁸

7-) Ahmet Nedim Serinsu: "*Kur'an ve Bağlam*"

³ Suyûtî, 71.

⁴ Muhsin Demirci, "Esbâb-ı Nüzûl", içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Tdv İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995), 11/361.

⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, 71.

⁶ Suyûtî, 71.

⁷ Demirci, "Esbâb-ı Nüzûl", 11/361.

⁸ Detaylı bilgi için, Bkz. Suyûtî, *el-İtkân*.; Mustafa Çetin, *Nüzûl Sebepleri*, Dokuz Eylül Üni. İlahiyat Fak.; Demirci, "Esbâb-ı Nüzûl", 11/360-362.

- 8-) Hasan Tahsin Emirođlu: “*Esbâb-ı Nüzûl*”
- 9-) Yakup Bıyıkoğlu: “*Esbâb-ı Nüzûl ve Kur’an’ın Anlaşılması*”
- 10-) Bedrettin Çetiner: “*Fâtiha’dan Nâs’a Esbâb-ı Nüzûl*”
- 11-) Recep Çetintaş: “*Tefsirde Esbâb-ı Nüzûl Problemi*”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- 12-) İsmâil Canbek: “*İbn Kesir’in Nüzûl Sebeplerini Değerlendirmesi*”, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- 13-) Öznur Hocaođlu: “*İbnu’l Cevzi’nin “Zâdü’l-Mesîr” Adlı Tefsirinde Nüzûl Sebepleri*”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- 14-) Dilek Yolcu: “*İbn Kesîr Tefsiri’nin Esbâb-ı Nüzûl Açısından Değerlendirilmesi*”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- 15-) Fatma Çakır: “*Maverdî’nin “en-Nüket ve’l-Uyûn” Adlı Tefsirinde Esbâb-ı Nüzûl*”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- 16-) Ahmet Gündüz, “*Kur’an’ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl’un Müspet ve Menfi Etkisi*”, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2016,
- 17-) Bayram Ayhan, “*Duhâ Sûresine Dâir Sebeb-i Nüzûllerin Tahlilleri*”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2016, cilt: XXI, sayı: 1, s. 75-99.
- 18-) Halil Aldemir, “*Esbâb-ı Nüzûl Rivayetleri Arasında Görülen Çelişkiler ve Geliştirilen Çözüm Yollarının Tahlili*”, Ekev Akademi Dergisi, yıl:15 sayı:48, 2011.
- 19-) Mustafa Çetin, “*Nüzûl Sebepleri (Esbâb’un-Nüzûl)*”, Diyanet İlmî Dergi, 1994, cilt: XXX, sayı: 2, s. 95-120.
- 20-) Abdurrahman Ensarî, “*Sebeb-i Nüzûlün Tesbit ve Tercih Kuralları*”, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014/1, cilt: V, sayı: 9, s. 69-91.
- 21-) Ömer Faruk Yıldırım, “*Teyemmüm Kıssasının Tarihi ve Âyetinin Sebeb-i Nüzûlü Üzerine-Hz. Âişe’nin Gerdanlığını Düşürmesinin Mükerrerliği Bağlamında-*, Hadis Tetkikleri Dergisi, 2010, cilt: VIII, sayı: 2, s. 107-127.

4. Yöntemi

Çalışmamızda tasviri ve tahlili yöntem takip edilecektir. Bu çerçevede Fâtiha ve Bakara sûrelerinin sebab-i nüzul rivayetleri öncelikli olarak sened açısından incelenip, bunlar arasından belirlenen kriterlere, siyâk-sibaka, siyer bilgilerine göre ilgili nüzûl rivayetleri değerlendirilecektir. Özellikle de Kur'an'ın iç ve dış bağlamından hareketle ilgili rivayetlerin söz konusu âyetlerin tefsirini yapmakta ne kadar katkı sağladıkları hususu değerlendirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ESBÂB-I NÜZÛL

1.1. Esbâb-I Nüzûl

1.1.1. Tanımı

Esbâb-ı Nüzûl kavramı “esbâb” ve “nüzûl” kelimelerinin terkiibinden oluşan bir isim tamlamasıdır. Esbâb, sebep kelimesinin çoğuludur. İp, halat, bağ, yol, metot, vesile, vasıta⁹ gibi manalara gelmektedir. Aynı zamanda amaca ulaştıran her şeye “sebep” denilmektedir.¹⁰

Terkibin diğer bir parçası olan “nüzûl” kelimesi ise, نزل fiilinin mastarıdır. Nüzûl mastarı, “yüksek bir yerden inmek,¹¹ konaklamak, yerleşmek,”¹² gibi manalara gelmektedir.¹³ Aynı kökten gelen انزال ve تنزيل mastarları da indirmek manasındadır. Fakat iki kelime arasında mana bakımından birtakım farklılıklar mevcuttur.

Kaynaklarda Tenzîl kelimesi, “müneccemen” yani parça parça, peyderpey indirmek manasında kullanılırken, inzâl kelimesi, topyekûn bir indirmeyi ifade etmektedir ve tenzil mastarından daha umumi bir manayı içermektedir.¹⁴ Fakat Zekeriyya Pak “Tefsir Usûlü” isimli eserinde bu ayrıma Kur’an’dan örnek bulmanın oldukça zor olduğunu söylemekte ve örnek olarak Müşriklerin Hz. Peygamber’den Kur’an’ın bir defada indirilme talebini beyan eden âyeti zikretmektedir.¹⁵ İlgili ayet şu şekildedir:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلاً

⁹ Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Te’vilü Müşkili’l-Kur’an* (Kahire: Mektebetü’l-İlmiyye, 1973), 464.; Cemaleddin Muhammed b. Mükrim İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (Beyrut: Daru’s-Sadur, ts.), 1/458.

¹⁰ Rağib el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğaribi’l-Kur’an*, 6. bs (Dimeşk: Dârü’l-Kalem, 2014), 391.

¹¹ نزل عن دابته “Bineğinden indi” manasında.

¹² نزل في مكان “bir yere yerleşti, konakladı” manasında.

¹³ İsfehânî, *el-Müfredât*, 799.

¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-arab*, 11/656.

¹⁵ Zekeriyya Pak, *Tefsir Usûlü*, 1. bs (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020), 25.

“İnkârcılar, “Kur’an ona bir defada toptan indirilseydi ya!” dediler. Oysa biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık ve onu uygun aralıklarla parça parça gönderdik.”¹⁶

Yine aynı eserde tenzîl ile inzâl şöyle bir farktan bahsetmektedir: “Tenzîl, Allah’ta başlayıp Hz. Peygamber’de son bulan bir süreci ifade ederken,¹⁷ inzâl, Hz. Peygamber’de dahil Kur’an’ın muhatabı olan tüm insanları içine alan bir süreci ifade etmektedir.”¹⁸

Âyetlerin iniş sebeplerini ifade eden “esbâb-ı nüzûl” kavramının ıstılah manası ise, “Hz. Peygamber’in risalet döneminde meydana geldiği günlerde gerçekleşen bir olay, durum ya da soru üzerine Kur’an’ın bir veya birkaç ayetinin ya da bir sûrenin inmesine neden olan olaydır.”¹⁹

Yapılan bu tanımlamadan şu neticeler ortaya çıkmaktadır:

Birincisi; âyet veya âyet gruplarının inmesine neden olan hâdisenin veya olayın vuku bulmuş olmasıdır. Bununla ilgili olarak şu rivayeti örnek gösterebiliriz: Ebu Hureyre’den nakledilen bir rivayete göre o şöyle demketedir:

“Sana içki ve kumardan soruyorlar. De ki: Her ikisinde de büyük bir günah ve insanlar için birtakım faydalar vardır...”²⁰ âyeti inince, insanlar, “Allah bize bir şeyi haram kılmadı. فِيهِمَا أَثْمٌ كَبِيرٌ “Sadece büyük bir günah vardır” dediler ve aynı şekilde devam ettiler. Öyle ki günün birinde Muhacirlerden birisi kavmine namaz kıldırıldı. Namaz esnasında kıraatte hata yapınca Allah Teâlâ: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ” *“Ey İman edenler! Ne diyeceğinizi bilinceye kadar sarhoş olduğunuz bir halde namaza yaklaşmayın”*²¹ âyetini indirdi.”²²

¹⁶ (Kur’an-ı Kerim, Furkân, 26/32)

¹⁷ Bu manayı ifade eden âyetler için Bkz. Pak, *Tefsir Usûlü*, 26.

¹⁸ Detaylı bilgi için Bkz. Pak, 25-29.; İnzâlin Hz. Peygamber’e yönelik sürecini ifade eden bazı ayetler için Bkz. (Kur’an-ı Kerim, Âl-i İmrân, 3/7, Nisâ, 4/105, İbrâhîm, 14/1); ikinci kısım yani inzâlin tüm insanlara yönelik sürecini ifade eden ayetler için Bkz. (Kur’an-ı Kerim, Bakara, 2/136-231, Talâk, 65/10, En’âm, 6/114)

¹⁹ Muhammed Abdülazim ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'an*, 1. bs (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Azî, 1995), 89.; Mennâu'l- Kattân, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an*, 35. bs (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 71.; Demirci, “Esbâb-ı Nüzûl”, 11/360-362.

²⁰ (Kur’an-ı Kerim, Bakara, 1/219).

²¹ (Kur’an-ı Kerim, Nisa, 4/43).

²² Ebu Abdillâh Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el Arnaût- Adil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 14/268.; Başka bir rivayette ise bu namaz kıldırılan kişinin Hz. Ali olduğu aktarılmaktadır. Bkz. Ebu İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizi, *el-Câmiü'l-Kebîr*, 1. bs (Darü'l-

İkinci netice ise, bazen Hz. Peygamber'e umumiyetle Sahâbe veya Ehl-i kitaptan olan kişiler sorular yöneltiyordu ve bunun üzerine âyet veya âyet grupları iniyordu. Mesela Hz. Ali'den nakledilen bir rivayette şöyle geçmektedir:

وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا “Gücü yeten bir kişinin Kâbe’yi hacetmesi, Allah’ın İnsanlar üzerindeki bir hakkıdır.”²³ Âyeti inince, Ashab “Ey Allah’ın Rasûlü! Yoksa her yıl hac mı edeceğiz?” dediler. Hz. Peygamber bir an sustu ve cevap vermedi. Ashâb soruyu tekrarlayınca, Hz. Peygamber “hayır” cevabını verdi ve şöyle dedi: “Şâyet evet cevabını verseydim size her sene hacetmek farz kılınacaktı.” İşte sorulan bu soru üzerine “Ey İman edenler! Açıklandığı zaman size zarar verecek şeyleri sormayın”²⁴ âyeti indirildi.²⁵

Bazen de âyet veya âyet grupları bir takım temenni ve isteklere binâen iniyordu. Hz. Ömer’in istek ve temennileri bu kısımdan kabul edilmektedir. Buna literatürde “Muvafakat-ı Ömer” denilmektedir. Misal olarak Hz. Ömer r. a’ın şöyle dediği rivayet edilmektedir:

Yüce Allah üç konuda bana muvafakat etmiştir: Bir gün “Ya Rasûlallah! İbrahim’in makamını namazgâh edinsiniz” dedim. Bunun üzerine وَأَتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ “Siz de İbrahim’in makamını namaz kılacak bir yer olarak kullanın.”²⁶ âyeti indi.²⁷

Yine bir defasında: “Ey Allah’ın Rasûlü! Sizin yanınıza iyi insan da kötü insan da girip çıkıyor. Eşlerinize söylemeniz de örtünseler” dedim. Bunun üzerine de وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ “Peygamber eşlerinden bir şey isteyeceğiniz zaman perde ardından isteyin. Bu sizin ve onların kalbi için en temiz olanıdır.”²⁸ âyeti indi.²⁹

Ğarbi’l-İslâmî, 1996), 5/120.; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, 24. bs (İstanbul: İfav Yayınları, 2013), 220.

²³ (Kur’an-ı Kerim, Âl-i İmrân, 3/97).

²⁴ (Kur’an-ı Kerim, Mâide, 5/101).

²⁵ Tirmizi, “Tefsiru’l-kur’an”, 9

²⁶ (Kur’an-ı Kerim, Bakara, 1/125).

²⁷ Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîhü’l-Buhârî*, 1. bs (Beyrut: Dâr-ı İbn Kesîr, 2002), 1098. “Kitâbü’t-tefsîr”, 9.; Tirmizi, “Ebvâbü’s-savm”, 11.; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/297.

²⁸ (Kur’an-ı Kerim, Ahzâb, 33/53).

²⁹ Buhârî “Kitâbü’t-tefsîr”, 8.; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/297.

Yine bir gün eşleri kıskançlıktan dolayı Hz. Peygamber'in etrafına toplanınca, "Şayet Hz. Peygamber sizi boşamak isterse, Allah ona sizden daha hayırlı eşler verir." dedim. Bunun üzerine *عَسَىٰ رَبُّهُ أَنْ طَلَّقَكَ أَنْ يُبَدِّلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكَ* "Eğer sizleri boşamak isterse rabbi ona, sizden daha iyi, Allah'a teslim olmuş, yürekte inanan, içten itaat eden, tövbe eden, kulluk eden, dünyada bir yolcu gibi yaşayan, dul ve bâkire eşler verebilir."³⁰ âyeti nâzil oldu.³¹

Netice itibariyle sebep-i nüzûl dediğimizde ya bir olay vuku buluyor; akabinde hemen âyet/ler iniyor, ya da Hz. Peygamber'e bir soru soruluyor, bunun üzerine sorulan soruya cevap olarak âyet/ler iniyor. Veyahut da bir temenni ya da bir istek üzerine -ki bilebildiğimiz kadarıyla Hz. Ömer'e özel bir durumdur- âyet/ler iniyor.

Yapmış olduğumuz tanımda dikkatimizi çeken bir başka husus ise "meydana geldiği günlerde" kayıdır. Çünkü bu kayıt sebep-i nüzûl rivayeti olarak aktarılan fakat âyetin nüzûlüyle alakası olmayan rivayetleri kapsamından çıkarmış oluyor. Mesela Fîl sûresi hakkında Ebrehe ve ordusunun Kâbe'ye gelişi bazı kaynaklarda nüzûl sebebi olarak zikredilir. Hâlbuki Suyûtî bu gibi rivayetleri Nûh, Âd ve Semûd vb. kavimler hakkında verilen bilgiler gibi geçmişte yaşanmış olaylar hakkında Kur'an'ın, insanların ibret alması için haber vermesi olarak değerlendirmiştir.³² Bu da her ne kadar nüzul sebebi olarak değerlendirilmese de âyetin tarihi arka planını bilme açısından bizlere büyük bir katkı sağlamaktadır.³³

Dolayısıyla Kur'an âyetlerini bir taksime tabi tuttuğumuzda görüyoruz ki âyetler genel anlamda müstakil olarak, herhangi bir muayyen sebebe bağlı kalmaksızın nâzil olmuştur. Fakat birtakım âyetler de var ki -bu âyetlerin sayısı Kur'an'ın tamamını düşündüğümüzde çok değildir³⁴- bunlar yukarıda açıklamış olduğumuz nedenlere bağlı olarak nâzil olmuştur.

1.1.2. Sebeb-i Nüzûlu Bilmenin Önemi

"Ulûmu'l-Kur'an" başlığı altında incelenen bütün ilimlerin amacı Allah'ın kelimini daha iyi anlamaya yöneliktir. Her bir ilim dalının kendine ait özellikleri,

³⁰ (Kur'an-ı Kerim, Tahrir, 66/5).

³¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/297.

³² Suyûtî, *el-İtkân*, 76.

³³ Sebeb-i nüzûl ile tarihsel arka plan arasındaki fark için bkz. Mustafa Karagöz, *Sözlükbilim ve Tefsir - Tehzibu'l-Lüga-* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 225.

³⁴ Bu sayı yaklaşık olarak 500 civarındadır. Bkz. Demirci, *Tefsir Usûlü*, 222.

faydaları vardır. O ilimlerden biri olan esbâb-ı nüzûl de Allah'ın âyetlerinin anlaşılması noktasında birtakım faydalar içermektedir. Şâtîbi diyor ki:

“Sebeb-i nüzûlden ğafil olmak, kişinin âyetlerden maksud olan (kastedilen) manadan uzaklaşmasına neden olur.”³⁵ Dolayısıyla Zerkeşî ve Suyûtî gibi pek çok usûl âlimi esbâb-ı nüzûlü bilmenin faydalarını eserlerinde zikretmişlerdir. Bu faydaları şu şekilde sayabiliriz:

1-) Bir hükmün teşri kılınmasına(yasalaşmasına) neden olan sebebi, hikmeti bilmek ve şeriatin genel maslahata riâyet ettiğini idrak etmek.³⁶

2-) Lafzın umûmiliğine değil de sebebin hususiliğine itibar edenlere göre hükmü, o sebebe tahsis etmek.³⁷

Mesela İbn Abbas Nûr sûresi 23-25. Âyetlerinin Hz. Âişe hakkında özel olarak nâzil olduğunu belirtmiştir.³⁸

3-) Âyetlerin anlaşılmasına ve var olduğu düşünülen işkallerin (problem gibi gözükken meselelerin) giderilmesine yardımcı olur.³⁹ İbn Teymiyye bu hususta şöyle demiştir:

“Âyetlerin inmesine neden olan olayları bilmek, Kur'an âyetlerinin anlaşılmasına yardımcı olur. Çünkü sebebi bilmek neticeye ulaştırır.⁴⁰ Vâhidî'de bir âyetin tefsirini bilmenin ancak o âyetin arka planının ve nüzûl sebebinin bilinmesiyle mümkün olabileceğini ifade etmiştir.⁴¹ Bir örnek vermek gerekirse:

Rivayet edildiğine göre Mervân b. Hakem *لَا تَحْسَبَنَّ الدِّينَ يَفْرُحُونَ بِمَا آتَوْا وَيُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبْنَهُمْ بِمَقَارَةِ مِنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ* “Yaptıklarına sevinip, yapmadıklarına karşılık olarak övülmekten hoşlananların Allah'ın azabından

³⁵ Halid Abdurrahman Ak, *Usûlü't-Tefsîr ve Kavâidühü*, 2. bs (Beyrut: Dârü'n-Nefâs, 1986), 104.

³⁶ Bedrüddîn Muhammed b. Bahadır b. Abdullah Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an* (Kahire: Darü't-Türâs, 1957), 23.; Suyûtî, *el-İtkân*, 71.; “Esbâb-ı Nüzûl-Mennâu'l-Kattân”, çev. Erdoğan Pazarbaşı - İbrahim Görener, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2001), 156.

³⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/22.; Suyûtî, *el-İtkân*, 71.; Kattân, *Mebâhis*, 72.

³⁸ Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdullah Hâkim en-Neysâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata (Beyrut, ts.), 5/11.

³⁹ Suyûtî, *el-İtkân*, 71.

⁴⁰ Salih b. Abdülaziz b. Muhammed eş-Şeyh, *Şerhü'l-Mukaddime fî Usûli't-Tefsîr*, 1. bs (Riyâd: Mektebetü Dârü'l-Minhâc, y.y), 42.

⁴¹ Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl* (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2015), 8.

kurtulacağını zannetme! Onlar için acı verici bir azap vardır.”⁴² Âyeti ile alakalı bir problem yaşadı. Bunun üzerine hizmetlisine:

“Ey Râfi! İbn Abbas’a git ve “Şayet yaptıklarından memnun olup, yapmadıklarıyla övülmekten hoşlanan herkes azap görecekse, hepimiz buna dâhiliz demektir.” de. İbn Abbas bunun üzerine, “Size ne oluyor ki? Bir gün Hz. Peygamber birkaç Yahudi’yi çağırdı. Onlara bir şeyler sordu. Onlar da asıl sorunun cevabını gizlediler ve kendisine başka bir şekilde cevap verdiler. Böylece gizledikleri şeyi memnun olup, aksine yapmış olduklarına karşı da övülmek istediler.” dedi.⁴³ İşte İbn Abbas âyetin nüzûl sebebini aktarınca, var olduğu düşünülen işkal/problem de ortadan kalmış oldu.⁴⁴

4-) Kur’an hükümlerini doğru anlamaya yardımcı olur, helal ile haramı karıştırmama hususunda kişiye fayda sağlar.⁴⁵

Misal olarak içkinin haram kılınmasından sonra, bazı insanlar daha önce içki içip vefat edenlerin durumu hakkında şüpheye düştüler. Bundan dolayı لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعَمُوا “İman edip salih amel işleyenlere, bundan önce yiyip içtiklerinden dolayı herhangi bir günah yoktur.”⁴⁶ âyeti indi.⁴⁷ Bu âyetin nüzul sebebinden habersiz olan Kudâme b. Maz’ûn ise içki içmeye devam etmişti. Bunu haber alan Hz. Ömer ise ona celde cezası uygulamak isteyince, Kudâme “Ben âyette ifade edilen kişilerdenim” diyerek Hz. Ömer’e karşı kendini müdafaa etmişti. Bunun üzerine Hz. Ömer de bu âyetin sebeb-i nüzûlünü haber vererek, âyette kastedilenlerin daha önce vefat eden kimseler olduğunu, aslında yanlış bir te’vil’de bulunduğunu kendisine anlatmış ve yanlış bir hükmün önüne geçmiş oldu.⁴⁸

5-) İşlenen konuda sınırlandırma olduğu algısı (hasr tevehhümünü) ortadan kaldırılır.⁴⁹

⁴² (Kur’an-ı Kerim, Âl-i İmrân, 3/188).

⁴³ Buhârî, “Kitâbü’t-tefsîr”, 16

⁴⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, 72.

⁴⁵ Ahmet Gündüz, “Kur’an’ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Müspet ve Menfi Etkisi”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18, sy 1 (2016): 100.

⁴⁶ (Kur’an-ı Kerim, Mâide, 5/93).

⁴⁷ Buhârî, “Kitâbü’t-tefsîr”, 11.

⁴⁸ Ebu Bekir Ahmed b. Ali el-Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’an* (Beyrut: Dârü İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, 1996), 4/128-129.

⁴⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/23.

Bazı âyetler ilk bakışta hasır ifade edebilir ve hükmün sadece o âyetle sınırlı olduğu anlaşılabilir. İşte sebab-i nüzûl rivayetleri bu tarz yanlış anlaşılmanın önüne geçmektedir.

Mesela, *قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهْلًا لِّغَيْرِ اللَّهِ بِهِ* “De ki: bana vahyedilen şeylerde, murdar et veyahut akıtılmış kan veya domuz eti -o pisliğin ta kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası namına kesilmiş olan bir hayvandan ğayrı, yiyen kişi için haram kılınmış birşey bulamıyorum.”⁵⁰ âyetinde haram olarak zikredilen şeyler dört tanedir. İlk bakışta belki de âyeti okuyan kişi haram olanların bunlarla sınırlı olduğu zannına kapılabilir. Nitekim kâfirler de âyette zikredilen şeyleri helal sayıyorlardı ve bunların mübah olduğunu iddia ediyorlardı. Eğer âyetin nüzûl sebebi bilinmemiş olsaydı, bu işkâl/problem devam edecek, âyette zikredilen şeylerden tam olarak neyin kastedildiği anlaşılmayacaktı.

6-) Sebeb-i nüzûl, âyetin kimin ya da kimlerin hakkında nâzil olduğunu bilme imkânı sağlar. Böylece âyet başka bir manaya hamledilmemiş olur.

Buhârî’de aktarılan bir rivayete göre Hicaz valisi Mervân hutbenin birinde sürekli Yezid b. Muâviye’den bahsediyordu. Amacı babasından sonra oğluna biat edilmeseydi. Abdurrahman b. Ebî Bekir bu durumdan rahatsız oldu ve biat etmekten kaçındı. Mervan onun derhal yakalanmasını emretti. Abdurrahman da kaçarak Hz. Âişe’nin evine sığındı. Eve girdiği için onu yakalayamadılar. Bunun üzerine Mervan, *وَالَّذِي قَالَ لَوَالِدِيهِ أَفٍ لَّكُمْ* “Anababasına, “öf, yeter be! diyen kimse”⁵¹nin Abdurrahman b. Ebî Bekir olduğunu söyledi. Bunu duyan Hz. Âişe ise “Bizim hakkımızda inen tek âyet, benim suçsuz olduğumu beyan eden âyettir.”⁵² diyerek bu âyetin başkası hakkında nâzil olduğunu bildirmiş oldu.

7-) Hıfzı ve anlayışı kolaylaştırır. Âyeti işiten herkesin zihninde vahyi sabit kılar. Çünkü sebepler, sonuçlar, hükümler, olaylar ve olayların da şahıslar, zaman ve mekânlarla irtibatının kurulması; bunların hepsi sayılan şeylerin zihinlerde yerleşmesine ve kolayca hatırlanmasına yardımcı olur.⁵³

⁵⁰ (Kur’an-ı Kerim, Enâm, 6/145).

⁵¹ (Kur’an-ı Kerim, Ahkâf, 46/17).

⁵² Buhârî, “Kitâbü’t-tefsîr”, 1.

⁵³ Zürcânî, *Menâhil*, 95.

8-) Esbâb-ı nüzûl âyetin ya da sûrenin inmiş olduğu tarihi tespit etmeye yardımcı olmaktadır.⁵⁴

Mesela İbn Mes'ud şöyle demektedir: “Bir gün Hz. Peygamberle Medine’de yürüyorduk. Hz. Peygamber bir yahudi topluluğuna uğradı. Onlar da kendi aralarında “Ona ruh hakkında soru sorun.” diye konuşuyorlardı. Hz. Peygamber hurma dalından bir sopaya yaslanarak ayağa kalktı. Ben de onun arkasındaydım. O an anladım ki kendisine vahiy geliyor. Bunun üzerine Hz. Peygamber; **وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ** **مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا** “Sana ruhtan soruyorlar. De ki: “Ruhun ne olduğunu ancak rabbim bilir, bu konuda size çok az bir bilgi verilmiştir.”⁵⁵ âyetini okudu.⁵⁶

Bu rivayetten anlaşıldığı üzere âyet Medine’de nâzil olmuştur. Çünkü bizzat rivayeti nakleden sahabî açıkça bize bunu beyan etmiştir.

Nüzûl sebeplerinin saymış olduğumuz olumlu sonuçlarının yanında, bir takım olumsuz sonuçları da mevcuttur. Nasıl ki faydaları âyetleri daha iyi anlamamıza yardımcı oluyorsa, yanlış kullanımları da Kur’an’ın daha iyi anlaşılmasına engel olabilmektedir. Bu olumsuz sonuçların birkaçını şöyle sıralamak mümkündür:

1-) Âyetleri, nüzûlüne neden olan olaylar ve şartlarla sınırlandırmak, âyetin anlam genişliğini daraltmaktadır.⁵⁷

2-) Yorum zenginliğine engel olmaktadır.⁵⁸

3-) Her bir âyet ya da sûre için sebep aramak müfessirlerin mesailerini bir hayli verimsizleştirmiştir.

4-) Bazen âyet ya da ayet grupları hakkında birden çok sebep-i nüzûl rivayeti bulunabilmektedir. Şâyet müellif bu konuda titiz değilse veya amacı sadece rivayetleri toplamaktan ibâretse bu sayı bir hayli artmakta, doğru-yanlış bütün rivayetlerin toplanmasına neden olmakta ve okuyucuyu yormaktadır.

⁵⁴ Gündüz, “Kur’an’ın Anlaşılması”, 101.

⁵⁵ (Kur’an-ı Kerim, İsrâ, 17/85).

⁵⁶ Buhârî, “Kitâbü’t-Tevhîd”, 28.

⁵⁷ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 229.

⁵⁸ Ahmet Nedim Serinsu, *Kur’an ve Bağlam*, 3. bs (İstanbul: Şule Yayınları, 2018), 165.

5-) Birçok rivayetin kitaplara girmesi avam (ilim ehli olmayanlar)ın kafasının karışmasına neden olabilmekte ve aynı zamanda araştırmacıyı bir hayli yormaktadır.⁵⁹

6-) Mezhep hareketlerine etki etmesi.

Mesela Muhammed b. Yâkut b. İshâk el-Kuleynî Mâide sûresi 3. Âyetin nüzûl sebebinin Hz. Ali'nin velâyetini tamamlamak olduğunu beyan ederek, Kur'an'ın tefsirinde mezhebini destekleyecek rivayetleri nakletmiştir.⁶⁰

1.1.3. Sebeb-i Nüzûlü Bilmenin Yolları

Sebeb-i nüzûl ilmi tabiatı itibariyle rivayet odaklı bir ilimdir. Bu hususta ayetin iniş sebebiyle alakalı olarak birden fazla rivayet nakledilmektedir. Bundan dolayı rivayet meselesinde dikkat edilmesi gereken husus, rivayet ya da rivayet gruplarının sahih olan nakillere dayanmasıdır. Ancak bu yolla sahih/doğru bir nüzûl bilgisine ulaşabiliriz.⁶¹ Dolayısıyla bu alan içtihadı mahal bırakacak bir alan değildir. Bu konuda söz söyleyebilmek, ancak Kur'an'ın nüzûlüne şahit olmuş, sebeplere vâkıf olan, bu alanda ciddi araştırmalar yapmış kişilerden(sahâbe) veyahut bunlardan işiten kişilerden (tabiîn veya etbâu't-tabiîn) sâdır olmasıyla mümkündür.⁶²

Buna göre bir rivayet sahâbeden naklediliyorsa böyle bir rivayet makbul sayılır ve müsned-merfû⁶³ hükmünü alır.⁶⁴ Çünkü bu alan akıl yürütülecek, içtihad yapılacak, kişinin kendi hevasına göre hareket edeceği bir alan değildir. Sahâbenin böyle bir şeyi kendi nefsinden, arzusundan söylemiş olması mümkün değildir.⁶⁵ Onlar bu konuda herkesten daha dikkatli, daha titizdiler. Çünkü Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

⁵⁹ Gündüz, "Kur'an'ın Anlaşılması", 101-2.

⁶⁰ Serinsu, *Bağlam*, 181.

⁶¹ Zürkânî, *Menâhil*, 95.

⁶² İsmâil Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 118.; Serinsu, *Bağlam*, 70.

⁶³ Hadis istilâhı olarak "senedin başından sonuna kadar muttasıl olan, arada herhangi bir kopukluğun olmadığı hadis" anlamına gelmektedir. Aynı zamanda rivayet Hz. Peygamber'de son bulduğu için müsned-merfû denmiştir. Bkz. Nureddin İtr, *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadis*, 37. bs (Dimeşk: Darü'l-Fikr, 2017), 282, 303.; İbrahim Hatipoğlu, "Müsned", içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006), 98-99.

⁶⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, 76.

⁶⁵ Zürkânî, *Menâhil*, 95.

“Ancak bildiğiniz şeyler hakkında konuşunuz. Kim benim adıma kasten yalan konuşursa, cehennemdeki yerine hazırlansın. Ve her kim bilgisi olmadığı halde Allah’ın kitabı hakkında yalan söyleirse, O da cehennemden kendine yer edinsin.”⁶⁶

Fakat sebab-i nüzûl rivayeti mürsel⁶⁷ bir yolla gelmişse; yani seneden sahâbe düşmüş ve sened tabiînde son bulmuşsa, böyle bir rivayet ancak şu şartlarla kabul edilir:

1-) Sahih olacak

2-) Başka bir Mürsel ile desteklenecek

3-) Senedin ravisi Said b. Cübeyr, İkrime ve Mücahid gibi büyük tefsir imamlarından olacak.⁶⁸

1.1.4. Esbâb-ı Nüzûl Rivayetleri İçin Kullanılan Sığalar

Nüzul sebeplerini aktaran eserlerde bu rivayetlerin ifade ediliş tarzı, kalıbı çok önemli bir meseledir. Eğer bu ifadelere gerektiği şekilde dikkat edilmezse âyetin gerçek sebab-i nüzûlünü bilmemiz zorlaşır. Böylece esbâb-ı nüzul kavramına dâhil olmayacak birçok rivayeti bu kısımdan saymak durumunda kalabiliriz.⁶⁹

Müfessirlerin sebab-i nüzûlü ifade etmek için kullanmış oldukları sığalar (rivayet kalıpları) çeşitlilik arz etmektedir.⁷⁰ Bu durum da rivayet kalıplarını bir tasnife tabi tutmayı zorunlu kılmaktadır. Usûl âlimleri bu tarz rivayetleri iki kısım altında incelemişlerdir.

1- Sebep ifade etmede nass olan (kesinlik ifade eden) rivayetler

نص في السببية

2- Sebep ifade etmede nass olmayan (kesinlik ifade etmeyen) rivayetler⁷¹

ليست نصا في السببية

Şimdi bu başlıkları teker teker incelemeye çalışalım:

⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/155.

⁶⁷ Mürsel kelimesi istilâh olarak “Tâbiînden bir râvinin, sahâbinin ismini atlayarak doğrudan “kâle rasûlillah” diyerek naklettiği hadis” mânasına gelir. Bkz. Itr, *Menhec*, 320.; Selahattin Polat, “Mürsel”, içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006), 52-54.

⁶⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, 76.; Zürkânî, *Menâhil*, 95.

⁶⁹ Serinsu, *Bağlam*, 79.

⁷⁰ Zürkânî, *Menâhil*, 96.

⁷¹ Serinsu, *Bağlam*, 80.; Kattân, *Mebâhis*, 77.

1.1.4.1. Sebep İfade Etmede Nass Olan Rivayetler

1-) “Âyetin sebebi şudur” tarzında gelen rivayetler. Örneğin; سبب نزول الآية كذا lafzı. Burada “sebep” lafzı açık bir şekilde zikredilmektedir. Bu ifade sebep konusunda nasstır ve hiçbir şekilde başka bir manaya hamledilemez.⁷²

2-) Bazen sebep lafzı zikredilmez. Fakat bir olay vuku bulur ve olay anlatıldıktan sonra nüzûl maddesi fâ-i takibiyye harfi ile birlikte ifade edilir.⁷³ “فنزلت” lafzı gibi.

3-) Bazen de Hz. Peygamber’e birşey sorulur. Bunun üzerine o suâl cevaben kendisine vahiy iner ve Hz. Peygamber sorulan soruyu bu vahiyle cevaplamış olur. Burada ne “sebep” ifadesi ne de “fa-i takibiyye” yer almaz. Fakat hâdisenin meydana geliş tarzından bu âyetin bir olay üzerine indiği anlaşılır.⁷⁴ Zürkânî bu rivayetleri “السببية” kabilinden değerlendirir.⁷⁵

Örnek olarak İsrâ sûresi 85. âyetinin sebab-i nüzulü gösterilebilir: İbn Mes’ud şöyle demektedir: “Bir gün Hz. Peygamberle Medine’de yürüyorduk. Hz. Peygamber bir yahudi topluluğuna uğradı. Onlar da kendi aralarında “Ona ruh hakkında soru sorun.” diye konuşuyorlardı. Hz. Peygamber hurma dalından bir sopaya yaslanarak ayağa kalktı. Ben de onun arkasındaydım. O an anladım ki kendisine vahiy geliyor. Bunun üzerine Hz. Peygamber; وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا “Sana ruhtan soruyorlar. De ki: “Ruhun ne olduğunu ancak rabbim bilir, bu konuda size çok az bir bilgi verilmiştir.”⁷⁶ âyetini okudu.⁷⁷

Bu haber de ne sebab-i nüzul ibaresi ne de “ف” harfi yoktur. Ama bizzat rivayeti aktaran İbn Mes’ûd’un olaya şahitlik etmesi sebep ifade etmede apaçık bir delildir. İşte bu durum sözün gelişinden ve makamından anlaşılmaktadır.

Bu ve benzeri siğalar kesinlik ifade eden ve başka manaya ihtimali olmayan lafızlar olarak değerlendirilmiştir.

⁷² Zürkânî, *Menâhil*, 96.; Abdullah Aydemir, “Esbâbu’n-Nüzûl”, *Diyanet Dergisi* 11/1 (1972), 33.

⁷³ Zürkânî, *Menâhil*, 96.; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 118.

⁷⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 118.; Serinsu, *Bağlam*, 82.

⁷⁵ Zürkânî, *Menâhil*, 96.

⁷⁶ (Kur’an-ı Kerim, İsrâ, 17/85).

⁷⁷ Buhârî, “Kitabû’t-tefsîr”, 13.

1.1.4.2. Sebep İfade Etmede Nass Olmayan Rivayetler

Bazen de rivayetlerde ne sebep lafzı açık bir şekilde zikredilir ne fa-i takibiyye ile birlikte gelir ne de Zürkânî'nin ifadesiyle makamdan anlaşılır. Sebep ifade etmede nass olmayan rivayetlerde kullanılan ifadeler şunlardır:

1-) نزلت هذه الآية في كذا “Âyet şu olay hakkında indi.” Bu ibâre sebep ifade etmede kesinlik ifade etmeyip bilakis başka manaya da ihtimali olan lafızlardandır.

2-) احسب هذه الآية في كذا “Âyetin şu olay hakkında indiğini düşünüyorum.”

3-) ما احسب هذه الآية نزلت الا في كذا “Âyetin ancak şu konu hakkında nâzil olduğunu zannediyorum.”⁷⁸

Bu tarz kalıplardan biri ile nakledilen nüzûl sebepleri ya ayetin manasını veya manalarını ya da ayetin delalet etmiş olduğu hükümlerden birini açıklıyor olabilir. Bundan dolayı ihtimal anlamı taşıdığından kesinlik ifade etmez.⁷⁹

İbn Teymiyye bu konuda şunları söylemiştir: “Onlar نزلت هذه الآية في كذا “Bu âyet şu konuda inmiştir” sözüyle bazen nüzûl sebebinin bazen de mevcut olayın ilgili âyetin hükmüne dahil olduğunu kastetmişlerdir.”⁸⁰

Zerkeşî de İbn Teymiyye’yi destekler mahiyette şunları ifade etmektedir: “Sahâbe veya Tabiûn’dan biri نزلت هذه الآية في كذا “Bu âyet şu konuda inmiştir.” dediklerinde, onlar bu ifadeyle âyetin bu hükmü içerdiğini kastederdiler. Yoksa sebep ifade ettiğini kastedmezlerdi.”⁸¹

İşte bu ve benzeri tarzda gelen rivayetler hem sebep-i nüzul hem de âyetin içermiş olduğu hükümlerden bir hükmü ifade etmesi bakımından usûl alimleri tarafından “sebep ifade etmede nass olmayan rivayetler/kalıplar” kabilinden değerlendirilmişlerdir.

1.2. Esbâb-I Nüzûlle İlgili Meseleler

1.2.1. Taaddüd Meselesi

Taaddüd meselesi sebep-i nüzûlle alakalı en önemli meselelerden biridir. Aynı zamanda tartışmalı bir konudur. Çünkü bir âyet hakkında bazen birden fazla nüzûl

⁷⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, 77.; Zürkânî, *Menâhil*, 96.; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 119.; Serinsu, *Bağlam*, 83.

⁷⁹ Serinsu, *Bağlam*, 83.

⁸⁰ Suyûtî, *el-İtkân*, 76.

⁸¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/32.

rivayeti bulunmakta, bu da rivayetler arasında kabul-red, tercih, cem ve tevakkuf⁸² gibi birtakım yöntemleri zorunlu kılmaktadır.

Taaddüd meselesinde şu hususlar karşımıza çıkmaktadır:

- 1) Rivayetlerin Taaddüdü
- 2) Sebebin Taaddüdü
- 3) Nüzûlün Taaddüdü

1.2.1.1. Rivayetlerin Taaddüdü

Biraz önce bahsettiğimiz üzere bazen bir âyet hakkında birden çok nüzûl rivayeti nakledilebilir. Usûl alimleri bu tarz rivayetleri hadis usulü kriterlerini esas alarak şöyle bir tasnife tabi tutmuşlardır:

A-) Kabul-red yöntemi: Sebebi nüzûl rivayetlerinden biri sahih, diğeri ğayr-i sahih olabilir. Bu durumda sadece sahih olan rivayet kabul edilir.⁸³

Bu durumla alakalı olarak Duhâ sûresi için nakledilen rivayetleri örnek gösterebiliriz: Buhârî'nin Cündüb b. Süfyân'dan yaptığı rivayete göre Allah Rasûlü hastalandığı için iki veya üç gece teheccüde kalkamamıştı. Bunun üzerine bir kadın⁸⁴ geldi ve: "Ey Muhammed! bakıyorum da şeytanın seni terk etmiş." dedi. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ

وَالضُّحَىٰ وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَىٰ "Kuşluk vaktine ve karardığı vakit geceye and olsun ki; rabbini seni terketmedi ve sana darılmadı"⁸⁵ âyetlerini indirdi.⁸⁶

Taberânî'de geçen bir rivayette ise bir köpek yavrusu Hz. Peygamber'in evine girmiş, belli bir süre sonra orada ölmüştü. Bir müddet vahiy gelmeyince Hz. Peygamber hizmetlisi Havle'ye:

"Ey Havle! Bu evde ne oldu da birkaç gündür vahiy gelmiyor?" dedi. Bunun üzerine Havle evi süpürmek istedi, yatağın altını temizleyince orada ölü bir enik (köpek

⁸² Bu isimlendirmeler için Bkz. Halil Aldemir, "Esbâb-ı Nüzûl Rivayetleri Arasında Görülen Çelişkiler ve Geliştirilen Çözüm Yollarının Tahlili", *Ekev Akademi Dergisi* 48 (2011), 142.

⁸³ Kattân, *Mebâhis*, 79.; Aldemir, "Esbâb-ı Nüzûl Rivayetleri Arasında Görülen Çelişkiler ve Geliştirilen Çözüm Yollarının Tahlili", 142.

⁸⁴ Bir başka rivayette bu kadının Ebû Leheb'in karısı Ümmü Cemil olduğu aktarılmıştır. Bkz. Hâkim en-Neysâbüri, *el-Müstedrek*, kit. "Kitâbü't-tefsîr", 9.

⁸⁵ Duhâ 93/1-3.

⁸⁶ Buhârî, "Kitâbü't-tefsîr", 93

yavrusu) buldu ve onu dışarı attı. Bu olaydan sonra vahiy yeniden gelmeye başlamış ve ilk inen âyetler Duha sûresinin âyetleri olmuştur.⁸⁷

Burada bahsi geçen rivayetler arasında birinci rivayet daha sahihtir. İkinci rivayet meşhur olmakla birlikte senedinde meçhûl bir ravi olduğu için zayıftır.⁸⁸ Dolayısıyla birinci rivayet ikinci rivayete tercih edilmiştir.⁸⁹

B-) Tercih yöntemi: Bazen ayet ya da ayet gruplarının sebab-i nüzûlü hakkında birden çok sahih rivayet olabilir. Bu durumda birini diğerine ya da diğerlerine tercih edecek bir sebep/karine⁹⁰ araştırılır. Tercihe uygun olan rivayet diğerlerine takdim edilir.⁹¹

Mesela Buhârî’de geçen bir rivayette İbn Mes’ud (r.a) şöyle demektedir:

“Ben ve Hz. Peygamber Medine’de yürüyorduk. O sırada Hz. Peygamber bir yahudi topluluğuna uğradı. Onlar da kendi aralarında “Ona ruh hakkında soru sorun.” diye konuşuyorlardı. Hz. Peygamber de hurma dalından bir sopaya yaslanarak ayağa kalktı. Ben de arkasındaydım. O an anladım ki kendisine vahiy geliyor. Bunun üzerine Hz. Peygamber

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا
De ki: “Ruh rabbimin emrindedir, bu konuda size çok az bir bilgi verilmiştir.”⁹² âyetini okudu.⁹³

Tirmizi’nin İbn Abbas’tan naklettiği rivayette ise o şöyle demektedir: “Mekkeli müşrikler Yahudilerden Hz. Peygamber’e yönelmek üzere soru istemişlerdi, Yahudiler de Hz. Peygamber’e ruh hakkında soru sormalarını söylediler. Müşrikler de ona bu soruyu sordular ve bunun üzerine Allah “Sana ruhtan soruyorlar. De ki: “Ruhun ne olduğunu ancak rabbim bilir, bu konuda size çok az bir bilgi verilmiştir.” âyetini indirmiştir.⁹⁴

⁸⁷ Ebü’l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et Taberânî, *Mu’cemü’l-Kebîr*, thk. Hamdi Abdülmecid (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 24/249.

⁸⁸ Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *Fethü’l-Bârî*, 1. bs (Beirut: Risâletü’l-Alemiyye, 2013), 14/557.

⁸⁹ Suyûtî, *el-İtkân*, 77.

⁹⁰ Bu tercih sebepleri bazen bir rivayetin diğerinden daha sahîh olması, ravilerden birinin bizzat olaya şahit olması ya da ravilerden birinin nakil yapıp diğerinin istinbatta bulunması, rivayetlerden birinin nass ifade eden bir siğa ile gelmesi veya rivayetlerin sahîh-i buhârî’de geçmesi vb. gibi nedenler olabilir. Bkz. Suyûtî, 77.; Zürkânî, *Menâhil*, 98.

⁹¹ Aldemir, “Esbâb-ı Nüzûl Rivayetleri Arasında Görülen Çelişkiler ve Geliştirilen Çözüm Yollarının Tahlili”, 144.

⁹² (Kur’an-ı Kerim, İsra 17/85).

⁹³ Buhârî, “Kitâbü’t-tevhîd” 28,

⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/154.; Tirmizi, “Tefsîru’l-kur’an” 18.

İlgili rivayetleri incelediğimizde birinci rivayet tercih edilmeye daha uygundur. Çünkü birinci rivayette İbn Mes'ud bizzat olayın şahididir ve âyet Medine'de nâzil olmuştur. İkinci rivayette ise ilgili âyetin Mekke'de nâzil olduğu haber verilmektedir. Aynı zamanda rivayeti nakleden İbn Abbas olaya şahit olmamıştır.

Bir diğer husus ise birinci rivayet Buhârî'de nakledilirken, ikinci rivayet Tirmizi'de geçmektedir. Malumdur ki Buhârî'nin rivayetleri Tirmizi'nin rivayetlerinden daha sahihtir.⁹⁵ Ayrıca İbn Abbas henüz o dönemde olayları kavrayabilecek bir yaşta da değildi. Çünkü kendisi hicretten üç yıl önce doğmuştur.⁹⁶

C-) Cem yöntemi: Bazen ayet ya da ayet grupları hakkında nakledilen rivayetlerin hepsi sahih olabilir. Aralarında da birini diğerine tercih edecek bir illet bulunmayabilir. Böyle bir durumda, şâyet iki rivayet arasında zamansal bir yakınlık varsa bu iki rivayetin arası cem edilir. Buna aynı zamanda “Sebebin taaddüdü” de denilir.⁹⁷ Bu konuya ileride yer verilecektir.

D-) Mükerreren nüzûl: Nakledilen her bir rivayet sahih olmakla birlikte birini diğerine tercih edecek bir neden veyahut zamansal bir yakınlıktan dolayı mevcut rivayetleri cem etmek mümkün değilse, bu durumda rivayetlerde bahsedilen âyet veya ayet gruplarının ya da sûrenin mükerreren (tekraren) nâzil olduğuna hükmedilir.⁹⁸ Bu konuyu da müstakil bir başlık altında inceleyeceğiz.⁹⁹

1.2.1.2. Sebebin Taaddüdü

Taaddüd meselesiyle alakalı bir başka durum ise nüzûl sebebinin taaddüd etmesidir. Kısaca tarif etmek gerekirse “eğer birçok sebepten dolayı bir âyet nâzil olmuşsa” buna “Sebebin taaddüdü” denir.¹⁰⁰ Zürkânî bu konuda şöyle demektedir: “Bu iki rivayeti amel ettirmek, birini ihmal edip(kullanmayıp); diğerini i'mal ettirmekten daha hayırlıdır. Çünkü her iki rivayeti almaya bir engel yoktur. Fakat bu iki rivayetin ikisini birden reddetmek de caiz değildir. Çünkü her iki rivayette sahihtir ve aralarında bir

⁹⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, 79.; Zürkânî, *Menâhil*, 98.; Kattân, *Mebâhis*, 81.

⁹⁶ İsmail Lütfi Çakan- Muhammed Eroğlu, “Abdullah b. Abbas”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1988), 1/76-79.

⁹⁷ Suyûtî, *el-İtkân*, 79.; Zürkânî, *Menâhil*, 99.; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 225.; Aldemir, “Esbâb-ı Nüzûl Rivayetleri Arasında Görülen Çelişkiler ve Geliştirilen Çözüm Yollarının Tahlili”, 146.

⁹⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, 29.; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 119.

⁹⁹ Aldemir, “Esbâb-ı Nüzûl Rivayetleri Arasında Görülen Çelişkiler ve Geliştirilen Çözüm Yollarının Tahlili”, 147.

¹⁰⁰ Serinsu, *Bağlam*, 97.

uyumsuzluk yoktur. Yine birini alıp diğeri ni bırakmak da doğru değildir. Çünkü birinin diğeri ne herhangi bir üstünlüğü yoktur.”¹⁰¹

İbn Hacer ise bu meseleyle alakalı şöyle demiştir: “Sebeplerin çoğalmasına hiçbir engel yoktur.”¹⁰²

Bu konuyla alakalı en meşhur örnek lian âyetleri hakkında gelen rivayetlerdir: Buhârî'nin İbn Abbas kanalıyla naklettiği rivayete göre Hilal b. Ümeyye Hz. Peygamber'in yanındayken hanımının Şerik ile münasebetinin olduğunu iddia etti. Hz. Peygamber de ona: “Eğer delil getirmezs en sana had uygulanır” dedi. Hilal de: “Ya Rasülallah! İçimizden biri eşiy le başka birini görüp bir de delil mi arayacak?” dedi. Hz. Peygamber “Ya delil getirirsin ya da had uygulanır” diye sözünü yineledi. Bunun üzerine Hilal: “Seni hak ile gönderen Allah'a andolsun ki! Dediklerim doğrudur. Muhakkak ki rabbim beni bu hadd en temizleyecek olan bir şey indirecektir.” dedi. Bu olayın akabinde Cibril indi ve; *وَالَّذِينَ يَزْمُونَ أَرْوَاجَهُمْ... “Eşlerine zina iftirasında bulunup da kendilerinden başka şahitleri olmayanların her birinin tanıklığı...”*¹⁰³ âyetinden 9. âyete kadar olan kısmı indirdi.¹⁰⁴

İkinci rivayete göre Üveymir (r.a), Âsım b. Adıyy'in yanına geldi ve: “Şu konu hakkında düşünc en nedir? Bir adam karısını bir başka adamla görüp öldürse, bu adama kısas mı uygulanır yoksa bunun durumu ne olur?” bu durumu Hz. Peygamber'e sormısın? dedi. Âsım da Hz. Peygamber'e geldi ve bu soruyu sordu. Allah'ın Rasülü bu sorudan hoşlanmadı. Âsım durumu Üveymir'e haber verince o da: “Yemin ederim ki! Ben Hz. Peygamber'e gideceğim ve bunu kendisine soracağım” dedi. Asım Hz. Peygamber'in yanına geldi ve bu soruyu kendisine sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Sen ve eşin hakkında âyeti indi.” dedi.¹⁰⁵

Görüldüğü üzere her ne kadar olaylar benzer gibi görünse de olayın şahısları farklı kişilerdir. Bundan dolayı ilgili iki rivayetin arasını şöyle cemetmişlerdir: Hilal ve

¹⁰¹ Zürkânî, *Menâhil*, 100.

¹⁰² İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî*, 14/172.

¹⁰³ (Kur'an-ı Kerim, Nûr 24/6).

¹⁰⁴ Buhârî, “Kitâbü'ş-şehâdât” 21.; Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Şuayb el Arnaût vd. (Dimeşk: Risâletü'l-Alemiyye, 2009), 3/216 “Bâbü'l-liân”, 27.

¹⁰⁵ Buhârî, “Kitâbü't-talak” 4.; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 37/499-500.

eşinin arasındaki mesele âyetin inmesinden önce vaki olmuş ve Üveymir'in Hz. Peygamber'e gelmesi bu zamana rastlamıştır. Daha sonra âyet nâzil olmuştur.¹⁰⁶

Zürkânî ise bu meselede ikinci bir ihtimalden söz etmekte ve şöyle demektedir: “Âyet Hilal'in olayı üzerine nâzil olmuş ve daha sonra Üveymir nâzil olan âyetten hareketle kendisi hakkında fetva vermesini Hz. Peygamber'den istemiştir.”¹⁰⁷

1.2.1.3. Nüzûlün Taaddüdü

Taaddüd ile ilgili bir başka mesele de nâzil olan âyetin birçok kez inmiş olmasıdır. Kısaca tarif etmek gerekirse, iki veya daha fazla âyet bir sebepten dolayı nâzil olmuşsa buna “nüzûlün taaddüdü” denir.¹⁰⁸

Pek çok âlim mükerren nüzûl yöntemini benimsemiş¹⁰⁹ ve bunlara eserlerinde yer vermiştir. Mesela Zerkeşî “el-Burhân” adlı eserinde şöyle demektedir: “Bazen bir âyet, öneminin vurgulanması ve hâdise meydana geldiğinde; unutulma korkusundan dolayı bir hatırlatma olarak iki defa indirilebilir. Çünkü bazen bir âlimin başına değişik hâdiseler gelebilir. Hemen bu hâdiseye alakalı âyet ve hadisleri hatırlar. Hâlbuki o âyet ve hadis metnini ezberlediği halde bu hâdise daha önce başına hiç gelmemiştir.”¹¹⁰

Zürkânî ise nüzûlün taaddüdünün hikmetini şöyle açıklamaktadır: “Bazen bir olay birden fazla âyetin nâzil olmasına neden olabilir. Buna bir engel de yoktur. Çünkü insanları ikna etme, onlara yol gösterme ve ihtiyaç anında hakkı açıklama noktasında bu hikmete uygun bir davranıştır.”¹¹¹

Nüzûlün taaddüdü ile alakalı şu iki durumdan bahsedilmektedir:

A-) Bir sebebe binâen iki âyetin nâzil olması.

Bir gün Hz. Peygamber bir ağaç gölgesinde ashabıyla birlikte oturuyorken onlara: “Şimdi bir adam gelecek, size şeytanın gözüyle bakacak. Sakın onunla konuşmayın” diye tembihte bulundu. Aradan çok bir zaman geçmedi ki mavi gözlü birisi çıkageldi. Allah

¹⁰⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, 79.; *Mebâhis*, 81.

¹⁰⁷ Zürkânî, *Menâhil*, 100.

¹⁰⁸ Serinsu, *Bağlam*, 97.

¹⁰⁹ Mükerreren nüzûlün müstakil bir yöntem olmadığını, aslında birbirine zıt iki rivayetin arasının uzlaştırılmasıyla bir nevi cem yönteminin devreye sokulduğunu savunanlar da olmuştur. Bkz. Aldemir, “Esbâb-ı Nüzûl Rivayetleri Arasında Görülen Çelişkiler ve Geliştirilen Çözüm Yollarının Tahlili”, 153.

¹¹⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, 29.

¹¹¹ Zürkânî, *Menâhil*, 102.

Rasülü onu yanına çağırды ve şöyle dedi: “Sen ve yanındakiler ne diye bana sövüyorsunuz?” Adam oradan ayrıldı ve arkadaşlarıyla birlikte geri döndü. Daha sonra hep birlikte kesinlikle kendilerine sövmediklerine dair yemin ettiler ve oradan ayrıldılar. İşte bu hâdisenin ardından Allah Teala “*Söylemediklerine dâir Allah’a yemin ediyorlar. Oysa ki küfür sözünü kesinlikle söylemişler, müslüman olduktan sonra küfre sapsmışlar ve başaramadıkları o işe yine yeltenmişlerdir...*”¹¹² âyetini indirdi.¹¹³

Ahmed b. Hanbel ve Hâkim’in aynı lafızlarla naklettikleri rivayete göre bu olayın akabinde “*O gün Allah onların hepsini diriltecek; dünyada size yemin ettikleri gibi O’na da yemin edecekler...*” Mücâdele sûresi 18. âyet nâzil olmuştur.¹¹⁴

Buradan anlaşıldığına göre her iki rivayette bahsedilen olay aynı olmakla birlikte rivayetlerin ardından nazil olduğu belirtilen ayetler birbirinden farklıdır. Bu da nüzûlün taaddüdü olarak değerlendirilmiştir.

B-) Bir sebebe binâen birçok âyetin nâzil olması. Bu konudaki en meşhur örnek Ümmü Seleme ile alakalı rivayetlerdir.¹¹⁵

Tirmizi ve Hâkim’in Ümmü Seleme’den aktarmış oldukları rivayete göre kendisi Hz. Peygamber’e “Ey Allah’ın Rasûlü! Hicret konusunda Allah’ın kadınlar hakkında bir şey dediğini duymuyorum.” dedi ve akabinde Allah; *فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ* “*Rableri “Şüphesiz ki ben, erkek olsun kadın olsun farketmez içinizden bir şey yapanın amelini asla zayi etmem. Hicret edenlerin, yurtlarından çıkarılanların, benim için eziyete uğrayanların...*”¹¹⁶ âyetini indirdi.¹¹⁷

Yine Hâkim ve Taberî’nin aktarmış olduğu rivayete göre Ümmü Seleme “Ya Rasûlallah! Kur’an’da sürekli erkeklerden bahsediliyor, biz neden zikredilmiyoruz?” diye

¹¹² (Kur’an-ı Kerim, Tevbe, 9/74).

¹¹³ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Tefsîrû’t-Taberî*, thk. Mahmud Şakir- Ahmed Şakir (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 14/363.

¹¹⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/316-17.; Hâkim en-Neysâbüri, *el-Müstedrek*, kit. “Kitâbü’t-tefsîr”, 58.

¹¹⁵ Daha farklı örnekler için Bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, 81.

¹¹⁶ (Kur’an-ı Kerim, Âl-i İmrân, 3/195).

¹¹⁷ Tirmizi, “Tefsîru’l-kur’an” 5.; Taberî, *Câmiü’l-Beyân*, 7/486.; Hâkim en-Neysâbüri, *el-Müstedrek*, kit. “Kitâbü’t-tefsîr”, 3.

sordu. Bunun üzerine Ahzab sûresi 35. âyet¹¹⁸ ile Âl-i imrân sûresi 195. âyeti¹¹⁹ nâzil oldu.¹²⁰

Yine Tirmizi'nin¹²¹ nakletmiş olduğu bir rivayette Ümmü Seleme Hz. Peygamber'e "Sürekli erkekler cihat ediyor ve bize mirastan da yarı pay var." dedi. Bunun üzerine Nisâ sûresi 32. âyet¹²² ile Ahzâb sûresi 35. âyet nâzil olmuştur.¹²³

Rivayetleri dikkatle incelediğimizde Ümmü Seleme ile alakalı rivayetlerde göze çarpan bir hususu burada değerlendirmek istiyoruz. Bir önceki başlıkta sebebin taaddüdünü ele almıştık. Verilen örneği dikkatlice incelediğimizde kişiler farklı olmakla birlikte her iki olay birbirine benzemektedir. Bu başlık altında yani nüzulün taaddüdü meselesinde ele aldığımız ilk örnekte de olaylar tamamen aynı, inen âyetler farklıdır. Fakat Ümmü Seleme ile alakalı rivayetlerde kişi aynı olmakla beraber, olaylar, sorulan sorular farklıdır. Birinci soruda konu hicretle alakalıdır. İkinci rivayette genel olarak kadınların neden Kur'an'da bahsedilmediği sorulmuştur. Üçüncü rivayette ise hem miras hem de cihatla alakalı iki farklı sebep zikredilmektedir. Kısaca burada her ne kadar soruları soran tek kişi olsa da her bir olay farklı birer başlık altında değerlendirilmelidir.

Bir diğer husus nâzil olan âyetlerin hangi olay üzerine indiği meselesidir. Rivayetleri dikkatle incelediğimizde görürüz ki Âl-i imrân sûresi 95. âyet hem birinci olayda hem de ikinci olayda Ahzâb sûresi ile nâzil olmuştur. Aynı şekilde Ahzâb sûresi hem ikinci olayda hem de üçüncü olayda Nisâ sûresi ile nâzil olmuştur.

Sonuç olarak yukarıda zikretmiş olduğumuz birtakım problemlerden dolayı Ümmü Seleme ile alakalı rivayetlerin bu başlık altında değerlendirilmesinin pek de doğru olmadığı kanaatindeyiz.

¹¹⁸ "Müslüman erkekler ve müslüman kadınlar; mümin erkekler, mümin kadınlar; ibadet ve itaat eden erkekler, ibadet ve itaat eden kadınlar...işte Allah bu kimseler için büyük bir mükafat hazırlamıştır..."

¹¹⁹ "Rableri "Şüphesiz ki ben, erkek olsun kadın olsun farketmez içinizden bir şey yapanın amelini asla zayi etmem. Hicret edenlerin, yurtlarından çıkarılanların, benim için eziyete uğrayanların..."

¹²⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 19/110.; Hâkim en-Neysâbüri, "Kitâbü't-tefsîr", 33.

¹²¹ Tirmizi, "Tefsîru'l-kur'an" 5.

¹²² "Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri arzulamayın. Erkeklerin de kazandıklarından bir payları var, kadınların da kazandıklarından bir payları var. Allah'ın fazlından isteyin. Şüphesiz ki Allah her şeyi bilmektedir."

¹²³ Hâkim en-Neysâbüri, *el-Müstedrek*, kit. "Kitâbü't-tefsîr", 58.

1.2.2. Takaddüm veya Taahhür Meselesi

Bazen bir âyetin nüzûlü hükmünden önce meydana gelebildiği gibi bazen de daha sonra meydana gelebilir.¹²⁴ İnceleyebildiğimiz kadarıyla nüzûlün takaddümü meselesinden bahseden ilk kişi Zerkeşî'dir. "el-Burhân" adlı eserinde bu konu hakkında şöyle demektedir: "Bazen nüzûl hükmün önüne geçebilir."¹²⁵ Zerkeşî nüzûlün hükümden önce olabileceğine dâir *قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى* "Doğrusu nefisini tezkiye eden kurtuluşa ermiştir." A'lâ sûresi 14. âyeti¹²⁶ delil getirmektedir. Beyhakî İbn Ömer'den yapmış olduğu nakilde âyetin fitir sadakası hakkında nâzil olduğunu belirtmiştir.¹²⁷ Bazıları bu rivayete itiraz etmekte, âyetin Mekkî olduğunu; Mekke'de ise ne bayram ne de fitir sadakasının olmadığını söylemektedir.¹²⁸

Beğavî de nüzûlün hükümden önce olmasını mümkün görmektedir. Örnek olarak da "Yemin ederim şu beldeye; senin de içinde oturmakta olduğun o beldeye." Beled sûresi 1-2. Âyetlerini vermektedir. Beğavî sûrenin Mekkî olduğunu söylemekte ve âyetteki hilliyetin(helallik) Mekke'nin fethi günü gerçekleştiğini aktarmaktadır. Çünkü o gün Hz. Muhammed "Bana gündüzden bir an Mekke'de savaşmak helal kılındı." demiştir.¹²⁹

Zerkeşî bu mesele ile alakalı bir örnek daha aktarmaktadır: Hz. Ömer, Mekkî olan Kamer sûresinin 45. âyetinde¹³⁰ zikredilen mağlup olacak grubun kimler olduğunu bilmediğini söylemiş, daha sonra Bedir günü Hz. Peygamber'in bu âyeti okumasıyla o mağlup olacak grubun kimler olduğunu anladığını söylemiştir.¹³¹

Suyûtî ise meseleye iki yönlü bakmak gerektiğini belirtmiştir:¹³² Birincisi, hükmün taahhürü. Burada hemen hemen Zerkeşî ile aynı şeyleri zikretmiştir. İkincisi ise, nüzûlün taahhürü. Bu meselede Suyûtî abdest âyetini¹³³ delil olarak getirmiştir. Âyet medenî olmasına rağmen abdestin farz oluşu Mekke'de vuku bulmuştur. Çünkü namaz

¹²⁴ Serinsu, *Bağlam*, 102.

¹²⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, 32.

¹²⁶ (Kur'an-ı Kerim, A'lâ, 87/14).

¹²⁷ Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, 3. bs (Beirut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002), 4/268.

¹²⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, 86.

¹²⁹ Ebu Muhammed Hüseyin b. Mes'ud el-Beğavî, *Meâlimü't-Tenzil* (Riyâd: Dâr-ı Tayyibe, 1989), 8/402.

¹³⁰ *سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ* "Yakında o topluluk yenilecek ve arkalarını dönüp kaçacaklar."

¹³¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 33.; Daha farklı örnekler için bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, 86-87.

¹³² Serinsu, *Bağlam*, 104.

¹³³ (Kur'an-ı Kerim, Mâide, 5/6). "Ey iman edenler! Namaza kalktığınız vakit yüzlerinizi, ellerinizi dirseklere kadar yıkayın. Başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuklara kadar yıkayın."

Mekke’de farz kılınmıştı.¹³⁴ Dolayısıyla abdestsiz namaz kılınamayacağına göre abdest olayı fiilen Mekke’de vuku bulmuş, ilgili âyet ise Medine’de nâzil olmuştur.

Suyûtî, İbn Abdilber’den şöyle bir nakilde bulunur: “Abdestin farz oluşunun hikmeti nüzûl ile tilavet olunarak tescil olsun diyedir.”¹³⁵ Yine Suyûtî bu meseleyle alakalı Cuma namazı¹³⁶ ve zekâtın¹³⁷ farz oluşlarını aktaran âyetlerin nüzûlünün hükümden sonra nâzil olduklarını örnek olarak zikretmektedir.¹³⁸

1.2.3. Umum-Husus Meselesi

Umum-Husus meselesi sebab-i nüzûlün en önemli konularından biridir. Daha önce belirttiğimiz gibi birtakım âyetler ya da sûreler belli olaylar ya da sorular üzerine inmiştir. İşte belli sebepler ya da sorular üzerine nâzil olan sûreler ya da âyetleri başka olaylara teşmil edebilir miyiz? Bu konuda temel tartışma şu şekildedir: Sebebi ifade etmede nass olan rivayet ve akabinde inen âyetin ifade ettiği mana umumi olarak mı yoksa hususi olarak mı değerlendirilmelidir?¹³⁹

Usûlcülerin ve tefsircilerin çoğu bu konu hakkında “Aslolan lafzın umumiliğidir, sebebin hususiliği değildir.” şeklinde görüş belirtmişlerdir.¹⁴⁰ Yani bir sebebe binâen inen âyetin lafzının umûmîliğine itibar edilir, özel bir sebebin varlığı o lafzın umûmîliğini düşürmez. Kısacası âyetin ifade etmiş olduğu hüküm sadece o sebeple sınırlandırılmaz.¹⁴¹

Misal olarak Hilal b. Ümeyye ve eşi arasında cereyan eden hâdiseye alakalı inen lian âyeti ile Evs b. Sâmit hakkında inen zihar âyetini¹⁴² gösterebiliriz:

1-) Liân Hâdisesi: Hilal b. Ümeyye Hz. Peygamber’in yanındayken hanımının Şerik ile münasebetinin olduğunu iddia etti. Hz. Peygamber de ona: “Eğer delil getirmezsen sana had uygulanır” dedi. Hilal de: “Ya Rasûlallah! İçimizden biri eşiyile

¹³⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, 87.

¹³⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, 87.

¹³⁶ (Kur’an-ı Kerim, Cuma, 62/9).

¹³⁷ (Kur’an-ı Kerim, Tevbe, 9/60).

¹³⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, 87.

¹³⁹ Serinsu, *Bağlam*, 106.

¹⁴⁰ Zerkeşi, *el-Burhân*, 32.; Kattân, *Mebâhis*, 76.

¹⁴¹ Bu görüş Hanefî, Mâlikî ve Şâfiîler’in çoğunluğuna aittir. Bkz. Ömer Kara, “Kur’an’ın Anlaşılmasında ‘İtibar, Sebebin Hususiliğine Değil, Lafzın Umûmîliğinedir’ İlkesine Usûlcülerin Metodolojik Yaklaşımları” (Ankara, Ankara Üniversitesi, 2001), 244.; Serinsu, *Bağlam*, 107.

¹⁴² Kattân, *Mebâhis*, 77.

başka birini görüp bir de delil mi arayacak?” dedi. Hz. Peygamber “Ya delil getirirsin ya da had uygulanır” diye sözünü yineledi. Bunun üzerine Hilal: “Seni hak ile gönderen Allah’a andolsun ki! Dediklerim doğrudur. Muhakkak ki rabbim beni bu hadden temizleyecek olan bir şey indirecektir.” dedi. Bu olayın akabinde Cibril indi ve وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ... “Eşlerine zina iftirasında bulunup da kendilerinden başka şahitleri olmayanların her birinin tanıklığı...”¹⁴³ âyetinden 9. âyete kadar olan kısmı indirdi.¹⁴⁴

2-) Zihar Hâdisesi: Evs b. Sâmit eşi Havle’ye ziharda bulunmuştu. Havle bu durumu şikâyet etmek üzere Hz. Peygamber’e giderek: “Evs, gençliğimi yedi. Ömrümü ona harcadım. Ona çocuklar verdim. Ne zaman ki yaşlandım beni anası gibi kıldı. Ben halimi Allah’a şikâyet ediyorum.” dedi. Aradan çok bir zaman geçmedi Cebrâil bu ayetleri indirdi.¹⁴⁵

Bu örnekleri incelediğimizde her bir olayda sebebin husûsî olduğunu görmekteyiz. Fakat her iki âyete baktığımız zaman ilgili ayetler ism-i mevsul¹⁴⁶ kalıbıyla gelmiştir. Malum olduğu üzere İsm-i mevsul de umum yani genellik ifade eden siğalardandır. Dolayısıyla âyet eşlerine iftira atan ya da ziharda bulunan tüm fertleri kapsamaktadır.¹⁴⁷

Bazıları ise “Aslolan sebebin hususi oluşudur.” görüşünü savunmuşlardır.¹⁴⁸ Yani Kur’an’ın ifade ettiği hükmü sadece o sebebe hâs kılarlar. O sebebin dışındakilere teşmil etmezler. Bu görüşü savunanlar “Diğer benzer hadiseleri bu meseleye ancak kıyas ve benzeri deliller vasıtasıyla benzetebilir ve aynı hükmü verebiliriz” diyorlar.¹⁴⁹ Dolayısıyla Hilal b. Ümeyye ve Evs b. Sâmit’in yaşamış oldukları olaylar sadece onlara mahsus bir hükümdür. Benzerlerine aynı hükmü verebilmemiz için kıyas veya benzeri bir delile ihtiyaç vardır.¹⁵⁰

Aslında kanaatimizce bu iki görüşü benimseyen âlimler arasında bu meselede ittifak vardır. Şöyle ki benzer olayların, nüzûle sebep olan hâdisenin hükmünü alacağı

¹⁴³ (Kur’an-ı Kerim, Nûr 24/6).

¹⁴⁴ Buhârî, *Sahihü'l-Buhârî*, kit. “Kitabü’ş-şehâdât”, 21.

¹⁴⁵ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 228.; Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed es-Suyûtî, *Lübâbü'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, 2. bs (Hicaz: Darü'r-Risâle el-Alemiyye, 2016), 426.

¹⁴⁶ وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ

¹⁴⁷ Zürkânî, *Menâhil*, 106.

¹⁴⁸ Bu görüş Şâfiî ve Mâlik’e nispet edilir. Bkz. Kara, “Kur’an’ın Anlaşılmasında ‘İtibar, Sebebin Hususiliğine Değil, Lafzın Umûmiliğinedir’ İlkesine Usûlcülerin Metodolojik Yaklaşımları”, 237.

¹⁴⁹ Kara, 237.

¹⁵⁰ Zürkânî, *Menâhil*, 106.

noktasında herhangi bir ihtilaf yoktur. İhtilaf, delil olan şeyin bizzat kendisi mi yoksa kıyas yoluyla mı delil olacağı noktasındadır. Kısaca ihtilaf kullanmış oldukları yöntemdedir.

Bu konuda İbn Teymiyye şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: “Sebebin hususiliğine itibar edenler, bununla âyetlerin yalnızca bu şahıslara özel olduğunu kastetmemişlerdir. Hem cumhur usûlcüler hem de bu görüşte olanlar hükmü sebep dışındaki fertlere şamil kılmaktadırlar. Fakat Cumhur ulema bunu bizzat nassın kendisiyle yapmaktayken, bu görüşte olan kişiler kıyas veya başka bir delille yapmaktadırlar.¹⁵¹

1.3. Kur’anı Anlamada Bağlamın Rolü

Bağlam kelime olarak olay, durum, bağlantı anlamına gelmektedir. Bir dili çevreleyen, öncesi ve sonrasıyla bağlantısı olan ve o dilin anlamını ve değerini belirleyen önemli bir unsurdur. Çünkü herhangi bir kelime ya da ifadenin anlamı içinde bulunduğu bağlama göre değişebilir.¹⁵²

Bir metni anlamak için sadece o metindeki kelime ya da cümlelerin hangi mana ya da manalarda kullanıldığını bilmek yetmez. Buna ilave olarak metnin bağlamına da müracaat etmek gerekir. Çünkü kelimeler her ne kadar belli bir anlamı ya da manayı ifade etseler de bazen bu anlam bağlama göre değişkenlik gösterebilir.¹⁵³

Örneğin “Ahmet sürgün oldu” cümlesindeki “sürgün” kelimesinin Türkçe’deki manaları şu şekildedir:

1. Bir yere sürülme,
2. Sürgün yeri,
3. Sürgün edilen,
4. Bitkinin kök veya dallarında yeni çıkan filiz,
5. İshalin karşılığında halk ağzında kullanılan içi sürme hali,

¹⁵¹ Şeyh, *Şerhü'l-Mukaddime*, 47.

¹⁵² Ahmet Öz, *Kur’an’ı Anlamada Bağlam*, 1. bs (İstanbul: Hikmet Yayınevi, 6), 28.

¹⁵³ Şahin Güven, *Kur’an’ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu* (İstanbul: İfav Yayınları, 2017), 254.

Şimdi bu cümleye baktığımızda bağlamı dikkate almaksızın salt kelimenin manasını bilmekle bu cümle anlaşılmiş olmaz. Dolayısıyla bağlamlarına uygun olarak kullanılmayan sözler ya da kelimeler zihnimizi yorar.¹⁵⁴

Kur'an-ı Kerim açısından değerlendirdiğimizde bağlam, Kur'an'ın anlaşılması noktasında önemli bir role sahiptir. Anlaşılması ve yorumlanmasında onun dilini bilmek kadar bağlamını bilmekte önemlidir. Sonuçta 23 yıllık bir zaman zarfında olayların akışına göre şekillenmiş bir metni bağlamından koparmak birtakım yanlış anlaşılmalara ve yorumlamalara neden olabilir.¹⁵⁵

Bağlam kelimesinin karşılığı olarak Arapça klasik kaynaklarda “siyâk-sibak” kavramı karşımıza çıkmaktadır. Şimdi bu kavramları ele alalım:

Siyâk kelimesi lügat olarak ساق يسوق سوقا وسياقا kökünden türemiş olan bir mastardır. Sevk etmek¹⁵⁶, bir şeyin arka kısmı, ruhun çıkması¹⁵⁷, göndermek, sürmek¹⁵⁸ gibi manalara gelmektedir. Mesela Arapça 'da orduyu sevk eden kişiye “sâik” denilmiştir.¹⁵⁹ Yine siyâk kelimesi takip etmek anlamına da gelmektedir. Bu hususta araplar peş peşe birbirini takiben üç erkek çocuk dünyaya getiren kadın hakkında وُلدت فلانة ثلاثة بنين على ساق واحد demişlerdir.¹⁶⁰

Kadına evlilik öncesi verilen mihre de “siyâk” denilirdi. Çünkü mehir eskiden Araplarda deveden verilirdi. Deve de sürülen, sevk edilen bir hayvan olduğu için mehre bu isim mecazen verilmiştir.¹⁶¹ Yine aynı mantıktan hareketle çarşıya “sûk” ismi verilmiştir.¹⁶² Çünkü satılacak olan şeyler oraya götürülmekte ve sevk edilmektedir.¹⁶³

¹⁵⁴ Güven, *Çokanlamlılık*, 262-263.

¹⁵⁵ Güven, 256.

¹⁵⁶ Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzibü'l-Lüğa*, c. 8 (ed-Darü'l-Mısriyye li't-Te'lif ve't-Terceme, t.y.), 231.

¹⁵⁷ İsmail b. Hammad Cevheri, *es-Sıhah Tacü'l-Lüğa ve Sıhahü'l-Arabiyye*, 2. bs, c. 4 (Beyrut: Daru'l-İlim li'l-Melayin, 1979), 1499-1500.

¹⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, 166.

¹⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 167.

¹⁶⁰ Cevherî, *Sıhah*, 4/1499.; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 169.

¹⁶¹ Cevheri, *Sıhah*, 8/232.; Cevherî, *Sıhah*, 4/1499.

¹⁶² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 167.

¹⁶³ Öz, *Bağlam*, 24.

Terim olarak ise siyâk “Sözün gelişi, akışı, üslubu veya anlatım tarzı” gibi manalara gelmektedir.¹⁶⁴ Yukarıda verilen örneklere baktığımızda siyâk kelimesinin kök anlamı ile terim anlamı arasında bir bağ/ilişki olduğunu görmekteyiz.

Sibâk kelimesi ise سبق يسبق سبقا وسبقا kökünden türemiş olup; önde olmak¹⁶⁵ yarışta önde olmak¹⁶⁶ gibi manalara gelmektedir. Araplar önde olan at için “sâbık” ve “sebûk” kelimelerini kullanmaktadır.¹⁶⁷

Terim olarak sibâk ise “sözün öncesi, baş tarafı ile olan bağımlı ifade etmektedir”.¹⁶⁸ Kur’an açısından baktığımızda “siyâk ve sibâk” kavramları birlikte kullanıldığında âyet ya da âyetlerin kendinden önce ve sonraki âyetlerle olan bağlantısını ifade eder. Bu iki kavram Kur’an’ı doğru anlamak için uyulması, dikkat edilmesi gereken en önemli kurallardan biridir.¹⁶⁹

Bağlam bilgisinin ne kadar önemli olduğunu anlamak için Kur’an’da sürekli kullanılan “ümme” kelimesini inceleyebiliriz:

Ümme kelimesi ام يؤم اما واماما kökünden türemiş olup, “temel, asıl, bir şeyin dayandığı şey¹⁷⁰, yönelmek, kastetmek, imam olmak”¹⁷¹ gibi manalara gelmektedir. Râğıb el-İsfahânî ise ümme kavramını “ister zorunlu ister ihtiyarî olsun aynı din, aynı zaman veya mekânda toplanan cemaat” diye açıklamıştır.¹⁷²

İslâm âlimleri ümme kelimesini iki anlamda kullanmıştır. Birinci anlam, “Son peygamber Hz. Muhammed’in gelişi ile birlikte islam’ın doğup Arabistan dışında da duyulup yayılmasından itibaren bu durumdan haberi olan tüm insanlar kastedilmiştir. Bu insanlara “Ümme-i Davet ya da Ümme-i Belağ” denilmiştir.

Ümme kavramına verilen ikinci mana ise, “Hz. Muhammed (s.a.v) e inanıp, ona bağlı olan kişiler” şeklinde olup kelimenin meşhur manası da bu şekildedir. Bu tarz

¹⁶⁴ Şemsettin Sami, *Kamus-i Türki* (Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1317), 754., Öz, *Bağlam*, 25.

¹⁶⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 151.

¹⁶⁶ Ezherî, *Tehzîbü’l-Lüğa*, 8/416.

¹⁶⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 151.

¹⁶⁸ Öz, *Bağlam*, 25.

¹⁶⁹ Öz, 26-27.

¹⁷⁰ İsfahânî, *el-Müfredat*, 85.

¹⁷¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 12/22.

¹⁷² İsfahânî, *el-Müfredat*, 86.; Halil İbrahim Bulut, “Ümme”, içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2012), 308-9.

topluluğa da “Ümmet-i İcabet” denilmiştir.¹⁷³ Bu tarz bir anlam daha özel bir manayı ifade için kullanılmıştır.

Kur’an-ı Kerim’de “ümme” kelimesi 57 yerde 64 kez kullanılmıştır.¹⁷⁴ Mukâtil b. Süleyman (h.150) “el-Vücûh ve’n-Nezâir fi’l-Kur’an-il-Azîm” isimli eserinde ümme kelimesinin dokuz manada kullanıldığını bize aktarmaktadır.¹⁷⁵

Şimdi kısaca bu manaları zikrelelim:

- 1-) Topluluk¹⁷⁶
- 2-) Millet¹⁷⁷
- 3-) Zaman¹⁷⁸
- 4-) Kavim¹⁷⁹
- 5-) Önder¹⁸⁰
- 6-) Geçmiş ümmetler¹⁸¹
- 7-) Ümmet-i Muhammed¹⁸² (özellikle müslümanlar)
- 8-) Ümmet-i Muhammed (özellikle kâfirler)¹⁸³
- 9-) Yaratılmış olanlar¹⁸⁴

İşte bu kelimenin kullanılmış olduğu bağlam ya da bağlamları dikkate almaksızın bu manalardan hangisinin o kelime için doğru olup olmadığını tespit etmek mümkün görünmemekte, bu da âyetten muradın anlaşılmasına neden olmaktadır. Çünkü bazen bir kelimenin lügat manası Kur’anî istilahta başka manalara gelebilmektedir. Kur’an onu

¹⁷³ Bulut, “Ümmet”, 308.

¹⁷⁴ Nihat Uzun, “Kur’an’da Ümmet Kavramı”, *Diyanet İlmî Dergi*, 2004.

¹⁷⁵ İsfehânî, *el-Müfredât*, 53-57.

¹⁷⁶ (Kur’an-ı Kerim, Bakara 1/128-141, Âl-i İmrân 3/113, Mâide 5/66, A’raf 7/159-181).

¹⁷⁷ (Kur’an-ı Kerim, Bakara 1/213, Mâide 5/48, Yûnus 10/19, Nahl 16/93, Mü’minûn 23/52).

¹⁷⁸ (Kur’an-ı Kerim, Hûd 11/8, Yusuf 12/45).

¹⁷⁹ (Kur’an-ı Kerim, Hâc 22/34).

¹⁸⁰ (Kur’an-ı Kerim, Nahl 16/120).

¹⁸¹ (Kur’an-ı Kerim, Yunus 10/47, Hicr 15/5, Fâtr 35/24).

¹⁸² (Kur’an-ı Kerim, Âl-i İmrân 3/110, Bakara 1/143).

¹⁸³ (Kur’an-ı Kerim, Ra’d 13/30).

¹⁸⁴ (Kur’an-ı Kerim, En’âm 6/38).

farklı manada kullanabilir. İşte bu manaların hangisine delalet ettiğini tespit edecek olan şey ancak siyâktır yani bağlamdır.¹⁸⁵

Bu konuda bir başka misal olarak “salat” kelimesini örnek verebiliriz. Kelimenin kök manası “dua etmek” iken Kur’an onu artık kendi ıstılahında kök manasından alarak “namaz” fiili için kullanmıştır.¹⁸⁶ Örnekleri çoğaltmak mümkün fakat konunun kapsamı açısından bu kadarla iktifa etmek yerinde olacaktır.

1.3.1. Sebeb-İ Nüzûl- Bağlam İlişkisi

Kur’an’ı Kerim’i doğru anlamak için birçok yardımcı unsur bulunmaktadır. Bu unsurların içinde en önemli olanlardan biri de hiç kuşkusuz sebeb-i nüzûl rivayetleridir. Çünkü bu rivayetler Hz. Peygamber başta olmak üzere Sahabe, Tabiîn ve diğerlerinden gelen rivayetler olması hasebiyle âyetlerin sahih anlamına ulaşmada en temel kaynaklarımızdan biridir. Fakat bu rivayetlerin içinde bazen sahih olmayan, doğrudan Hz. Peygamber’den değil de bizzat sahâbenin kendi yorumu veya içtihadı olan rivayetler de vardır. Öyle ki bazen âyet ya da âyet grupları hakkında birden çok nüzûl rivayeti aktarılmaktadır. İşte esbâb-ı nüzûl-bağlam ilişkisi bize bu rivayetler içerisinden en uygun olan, sahih olan ve Hz. Peygamber’e isnadında güvenilir olan rivayeti bulmamıza yardımcı olmaktadır.

Sebeb-i Nüzûl- Bağlam ilişkisinde bağlam iki ana başlık altında incelenmektedir. Bunlar metin-içi ve metin-dışı bağlamdır.¹⁸⁷ İç bağlam siyâk ve sibâk’ı ifade ederken, dış bağlam da nüzûl ortamını ve nüzûl sebeplerini ifade etmektedir.¹⁸⁸

Şimdi bu iki kısmı alt başlıklar olarak ele alalım:

1.3.1.1. Metin-içi Bağlam

Metin-içi bağlam “Kur’an-ı Kerim’deki âyet ya da âyet gruplarının birbirleriyle olan dilsel, edebi ve konusal ilişkileri” şeklinde tarif edilebilir.¹⁸⁹ Bir metinde geçen kelimelerin kendi aralarında ve içinde buldukları cümlelerle, cümlelerin de metnin

¹⁸⁵ Güven, *Çokanlamlılık*, 268.

¹⁸⁶ Güven, 276.

¹⁸⁷ Öz, *Bağlam*, 29.; Güven, *Çokanlamlılık*, 273.

¹⁸⁸ Güven, *Çokanlamlılık*, 273.

¹⁸⁹ Öz, *Bağlam*, 29.; Güven, *Çokanlamlılık*, 274.

geneliyle olan bağlantısına “dilsel bağlam” denir.¹⁹⁰ Dolayısıyla Kur’an’ı anlama noktasında nâzil olduğu dönemdeki dili iyi bilmek gerekir.

Malum olduğu üzere Kur’an Arapça bir metindir ve bu metin Arapça’nın zirve olduğu bir dönemde nâzil olmaya başlamıştır. Durum böyle olsa da Kur’an’ın gelmesiyle Arapça farklı bir hüviyet kazanmıştır. Cahiliyye’de kullanılan Arapça Kur’an’la birlikte gelişmiş, kullanılan kelimeler yeni manalar kazanmıştır. Öyle ki Mekke döneminde kullanılan dil ile Medine döneminde kullanılan dil bile farklılık gösterebilir.¹⁹¹ Mesela küfür, zulüm, fisk, salat gibi kelimeler sözlük anlamları dışında Kur’an’ın ıstılahında farklı manalar kazanmıştır.¹⁹² Bu sebeple her kelimeye bağlamı dikkate almaksızın sözlük manasıyla yaklaşmak doğru bir netice vermeyebilir.

Bu konuda “fisk” kelimesini örnek verebiliriz. Kelimenin lügat manası, hurma vb. gibi şeylerin kabuğundan çıkması anlamına gelmektedir. Mesela Araplar fare’ye “füveysık” demektedir. Zira fare insanların içine bir delikten çıkmaktadır.¹⁹³

Kur’ani literatürde ise fisk kelimesi “hak yoldan çıkma, Allah’ın emirlerine isyan” gibi manalara gelmektedir.¹⁹⁴ Buna rağmen fisk kelimesi Kur’an’da hem inkarcılar için hem de müslümanların günahkarları için kullanılmaktadır.¹⁹⁵ Bu açıdan küfür kelimesinden daha geniş bir manaya sahip olmaktadır.¹⁹⁶

Metin-içi bağlamın diğer bir unsuru ise konusal bağlamdır. Konusal bağlam, “metinde bulunan kelime ya da ifadelerin aralarındaki ortak içerik tarafından belli anlamlar kazanması” demektir.¹⁹⁷ Çünkü konusal bağlamda aslolan ortak içeriktir.

Konusal bağlamda yapılmak istenen şudur: Bir konu hakkında farklı zamanlarda nâzil olmuş âyet ya da âyet grupları bir araya getirilerek Kur’an’ın o konu hakkında ne dediğinin tespit edilmesidir. Her ne kadar kullanılan ifadeler, kelimeler aynı olsa da farklı içeriklerde farklı manalar kazanabilir. İşte bu yüzden içeriğin tespiti doğru anlamaya katkı

¹⁹⁰ Güven, *Çokanlamlılık*, 274.

¹⁹¹ Öz, *Bağlam*, 29.

¹⁹² Güven, *Çokanlamlılık*, 275.

¹⁹³ İsfehâni, *el-Müfredât*, 636.

¹⁹⁴ İbn Mânzûr, *Lisânü'l-arab*, 10/308.

¹⁹⁵ Mesela Neml sûresi 25. âyette geçen “fâsikîn” kelimesi ile inkârcı toplum kastedilirken, Nûr sûresi 4. âyette ise mü’minler için kullanılmıştır. Bkz. Güven, *Çokanlamlılık*, 276.

¹⁹⁶ Güven, 275.

¹⁹⁷ Öz, *Bağlam*, 30.

sağlamaktadır. Bunu dikkate almadığımızda âyetin ifade etmiş olduğu mana tamamen değişmektedir.¹⁹⁸

Konumuzla alakalı Buhârî’de geçen bir rivayeti aktarmak meselenin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. İbn Mes’ud (r.a) şöyle demektedir: “*İman edip de imanlarına zulüm karıştırmayanlar var ya,...*”¹⁹⁹ âyeti nâzil olunca, bu ayet ashâba ağır geldi ve Hz. Peygamber’e gelip, “Hangimiz kendi nefesine zulmetmez ki? Ya Rasûlallah!” dediler. Hz. Peygamber de onlara: “Buradaki zulüm, sizin zannettiğiniz manada bir şey değildir, bu, Salih kul Lokman’ın oğluna: “*Şüphesiz ki şirk, büyük bir zulümdür.*”²⁰⁰ demesidir. Orada kastedilen zulüm, şirktir.” cevabını verdi.²⁰¹

Burada verilen misalde de görüldüğü üzere, Kur’an’da geçen âyet ya da kelime bağlamı dikkate alınmaksızın, başka bir konusal bağlamda değerlendirildiğinde sahâbîlerin yaptığı gibi âyeti farklı şekilde anlamak, yorumlamak kaçınılmaz olacaktır. Çünkü zulüm kelimesi sözlükte “Bir şeyi ait olmadığı yere koymak” anlamına gelmektedir.²⁰² İstilah olarak ise “Belli sınırları çiğnemek, haktan sapma, kendi alanını aşp başkasına zarar verme, rızası olmaksızın birinin mülkünde tasarrufta bulunmak, zorbalık etmek”, özellikle de “gücü ve iktidarı elinde tutanların yapmış oldukları haksızlık ve adaletsizlik”²⁰³ gibi anlamlara gelmektedir. Ama ilişki kurulan konu itibariyle aynı kelime, en büyük zulüm olan şirk manasında kullanılmış ve ona göre anlam kazanmıştır.²⁰⁴

1.3.1.2. Metin-dışı Bağlam

Kur’an âyetlerinin inmiş olduğu ortamı, tarihini, sosyal ve kültürel özelliklerini içeren kısma “Dış bağlam” denir. Dış bağlam dediğimizde akla ilk gelen, tezimizin de temelini oluşturan nüzûl sebepleridir. Fakat dış bağlamı sadece bununla sınırlandırmak doğru olmaz. Sosyal, kültürel, tarihsel, coğrafi vb. diğer etmenlerde bu başlık altında

¹⁹⁸ Güven, *Çokanlamlılık*, 279.

¹⁹⁹ (Kur’an-ı Kerim, Enâm, 6/82).

²⁰⁰ (Kur’an-ı Kerim, Lokman, 31/13).

²⁰¹ Buhârî, “Kitâbü istitâbeti’l-mürteddîn”, 9.

²⁰² İsfehânî, *el-Müfredât*, 537.

²⁰³ Yusuf Şevki Yavuz, “Zulüm”, içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013), 507-9.

²⁰⁴ Diğer örnekler için Bkz. Güven, *Çokanlamlılık*, 281-82.

değerlendirilebilir.²⁰⁵ Kur'an âyetlerini ele alırken bu unsurların hepsini göz önünde bulundurmamak bizlere Kur'an'ı anlama noktasında yardımcı olmaktadır.

Kısaca metin-dışı bağlam denildiğinde tarihsel ve kültürel bağlam akla gelmektedir. Tarihsel bağlam, Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanması aşamasında âyetlerin nâzil olduğu zamanı, mekânı ve o dönemin şartlarını ele alan bir bağlamdır. Bunu da büyük ölçüde Ulûmu'l-Kur'an içerisinde esbâb-ı nüzûl ilmi yapmaktadır.²⁰⁶ Sebeb-i nüzûl, genelde Kur'an'ı özelde ise âyetleri anlama noktasında tek araç olmasa da en önemli araçlardan bir tanesidir. Çünkü âyetin sebebini, tarihini, mekânını yahut bahsi geçen şahısları dikkate almaksızın meseleyi tam manasıyla anlamak imkânsızdır.

Örnek olarak Hucurât sûresi 9. Âyeti gösterebiliriz.²⁰⁷ Bahsi geçen âyette Allah Teâla şöyle buyurmaktadır: *“Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavga ederse hemen aralarını düzeltin. İki gruptan biri diğer grubun hakkına tecavüz ederse -Allah'ın emrine geri dönüncüye kadar- haksızlık yapanlara karşı savaşın...”*

Bu âyetin iniş nedeni ile alakalı dört farklı rivayet aktarılmaktadır.²⁰⁸ Genel kanaata göre âyet Abdullah b. Übeyy ile Abdullah b. Revaha arasında geçen diyalogun ardından meydana gelen kavgadan sonra nâzil olmuştur. Fakat Şahin Güven bu ve diğer üç rivayetin ilgili âyetin sebeb-i nüzûlü olamayacağını belirtmiştir. Gerekçe olarak ilgili âyetin iki müslüman topluluktan bahsettiğini, Abdullah b. Übeyy'in ise Bedir savaşından kısa bir süre sonra müslüman olduğunu ve âyetin H. 7-9. yılları arasında nâzil olduğuna dair neredeyse ittifak olduğunu belirtmiştir. Bu gerekçelerden yola çıkarak ne verdiğimiz örnekteki rivayetin ne de diğerlerinin²⁰⁹ ilgili âyetin sebeb-i nüzûlü olamayacağı sonucuna varmış ve sahâbeden gelen bu nakillerin o dönemde yaşanan hâdiselerle irtibat kurulmasından ibâret olduğunu belirtmiştir.²¹⁰ Verilen misalden de anlaşılacağı üzere âyetlerin tarihsel arka planını bilmek ilgili sebeb-i nüzûl rivayetlerinin daha iyi anlaşılmasına ve doğru rivayetleri tespit etmede önemli bir role sahiptir.

²⁰⁵ Öz, *Bağlam*, 31, 135.

²⁰⁶ Güven, *Çokanlamlılık*, 292.

²⁰⁷ *“Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa -Allah'ın emrine geri dönüncüye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın; dönerlerse aralarındaki anlaşmazlığı adaletle çözüme bağlayın ve herkese hakkını verin. Allah hakkı yerine getirenleri sever.”* (Kur'an-ı Kerim, Hucurât, 49/9).

²⁰⁸ Rivayetler için Bkz. Şahin Güven, *Erdemli Toplumun İnşası*, 1. bs (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012), 209-12.

²⁰⁹ Diğer rivayetlerin eleştirisi için Bkz. Güven, 213-14.

²¹⁰ Güven, 215.

Kültürel bağlam ise kelimelerin, cümlelerin, ifadelerin ve üslupların içinde buldukları kültür havzasından etkilenmelerini inceler. Dolayısıyla Kur'an'ı anlama noktasında inmiş olduğu toplumun ruhunu, mizacını ve zevkini iyi araştırmak gerekir. Çünkü Kur'an hitap etmiş olduğu toplumun kültürel yapısını dikkate almış, ona göre hükümler koymuştur. İşte bu kültürel yapıyı tespit etmede bizlere yardımcı olan en önemli ilim dallarından birisi de esbâb-ı nüzûldür.²¹¹ Ayetlerin nüzûlüyle alakalı bilgiler, bunları bizzat müşahade etmiş sahâbenin, âyet ya da âyetlerin muhatap almış olduğu sosyal hayatla ilişkisini bildiren rivayetlerdir.

Şimdi buraya kadar ele aldığımız bilgileri değerlendirecek olursak; gerek metin-içi bağlamın unsurları gerekse metin-dışı bağlamın unsurları âyetlerin anlaşılmasında çok önemlidirler. Buradan hareketle tezimizin ikinci bölümünde bu unsurların da yardımıyla ele alacağımız Fâtiha ve Bakara sûrelerinin ilgili âyetleri hakkında varit olan nüzûl rivayetlerini buraya kadar incelemiş olduğumuz hususları da göz önünde bulundurarak değerlendirmeye çalışacağız.

²¹¹ Güven, *Çokanlamlılık*, 295-96.

İKİNCİ BÖLÜM

FÂTIHA VE BAKARA SÛRELERİNDEKİ ESBÂB-I NÜZÛL RİVÂYETLERİNİN BAĞLAM YÖNÜNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. Fâtiha Ve Bakara Sûrelerindeki Esbâb-I Nüzûl Rivâyetlerinin Bağlam Yönünden Değerlendirilmesi

2.1.1. Fâtiha sûresi

Kaynaklarda herhangi bir nüzûl sebebine rastlanılmamıştır. Sûre Kur'an-ı Kerim'in bir mukaddimesi, özeti gibidir. Fakat sûrenin hem Mekke'de hem de Medine'de indiğine dair muhtelif görüşler bulunmaktadır. Suyûtî eserine Bakara sûresi ile başlamıştır. Muhtemeldir ki hakkında bir nüzûl sebebi olmadığı için eserine almamıştır. Vâhidî ise eserine Fâtiha sûresi ile başlamış ve üç tane rivayet nakletmiştir.

Bu sûrenin nüzûl zamanı hakkında Vâhidî'nin naklettiği rivayetler şu şekildedir:

Birinci rivayet: Ebu Meysere'den şöyle aktarılmaktadır: “Hz. Peygamber (s.a.v.) zuhur ettiğinde “Ey Muhammed” diye seslenen bir münâdi duydu. Sesi duyunca korkarak yürümeye devam etti. Varaka b. Nevfel kendisine: “O sesi tekrar işittiğinde sana ne dediğini anlayıncaya kadar sağlam bir şekilde dur.” dedi. Yine Hz. Peygamber ortaya çıkınca “Ya Muhammed” diye aynı sesi duydu ve: “buyur” dedi. Bu sefer münâdi şöyle dedi: “Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın rasûlü olduğuna şahitlik ederim” de. Sonra aynı ses ona Fâtiha Sûresi'ni okudu.” Bu görüş Ali b. Ebî Talip'e aittir.

İkinci rivayet: Ali b. Ebî Talip şöyle demektedir: “Fâtiha, Mekke'de arşın altındaki bir hazineden nâzil oldu.” Yine aynı isnadla İbn Abbas'tan şu şekilde nakledilmiştir: “Hz. Peygamber Mekke'de nübüvvetini ilan edince “*Bismillahi'r-rahmani'r-rahim, el-hamdü lillahi rabbi'l- âlemin*” dedi. Bunun üzerine Kureyşliler: “*Allah, ağzını kapatsın*” dediler. Buna benzer görüşleri Hasan-ı Basrî ve Katâde de söylemişlerdir. Mücâhid ise Fâtiha'nın

Medenî bir sûre olduğunu düşünmektedir. Hüseyin b. Fazl şöyle demiştir: “Her âlim yanılabilir. Cumhur ülema aksi kanaatte olmasına rağmen Mücâhid bu görüşte tek kalmıştır.”

Üçüncü rivayet: Ebu Hureyre'nin şöyle dediği aktarılmaktadır: “Hz. Peygamber, Übeyy kendisine Ümmü'l-Kur'an'ı okuduğu vakit şöyle buyurmuştur: “*Nefsim kudret elinde olan Allah'a andolsun ki! Allah ne Tevrat'ta ne İncil'de ne Zebûr'da ne de Kur'an'da bunun bir benzerini indirmemiştir. Muhakkak ki o, bana verilen Seb'ul-mesâni (namazda her rekâtta tekrarlanan yedi âyet) ve büyük Kur'an'dır.*”²¹²

Vâhidî rivayetlerin sonunda şöyle demektedir: Fâtiha sûresi tartışmasız Mekkî bir sûredir. Allah'ın Hz. Peygamber'e Mekke'deyken Fâtiha'yı indirmekle ihsanda bulunup da daha sonra Medine'de tekrar indirmesi olacak şey değildir. Hz. Peygamber'in Mekke'de Fâtiha'yı okumaksızın yaklaşık on küsur sene bu şekilde yaşadığını söylemek doğru değildir. Böyle bir iddia selim aklın kabul edeceği bir şey değildir.²¹³

Rivayetleri değerlendirdiğimizde herhangi bir nüzûl sebebi zikredilmemekte; fakat sûrenin Mekkî olduğuna dâir Sahâbîlerden ve Tabiîn'den nakiller aktarılmaktadır. Dolayısıyla bu rivayetlerin konumuzla alakalı olmadıkları, aksine sadece sûrenin nerede nâzil olduğuna dâir sadece mekân bilgisi verdiği anlaşılmaktadır.

Bir başka husus ise nüzûlün tekrarı meselesinde yine Fâtiha'nın delil olarak getirilmesidir. Genel olarak Fâtiha'nın Mekkî bir sûre olduğu kanaati yaygınca da Medenî bir sûre olduğunu söyleyenlerin varlığını da yukarıdaki rivayetlerden anlamaktayız. Biz de Vâhidî ile aynı kanaati paylaşmakla birlikte sûrenin Medine'de ikinci kez nâzil olduğu görüşü çok uygun gözükmemektedir. Çünkü nüzûlün tekrarı meselesinde “unutma, önemine binâen bir kez daha nâzil olma vb.”²¹⁴ zikredilen nedenler burada söz konusu değildir. Vâhidî'nin de belirttiği gib Hz. Peygamber'in ve Sahâbîlerin namaz kılıp, onu unutması veyahut da fâtihasız namaz kılması gerçeklik açısından uygun değildir. Bizzat Hz. Peygamber'in kendisi “*Fâtihasız namaz olmaz*”²¹⁵ diyerek bu hususa dikkat çekmiştir. Dolayısıyla Fâtiha sûresi en başından beri müslümanların hayatında var olan

²¹² Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 13.

²¹³ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 14.

²¹⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, 29.

²¹⁵ Tirmizi, “Salât”, 69.

bir sûredir ve kanaatimizce Medine’de tekrar inmesini gerektirecek bir durum gözükmemektedir.

2.1.2. Bakara sûresi

2.1.2.1. Allah’ın Darb-ı Mesel Vermesi

{إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَنْحِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةٌ فَمَا فَوْقَهَا }

“Şüphesiz ki Allah herhangi bir şeyi, bir sivrisineği, hatta onun da ötesinde birşeyi örnek vermekten utanmaz...”(Bakara, 2/26)

Bu âyet hakkında Vâhidî üç rivayet Suyûtî ise dört rivayet, nakletmektedir. Hem Vâhidî’nin hem de Suyûtî’nin nakletmiş olduğu rivayetler aynı tarz hâdiselerden haber vermekte ve rivayetlerin tamamında sebep ifade etmede nass olan fâ-i takibiyye kullanılmaktadır. İlgili rivayetleri ele alırsak:

Birinci rivayette Suyûtî Taberî’den, Vâhidî ise Ebu Salih rivayetinde İbn Abbas (r.a)’dan şöyle nakletmektedir: “Onların durumu, ateş yakan bir insan gibidir.”²¹⁶ ve “Yahut onların durumu, karanlıklar içerisinde gökten boşalan gök gürültülü, şimşekli bir yağmura yakalanmış kimselerin haline benzer.”²¹⁷ âyetleri ile Allah misal verdiği münafıklar, “Allah bu tarz misaller vermekten yücedir” dediler. Bu söz üzerine Allah bu âyeti indirdi.²¹⁸

İkinci rivayette Suyûtî, Vâhidî kanalıyla İbn Abbastan şöyle nakletmektedir: “Allah müşriklerin ilahlarını zikredip şöyle buyurdu: “Hatta sinek onlardan bir şey kapsa, onu dahi ondan kurtaramazlar...”²¹⁹ ve Allah onların ilahlarının tuzaklarını zikredip, onların örümcek yuvasına benzediğini söyledi. Bunun üzerine müşrikler: “Görmüyor musunuz? Allah Kur’an’da örümcek ve sineği nasıl misal veriyor. Hangi ilah yapar bunu?” dediler. Bu sözün hemen peşine Allah Teala bu âyeti indirdi.” Suyuti demiştir ki: “Abdülğaniyy çok zayıf bir kişidir.”²²⁰

²¹⁶ (Kur’an-ı Kerim, Bakara, 2/17).

²¹⁷ (Kur’an-ı Kerim, Bakara, 2/19).

²¹⁸ Suyûtî, *Lübâb*, 49.; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 16.

²¹⁹ (Kur’an-ı Kerim, Hac, 22/73).

²²⁰ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 16.; Suyûtî, *Lübâb*, 50.

Suyûtî'nin nakletmiş olduğu diğer iki rivayetten biri Katâde'den, diğeri ise İbn Ebî Hâtim'in Hasan'dan naklettiği rivayettir.²²¹ Bu rivayetlerde de yukarıda nakletmiş olduğumuz misallere müşriklerin yapmış oldukları itirazlardan bahsetmektedir. Vâhidî de ise aynı itirazı Yahudilerin yaptıkları aktarılmaktadır.²²²

Suyûtî kendi eserinde bu rivayetler arasında sened bakımından en sahih isnadın birinci rivayet olduğunu, sûrenin başında zikredilen hususlara²²³ uygun olduğunu aktarmakta; diğer rivayetlerde geçen müşrik kaydının ise sûrenin Medenî olmasıyla uyuşmadığını söylemektedir. Kendisinin hem Katâde'den hem de Hasan'dan nakletmiş olduğu rivayetin Vâhidî'de senetsiz bir şekilde nakledilmesinden dolayı da eleştirmektedir. Fakat Suyûtî'nin eserini tahkik eden Muhammed Berekât, Suyûtî'nin aksine birinci rivayetin Süddî'den²²⁴ kaynaklı zayıf olduğunu, aksine Katâde ve Hasan'dan nakledilen rivayetin daha sahih olduğunu aktarmaktadır.²²⁵

Katâde ve Hasan'dan gelen rivayet ise Abdurrezak b. Hemmâm'ın tefsirinde nakledilmiştir.²²⁶ Hadis maktû²²⁷ bir hadis olmasına rağmen senedde herhangi bir sıkıntı yoktur. Bu sebeple rivayetler arasında en sahih isnad bu rivayettir. Fakat biz burada zayıf dahi olsa merfû' bir rivayet varken maktû olduğu belli olan bir rivayeti tercih edemeyiz. Çünkü her ne kadar senedde Katâde ya da Hasan'a kadar bir sıkıntı olmasa da kendilerinden sonra arada bir kopukluğun olup olmadığını, bu rivayeti Sahâbe'den alıp almadığını bilemeyebiliriz. Bu gibi nedenlerden dolayı zayıfta olsa merfû' rivayet maktû rivayete tercih edilir.

²²¹ Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-Azîm Müsneden an Rasûlillah ve's-Sahâbe ve't-Tâbiîn*, 1. bs (Riyâd: Mektebetü Nezâr Mustafa el-Baz, 1997), 68.

²²² Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 16.; Suyûtî, *Lübâb*, 50.

²²³ Geride misalleri aktarılan kişilerin münafıklarla ilgili olduğunu düşünen Suyûtî, bu nedenle birinci rivayetin bağlam açısından daha uygun olduğunu düşünmektedir. Zira 8. âyetten itibaren münafıklardan bahsetmektedir.

²²⁴ Zehebî bu kişinin pek çok kimse tarafından zayıf kabul edildiğini, kendisiyle ihticacta bulunulmayacağını ve şiiilik ile itham edildiğini nakletmiştir. Bkz. Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl* (Beyrut: Dârü'l-Mârifet, t.y.), 1/236-237.

²²⁵ Suyûtî, *Lübâb*, 51.; 1.dipnot.

²²⁶ Abdurrezak b. Hemmam es-San'ânî, *Tefsîrû Abdurrezzâk*, 1. bs (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 1/262.

²²⁷ Tâbiîn'e söz ve fiil olarak izafet edilen şeyler anlamında hadis terimi. Bkz. Itr, *Menhec*, 283.

İkinci rivayet ise Suyûtî'nin bizzat kendisi tarafından hem sened hem de metin açısından eleştirilmiş ve kabul edilmemiştir.²²⁸

Sonuç olarak aktarılan rivayetler içerisinde âyetin sebebi nüzûlü olmaya en elverişli rivayet birinci rivayet olarak gözükmektedir. Her ne kadar zayıf bir rivayet olsa da hem merfû olması hasebiyle hem de metin açısından ilgili sûrenin baş taraflarında bahsedilen hususlara uygunluk arz etmesi sebebiyle tercihe daha elverişlidir.

2.1.2.2. Kafirlerle Karşı Yardım İstemek

{وَكَاثُوا مِنْ قَبْلِ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا}

“...Daha önce kafirlere karşı (Muhammed ile) yardım isterlerken, şimdi bilip tanıdıkları (Peygamber) kişi kendilerine gelince onu inkâr ettiler...” (Bakara, 2/89)

Bu âyet hakkında Vâhidî bir, Suyûtî ise iki tane rivayet aktarmaktadır.

Birinci rivayet; Suyûtî ve Vâhidî İbn Abbas kanalıyla şöyle nakletmektedir: “Hayberli yahudiler, Ğatafan kabilesi ile savaşıyorlardı. Her karşılaştıklarında Yahudileri mağlup ediyorlardı. Bunun üzerine Yahudiler şu şekilde niyazda bulundular: “Ya Rabbi! Senden ahir zamanda göndereceğini vadettiğin ümmî nebi olan Muhammed (s.a.v) hakkı için istiyoruz. Ğatafanlılara karşı bize ancak sen yardım edersin.” Onlarla karşılaştıklarında bu duayı ettiler ve Ğatafanlılar yenildiler. Peygamber efendimiz gönderildiğinde ise onu inkâr ettiler. İşte Allah bu âyeti bu olay üzerine indirdi.”²²⁹

Suyûtî İbn Ebî Hâtim²³⁰ kanalıyla İbn Abbas'tan nakletmiş olduğu ikinci rivayette ise şunları aktarmaktadır:

“Yahudiler, Rasûlullah'ın gönderilmesinden önce Evs ve Hazrec'lilere karşı kendi içlerinden gönderilecek olan bir peygamberle üstün geleceklerini söylüyorlardı. Allah, Peygamber'i Araplardan gönderince onu inkâr edip hakkında söyledikleri şeyi yalanladılar.

Muâz b. Cebel, Bişr b. Berâ ve Dâvûd b. Seleme onlara şöyle seslendiler: “Ey Yahudiler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve müslüman olun. Daha önce biz müşrik

²²⁸ Senedde bulunan Musa b. Abdirrahman es-sekâfi İbn Hibban tarafından “deccal” vasfıyla anılmıştır. İbn Adiyî ise “münkerü'l-hadis” olduğunu söylemiştir. Bkz.Zehebî, *Mîzân*, 4/211.; Suyûtî, *Lübâb*, 50-51.

²²⁹ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 18.; Suyûtî, *Lübâb*, 55.

²³⁰ İbn Ebî Hâtim, *Tefsirü İbn Ebî Hâtim*, 1/172.

iken bize karşı, Allah Rasûlü ile üstün gelmeyi dilemiyor muydunuz? Hâlbuki onun geleceğine dair haberleri siz getirmiş, onun özelliklerini siz söylemişsiniz.” Benî Nâdir’den Selâm b. Mişkem şöyle demiştir: “Bildiğimiz yeni bir şey getirmedi. O bahsettiğimiz kişi de değil” dedi. Bunun üzerine Allah bu âyeti indirdi.²³¹

Görüldüğü üzere iki farklı rivayet aktarılmakta, her iki rivayette de Yahudiler zikredilmektedir. Fakat birinci rivayette Yahudilerin savaştığı kabilenin Ğatafan, ikinci rivayette ise Evs ve Hazrec kabileleri olduğu belirtilmektedir. Şimdi bu rivayetleri ele alalım:

İlk rivayet hem Vâhidî’de hem de Suyûtî’de geçmektedir. Vâhidî herhangi bir kaynak belirtmemekte, Suyûtî ise rivayetin hem Hâkim’in “Müstedrek”inde hem de Beyhakî’nin “Delâil”inde²³² zayıf bir senedle geldiğini belirtmekte ama senedin niçin zayıf olduğunu beyan etmemektedir. Hatta Hâkim rivayeti naklettikten sonra bu rivayeti ğarib olmasına rağmen zaruretten naklettiğini beyan etmiştir. Zehebi ise “Telhîs”inde Hâkim’e muhalefet etmiş, böyle bir zaruretin olmadığını çünkü senedde bulunan Abdulmelik b. Antere’nin metrûk²³³ bir ravi olduğunu beyan etmiştir.²³⁴

Suyûtî’nin naklettiği ikinci rivayet ise seneddeki Muhammed b. Ebi Muhammed yüzünden zayıf sayılmıştır. Zehebi kendisinin bilinmediğini (yani meçhul bir ravi) ve kendisinden sadece İbn İshak’ın rivayette bulunduğunu belirtmiştir.²³⁵ Hadis ilmi açısından böyle kişilerin rivayeti kabul edilmemektedir. Bağlam açısından ayetin öncesi ve sonrasında Yahudilerden bahsedilse de²³⁶ sened açısından aktarılan rivayetler sebeb-i nüzûl yönüyle değerlendirilmeye uygun gözükmemektedir.

²³¹ Suyûtî, *Lübâb*, 56.

²³² Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve ve Mârifetü Ahvâli Sâhibi'ş-Şerîa*, 1. bs (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 2/76.

²³³ Sözlükte “terkedilmiş, yardımsız bırakılmış” gibi anlamlara gelen metrûk, terim olarak “Günlük hayatta yalanla itham edilmiş bir ravinin tek başına rivayet ettiği hadis” anlamında kullanılmaktadır. Bkz. İtr, *Menhec*, 261.; Mehmet Efendioğlu, “Metrûk”, içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TdV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2004), 29/415-416.

²³⁴ Hâkim en-Neysâburî, *el-Müstedrek*, 2/289.

²³⁵ Zehebî, *Mîzân*, 4/26.

²³⁶ 67. Âyetten itibaren bu kısma kadar hep İsrailoğulları ile ilgili konulardan bahsetmektedir. Bkz. Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meâli*, 7. bs (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 9-13.

2.1.2.3. Cebrâîl'e Düşmanlık

{ قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ }

“De ki: (Yahudilere): Her kim Cebrâîl'e düşman olursa...” (Bakara, 2/97)

Birinci rivayet: Buhârî'nin Enes'ten nakletmiş olduğu rivayet şu şekildedir: “Abdullah b. Selâm, bahçede hurma toplarken Hz. Peygamber'in Medine'ye doğru geldiğini işitti. Hemen Peygamber'in yanına gitti ve “Sana ancak bir peygamber'in bilebileceği üç soru soracağım” dedi. “Kıyametin ilk alameti nedir? Cennet ahalisinin ilk yemeği nedir? Çocuğun anne ya da babasına benzemesinin hikmeti nedir?” diye sordu. Hz. Peygamber de “Cibril daha önce bunların cevaplarını bana haber vermişti” dedi. Abdullah b. Selam, “Cebrâîl mi?” diye karşılık verdi. Hz. Peygamber de “evet” cevabını verdi. Abdullah b. Selam ise “o Yahudilerin düşmanıdır.” deyince Hz. Peygamber bu âyetleri okudu.”

İbn Hacer *Fethü'l-bâri* isimli eserinde şöyle demiştir: “Siyaktan anlaşılan Hz. Peygamber bu ayeti onlara cevaben okumuştur. Bu illa ayetin o an indiğini gerektirmez.” Suyûtî bu görüşün güvenilir olduğunu; bu ayetin nüzûlüyle alakalı Abdullah b. Selâm'ın kıssasının dışında farklı bir olayın mevcut olduğunu söylemiştir.²³⁷

İkinci rivayet: Ahmed b. Hanbel, Tirmizi ve Nesâî'nin Bükeyr'den, Bükeyr'in Saîd b. Cübeyr'den, Saîd b. Cübeyr'in de İbn Abbas'tan nakletmiş olduğu rivayete göre “Yahudiler Allah'ın Rasûlü'nün yanına gelip, “Ey Ebu'l-Kasım! Sana beş şey hakkında soru soracağız. Şayet bunların cevabını verirsen, anlayacağız ki sen hak bir peygambersin” dediler.²³⁸ Bu rivayette Yahudiler Hz. Peygamber'e, Hz. Yâkub'un kendisine haram kıldığı şeyi, peygamberlik alametini, gök gürültüsü ve sesini,²³⁹ kişinin nasıl erkek ve kadın olduğunu, “arkadaşın kim?” haber ver diyerek gökten bilgi getirenin kim olduğunu sordular. Hz. Peygamber de “Cebrâîl” diye cevap verince, onlar da “Cebrâîl mi? O savaşın, ölümün ve azabın meleğidir. Bizim de düşmanımızdır. Eğer rahmeti ve

²³⁷ Buhârî, “Kitâbü't-tefsîr”, 65.; Suyûtî, *Lübâb*, 56.

²³⁸ Suyûtî ilgili eserinde rivayetin sadece baş tarafını zikretmektedir. Rivayetin tamamı için Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/284.

²³⁹ Tirmizi, *el-Câmiü'l-Kebîr*, kit. "Ebvâbü't-tefsîr" 14.

yağmuru getiren Mikâîl demiş olsaydın daha iyi olurdu.” dediler. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.²⁴⁰

Üçüncü rivayet: İshak b. Râhuye “Müsned” isimli eserinde, İbn Cerîr ise tefsirinde Şa’bî vasıtasıyla nakletmişlerdir: “Ömer (r.a) bazen Yahudilerin yanına gelir, onlardan Tevrat’ı dinlerdi. Tevrat’ın Kur’an’ı onaylamasına ise şaşırırdı. Hz. Ömer dedi ki: “Bir gün Hz. Peygamber Yahudilerin yanına uğradı. “Allah aşkına! onun Allah tarafından gönderilmiş bir elçi olduğunu bilmiyor musunuz?” dedim. İçlerinden âlim olanı “Evet, biliyoruz.” dedi. Hz. Ömer de: “O halde ne diye ona tâbi olmuyorsunuz?” dedi. Onlar da “Biz ona kimin vahiy getirdiğini sorduk, o da düşmanımız Cebrâîl olduğunu haber verdi. Çünkü o indiği zaman şiddet, savaş ve helak ile iniyor.” dediler. Hz. Ömer “Peki meleklerden sizin elçiniz kim?” diye sordu. Onlar da “Rahmet ve yağmuru indiren Mikâîl” dediler. Bu sefer Hz. Ömer “Peki bu iki meleğin Allah katındaki konumu nedir?” dedi. Onlar da “Biri sağındadır, biri solundadır.” diye cevap verince Hz. Ömer “Cebrâîl’in Mikâîl’e düşman olması, Mikâîl’in de Cebrâîl’in düşmanlarıyla dost olması helal değildir. Ben şahitlik ediyorum ki hem onlar hem de rableri onlarla dost olana dosttur, düşman olana düşmandır.” dedi.

Daha sonra yaşananları anlatmak üzere Hz. Peygamber’in yanına geldim. Fakat onunla karşılaştığımda “*Bana indirilen âyetleri sana okuyayım mı?*” dedi. Ben de “buyur” dedim. O da “*Her kim Cebrâîl’e düşmanlık ederse*” âyetini okudu. Ben de: “Ya Rasûlallah! Allah’a yemin ederim ki buraya Yahudilerin bana, benim de onlara söylediğim şeyleri haber vermek için gelmiştim. Görüyorum ki Allah sana benden önce haber vermiş.” dedim.

Suyûtî rivayetin sonunda şöyle demketedir: Şa’bî’ye kadar olan kısım sahihtir. Fakat Şa’bî Hz. Ömer’e ulaşmamıştır. İbn Ebî Şeybe ve İbn Ebî Hâtim başka bir tarikle Şa’bî’den bu hadisi nakletmişlerdir.²⁴¹

²⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/285.; Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *Sünenü'l-Kübrâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 8/218.; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 18.; Suyûtî, *Lübâb*, 57.

²⁴¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/381-382.

Dördüncü rivayet: İbn Cerîr aynı hadisi Süddî kanalıyla Ömer'den²⁴² ve bir başka tarikte ise Katâde kanalıyla yine Ömer'den nakletmiştir.²⁴³ Suyûtî bu iki rivayetin munkatı²⁴⁴ olduğunu belirtmiştir.²⁴⁵

Beşinci rivayet: İbn Ebî Hâtim²⁴⁶ farklı bir tarikte Abdurrahman b. Ebî Leyla'dan nakletmektedir: “Yahudi'nin biri Hz. Ömer ile karşılaştığında “Arkadaşınızın konuştuğu Cebrâîl, bizim düşmanımızdır.” dedi. Bu sözün üzerine Ömer “Kim Allah'a, meleklerine, rasüllerine, cebrâîl ve mikâîl'e karşı düşmanlık yaparsa Allah da onun düşmanı olur” dedi. İşte bu âyet Hz. Ömer'in lisanı üzere nâzil oldu.²⁴⁷

Rivayetlerin bütününe baktığımız zaman ilgili âyetin Yahudiler'in Cebrâîl hakkındaki düşüncelerine karşı bir cevap olarak inmiş olduğu anlaşılmaktadır. Birinci rivayet her ne kadar Buhârî'de geçse de sebep-i nüzûl açısından kesinlik ifade etmeyebilir, fakat âyetin tefsiri kabilinden değerlendirilebilir. Çünkü metinde “karee” fiili kullanılmıştır. Bu ise usûl açısından sebep-i nüzûl ifadesi olarak değerlendirilmemektedir. İbn Hacer bu rivayet hakkında şöyle demiştir: Bağlamdan anlaşılan Hz. Peygamber bu âyeti yahudilere cevap olarak okumuştur. Bu ise âyetin o an indiğini göstermez. İtimat edilen görüş de budur.²⁴⁸

İkinci rivayet müteber hadis kaynaklarında geçmektedir. Tirmizi bu hadisle alakalı “Hasen-ğarip” ifadesini kullanmıştır²⁴⁹. Senede bulunan Bükeyr b. Şihab Zehebî tarafından “saduk”, İbn Hacer'e göre ise “makbul” bir ravi olarak kabul edilmiştir. Kendisinden sadece iki kişi rivayette bulunmuştur.²⁵⁰ İbn Hacer bu senedleri aktardıktan sonra, bu tariklerin birbirini destekleyen rivayetler olduklarını ve bu rivayetin âyetin sebep-i nüzûlü olmaya elverişli olduğunu söylemiştir.²⁵¹

Üçüncü rivayet hem sened hem de metin açısından sebep-i nüzûl ifade etmede kesinlik ifade etmez. Çünkü İmam Suyûtî Şa'bî'ye kadar isnadın sahih olduğunu

²⁴² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/384.

²⁴³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/382.

²⁴⁴ Senedin herhangi bir yerinden bir veya daha fazla ravinin düştüğü hadis. Bkz. Itr, *Menhec*, 318.

²⁴⁵ Suyûtî, *Lübâb*, 58.

²⁴⁶ İbn Ebî Hâtim, *Tefsirü İbn Ebî Hâtim*, 1/182.

²⁴⁷ Suyûtî, *Lübâb*, 59.

²⁴⁸ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, 13/27.

²⁴⁹ Tirmizi, *el-câmi'*, 4/194.

²⁵⁰ Cemaleddîn Ebü'l-Haccâc Yusuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 2. bs (Bağdad: Müessesetü'r-Risâle, 1983), 4/239.

²⁵¹ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, 13/28.

söylemiş, ama hadisin mürsel bir hadis olduğunu beyan etmiştir. Çünkü seneddeki Şa’bî Hz. Ömer’e yetişmemiştir.²⁵² Rivayeti incelediğimiz de ise hem “karee” fiili hem de meçhul bir siğa ile kesinlik ifade etmeyen “ünzile” fiili kullanılmıştır. Bu da çalışmamızın birinci kısmında zikrettiğimiz kurallar gereği rivayetin âyetin tefsiri olarak değerlendirilmesini gerektirmektedir.

Dördüncü rivayete gelince Suyûtî bu rivayetlerin munkatı’ olduğunu beyan etmiştir.²⁵³

Son rivayet ise yine mürsel bir hadistir. Aynı zamanda senedde bulunan Ebû Câfer er-Râzî nedeniyle zayıf sayılmıştır. İbn Hacer kendisinin “seyyiü’l-hıfz” olduğunu belirtmiştir.²⁵⁴ Yine seneddeki Husayn b. Abdurrahman’ın sika olduğu halde sonradan hıfzının zayıfladığı ve ihtilata²⁵⁵ uğradığı aktarılmaktadır.²⁵⁶

Suyûtî rivayetleri aktardıktan sonra bu rivayetlerin birbirini destekleyen rivayetler olduğunu beyan etmiş ve bu konuda Taberî’den nakille bu âyetin Yahudilere cevap olarak nâzil olduğu noktasında bir görüş birliği oluştuğunu aktarmıştır.²⁵⁷ Bağlam açısından birbirlerine benzeyen bu rivayetler arasında ikinci rivayet bu açıdan diğerlerine nazaran tercihe daha elverişli gözükmektedir.

2.1.2.4. Şeytanın Adımlarını Takip Etmek

{ وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ }

“Onlar, şeytanların uydurduğu yalanları takip ettiler. Gerçek şu ki Süleyman kâfir olmadı, fakat şeytanlar kâfir oldular...” (Bakara, 2/102)

Suyûtî’nin Taberî’den nakletmiş olduğu rivayette Şehr b. Havşeb şöyle demiştir: “Yahudiler, “Muhammed’e bakın, hak ile batılı karıştırıyor. Süleyman’ı diğer

²⁵² Suyûtî, *Lübâb*, 58.

²⁵³ Suyûtî, *Lübâb*, 58.

²⁵⁴ Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *Takribü’l-Tehzib*, thk. Ebû’l-Eşbal Sağır Ahmed Şağif el-Pakistani (Dâru’l-Asime, ts.), 1126.; Ravi hakkında diğer görüşler için Bkz. Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *Tehzibü’l-Tehzib* (Kahire: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1993), 12/56.

²⁵⁵ Râvinin hadis rivayetine ehliyetini yok eden akıl eksikliği ve zayıflığı hali. Bkz. Mücteba Uğur, “İhtilât”, içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Tdv İslâm Araştırmaları Merkezi, 2000), 21/571.

²⁵⁶ Mizzî, *Tehzibü’l-Kemâl*, 6/522.

²⁵⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 2/377.

peygamberlerle beraber sayıyor. O rüzgâra binen bir sihirbazdı.” dediler. İşte Yahudilerin bu sözlerinden dolayı Allah bu âyeti indirdi.”²⁵⁸

Suyûtî'nin naklettiği ikinci rivayette ise İbn Ebî Hâtim Ebû'l-Aliye kanalıyla şöyle nakletmektedir: “Yahudiler, arada Hz. Peygamber'e gelip Tevrat hakkında sorular soruyorlardı. Ancak onların sordukları hiçbir şey yoktu ki Allah Hz. Peygamber'e bildirmemiş olsun. Böylece Hz. Peygamber onlara tartışmada daima galip geliyordu. Yahudiler bunu anlayınca, “Muhammed Tevrat hususunda bizden daha bilgili” dediler ve büyü hakkında soru sordular. Bu konuda Hz. Peygamberle tartışmaya başladılar. Bunun üzerine Allah bu âyeti indirdi.”²⁵⁹

Vâhidî'nin Taberî'den nakletmiş olduğu rivayette İmran b. Hâris şöyle demiştir: “Biz İbn Abbas'la beraberken o şöyle dedi: “Şeytanlar gökten bilgiler çalıyorlardı. Onlardan bazısı doğru konuşurdu. Daha sonra bu bilgilerin doğruluğu tecrübe edilince ardından yetmiş yalan uydururlardı. Süleyman bu işin farkına varınca, sırların ve yalanların yazılı olduğu evrağı aldı ve onu kürsünün altına gömdü. Hz. Süleyman vefat edince, şeytanlardan biri şöyle dedi: “size Süleyman'ın benzeri olmayan hazinesini göstereyim mi?” İnsanlar da “göster” dediler. Şeytan da “tahtın altındadır” dedi. İnsanlar hemen onu çıkarttılar ve “bu Süleymanın insanlara yapmış olduğu sihirdir” dediler. İşte bundan dolayı Allah Süleyman (a.s.)'ın suçsuzluğunu bildirmek üzere “*Süleyman asla sihir yaparak kâfir olmadı...* ” Âyetini indirdi.”

Kelbî şöyle aktarmaktadır: “Şeytanlar “Bu Asaf b. Berhiya'nın Süleyman'a öğrettiği sihirdir” diyerek onun diliyle sihirler yazdılar. Sonra bu yazdıklarını Süleyman'ın namazgahının altına gömdüler. Süleyman vefat edince, o sihirleri namazgahın altından çıkartmak istediler. İnsanlara da “Kral Süleyman'ın mülkünün bu sihirlerle devam ettiğini, bunları öğrenmenleri gerektiğini” söylediler. Benî İsrâil'in bilginleri “bunun Süleyman'ın ilmi olmasından Allah'a sığınırız” dediler. Ayaktakımından olanlar ise “bu onun ilmidir” dediler. Onlar bu sihirleri öğrenmek istediler ve peygamberlerinin kitaplarını bir kenara attılar. Böylece Süleyman'ı ayıplama işi etrafa yayıldı. Bu hal Hz. Muhammed gönderinleceye kadar devam etti. Nihâyet Allah

²⁵⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/417.; Suyûtî, *Lübâb*, 60.

²⁵⁹ İbn Ebî Hâtim, *Tefsirü İbn Ebî Hâtim*, 1/186.; Suyûtî, *Lübâb*, 60.

onun diliyle Süleyman'ın masumiyetini bildirdi ve uğradığı iftiradan “*Onlar, şeytanların uydurduğu yalanları takip ettiler...*” buyurarak temizlemiş oldu.”²⁶⁰

Vâhidî'nin naklettiği ikinci rivayette ise Husayf şöyle demiştir: “Süleyman bir bitki olduğunda “Sen hangi derdin devasıdır” dedi. O bitki de: “Şu şu hastalıklar...” diye karşılık verirdi. Keçiboynuzu bitkisi bittiğinde ise ona: “Sen ne için varsın?” dedi. O da: “Evinin yıkılmak için” diye cevap verdi. Süleyman: “gerçekten mi?” dedi. O da: “evet” dedi. Süleyman: “o halde sen çok kötü bir bitkisin” dedi. Hz. Süleyman çok geçmeden vefat edince, insanlar hastalarıyla alakalı “Keşke Süleyman gibi biri olsaydı da hastalarımızı tedavi etseydi” demeye başladılar. Cinler hemen bir kitap yazarak onu Süleyman'ın namazgahının altına sakladılar ve Süleyman'ın tedavi için kullandığı şeyi size göstereceğiz dediler. Hemen gidip o kitabı ortaya çıkartmak istediler. Çünkü o kitapta bir yapraklık sihir vardı. Bu sebeple Allah “*Onlar, şeytanların uydurduğu yalanları takip ettiler...*” âyetini, “*O halde sakına kâfir olma*” kısmına kadar indirdi.”

Süddî şöyle demiştir: “Hz. Süleyman zamanında insanlar sihir yazıp onu öğrenmekle uğraşıyorlardı. Süleyman o kitapları ele geçirdi ve onları tahtın altına gömdü. İnsanlara da bunlardan uzak durmalarını söyledi. Süleyman ve o kitapların yerini bilenler ölünce şeytanın biri insan kılığına girip İsrail Oğulları'ndan bir grubun geldi ve “Yeseniz bile asla bitiremeyeceğiniz hazineyi size göstereyim mi?” dedi. Onlar da: “göster” dediler. O da “Tahtın altını kazın” dedi. Onlar da tahtın altını kazdılar ve kitapları buldular. O sihirleri çıkarttıklarında şeytan onlara “Süleyman, cinleri, insanları, şeytanları ve kuşları, bu sihirlerle idare ediyordu.” dedi. İsrail Oğulları da bu kitapları aldılar. İşte bu yüzden sihirler en çok Yahudiler'in yanında bulunur. Nihâyet Allah Teâlâ Süleyman'ı bu iftiradan temize çıkardı ve bu âyeti indirdi.”²⁶¹

İlgili rivayetleri rivayetleri sened ve bağlam açısından değerlendirecek olursak:

Suyûtî'nin aktardığı birinci rivayet maktû bir rivayettir ve Süneyd b. Dâvûd nedeniyle zayıf görülmüştür. Ebû Dâvûd ve Nesâî kendisinin sika olmadığını, İbn Hacer ise hadiste ilim sahibi olmasını rağmen zayıf görüldüğünü beyan etmişlerdir.²⁶² Senedde

²⁶⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/415.; Aynı rivayeti İbn Kesîr Taberî'den nakletmekte, fakat farklı lafızlarla aktarmaktadır. Bkz. İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddîn (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 1/234.

²⁶¹ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 21.

²⁶² Zehebî, *Mizân*, 2/236.; İbn Hacer, *Takrîb*, 418.

dikkatimizi çeken diğer bir husus ise Ebû Bekr el-Hüzelî ile Haccac b. Muhammed arasındaki ilişkidir. İnceleyebildiğimiz kadarıyla ikisi arasında hoca-talebe ilişkisi en azından bu rivayette mevcut değildir.²⁶³ Dolayısıyla senedde inkita' ihtimali mevcuttur. Yine Ebû Bekr el-Hüzelî hakkında İbn Hacer ve Dârekutnî “metrûku'l-hadis” ifadesini kullanmıştır.²⁶⁴

Suyûtî'nin naklettiği ikinci rivayette maktû bir rivayettir. Fakat senedde herhangi inkita' bulunmamaktadır. Senedde bulunan Rebi', Ebû Cafer ve İsâm b. Ravvâd “saduk, seyyiu'l-hıfz, lehu evham” gibi vasıflarla anılmaktadır.²⁶⁵

Vâhidî'nin Taberî'den nakletmiş olduğu rivayet merfû bir rivayettir. Senedde İbn Humejd hariç sika raviler mevcuttur. İbn Humejd hakkında İbn Hacer “Hafız-zayıf”, Buhârî “Hadisuhu fihi nazar (dikkat edilmeli), Nesâî ise “sika değil” ifadelerini kullanmışlardır.²⁶⁶

Vâhidî'deki ikinci rivayet ise Husayf b. Abdurrahman²⁶⁷ ve Attâb b. Beşîr'den dolayı zayıf kabul edilmiştir. Özellikle Attâb b. Beşîr'in Husayf'tan yapmış olduğu rivayetler münker kabul edilmiştir.²⁶⁸

Kelbî ve Süddî'den nakledilen rivayetler ise hem sened açısından zayıf kabul edilmiş, hem de sebep ifade etmede nass olan ibâreler kullanılmadığı için tefsir kabilinden değerlendirilmiştir.

Bağlam açısından bakıldığında ilgili âyette Yahudilerin Hz. Süleyman hakkındaki düşünceleri reddedilmektedir. Fakat bu iddiayı ortaya atan Yahudilerin Hz. Peygamber zamanında mı yoksa Hz. Süleyman zamanında mı yaşadığı noktasında ihtilaf mevcuttur. Taberî burada bir tercih yapmakta ve burada kastedilen kişilerin Hz. Peygamber zamanında yaşayan Yahudiler olduğunu beyan etmektedir ve tercih nedenini şöyle açıklamaktadır: “burada Yahudilere bir azarlama mevcuttur. Çünkü onlar gönderilen kitabın hak olduğunu, Hz. Peygamber'in hak bir elçi olduğunu bildikleri halde hem Kur'an'ı hem de Peygamberi inkâr ettiler ve kendilerinden öncekilerin yollarını takip ettiler. Yine âyette belli bir kısmın kastedilip diğerlerinin kastedilmediğine dâir herhangi

²⁶³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 33/159.

²⁶⁴ Diğer görüşler için Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 12/46.; İbn Hacer, *Takrîb*, 1120.

²⁶⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 9/60-61, 33/194.; İbn Hacer, *Takrîb*, 318.

²⁶⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 25/102.; İbn Hacer, *Takrîb*, 839.

²⁶⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 297.

²⁶⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 25/288.; Zehebî, *Mizân*, 3/27.

bir delil de yoktur.”²⁶⁹ Taberî'nin bu görüşünü aynı sûrenin 101. âyetiyle değerlendirdiğimizde daha iyi anlamış olacağız. Bir önceki âyette “Allah tarafından, yanlarında olanı tasdik edici bir rasûl geldiği zaman Ehl-i kitaptan bir grup, Allah'ın kitabını sanki hiç bilmiyorlarmış gibi bir kenara atıp terkettiler.”²⁷⁰ buyrulmakta ve onların ellerindeki kitabı arkalarına atarak o kitaplarda yazılanı görmezden geldikleri ve devamındaki âyette kendilerinden öncekiler gibi şeytanların yoluna saptıkları beyan edilmektedir.

Fahreddin Râzî ise bu konuda dört görüş nakletmekte ve bu görüşler arasında en uygun olanın hem Hz. Peygamber zamanındakilere hem de ondan önceki tüm Yahudilere şamil olduğunu belirtmektedir. Sebep olarak herhangi bir tahsise delil olmadığını söylemektedir.²⁷¹ Bu da cumhur'un “sebebin hususiliği lafzin umumiliğine engel değildir” görüşüne uygun düşmektedir.

Vâhidî'nin aktardığı birinci rivayet hem sened yönünden hem de sebep ifade etmede nass olan bir ibâreyle gelmesinden dolayı kuvvetli gözükmektedir. Çünkü İbn Abbas burada şeytanların gökten bilgi çalıp insanları bunlarla etkilediğini, bu haberlerden bir kısmının doğru olsa bile çoğunun yalan olduğunu haber vermiş, Hz. Süleyman'ın bu bilgilerden haberdar olunca, o yazılı evrakları tahtın altına gömdüğünü, Süleyman vefat edince de bir şeytanın bu durumu insanlara haber verip, o belgeleri bulduklarını ve bunun ancak Süleyman'ın sihri olduğunu söylediklerini; bunun üzerine de ilgili âyetin nâzil olduğunu beyan etmiştir. Burada herhangi bir olay veya soru zikredilmemektedir. İbn Abbas burada Hz. Süleyman zamanında yaşanan bir hadiseden bahsetmekte olup, ilgili âyetin Yahudilerin Hz. Süleyman hakkındaki düşüncelerine bir reddiye olarak geldiğini söylemektedir. Bu rivayeti İbn Abbas'ın âyeti anlama biçimi olarak değerlendirmek daha doğru gözükmektedir.

Yine Vâhidî de geçen ikinci rivayet hem sened açısından zayıf-maktû bir rivayet hem de sebep-i nüzûl olarak değerlendireceğimiz bir olay zikredilmemektedir. Bu rivayette ilgili âyetin yorumu olarak değerlendirilmelidir.

²⁶⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/408-409.

²⁷⁰ (Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/101).

²⁷¹ Ebu Abdillah Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihi'l-Ğayb*, 1. bs (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1981), 2/219.

Suyûti'nin nakletmiş olduğu rivayetlere gelince her iki rivayet de Yahudiler ile Hz. Peygamber arasında geçen birtakım hadiselerden bahsetmekte ve akabinde bu âyetin indiği haber verilmektedir. Bu rivayetler âyetin bağlamıyla da uygunluk arz etmektedir. Fakat her iki rivayet de sened açısından zayıf kabul edilmekte; özellikle birinci rivayette inkita' ihtimali bulunmaktadır.

Bütün rivayetleri bir bütün olarak değerlendirdiğimiz de sonuç olarak “kesin bir şekilde âyetin nüzûl sebebi budur” diyebileceğimiz bir rivayet bulunmamaktadır. Bu rivayetleri âyetin tefsiri kabilinden değerlendirmek bizce daha uygun gözükmektedir.

2.1.2.5. Peygamber'e Soru Sormak

{أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ}

“Yoksa Mûsâ'ya sorulduğu gibi siz de peygamberinize sorular mı sormak istiyorsunuz? ...” (Bakara, 2/108)

Bu âyet hakkında beş tane rivayet nakledilmektedir. Bunlardan dört tanesi Suyûti'de, bir tanesi ise Vâhidî'de geçmektedir. İlgili rivayetler şu şekildedir:

Vâhidî'de geçen rivayet şu şekildedir: İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakledilmektedir:

“Bu âyet, Abdullah b. Ebî Ka'b ve Kureyş'ten bir topluluk hakkında nâzil olmuştur. Bunlar “Ey Muhammed! Bizim için Safa tepesini altın yapar, Mekke toprağını genişletir ve içlerinden ırmaklar akıtırsan sana inanırız.” dediler. Bunun üzerine Allah Teâla bu âyeti indirdi.”

Müfessirler “Yahudiler ve Müşriklerden diğerleri Peygamber'den birtakım isteklerde bulundular. Onlardan bazıları: “Musa'nın Tevrat'ı getirdiği gibi bize gökten tek seferde nâzil olan bir kitap getir” dediler. Onlardan biri de -ki o Abdullah b. Ebî Ümeyye el-Mazûmî'dir: “Kendisinde âlemlerin rabbinden İbn Ebi Ümeyye'ye hitaben: “Ben Muhammed'i insanlara peygamber olarak gönderdim” diye yazan bir kitap getir” dedi. Kimisi de: “Allah'ı ve melekleri nübüvvet iddiana kefil getirmediğin sana asla inanmayız.” demişti. İşte bundan dolayı Allah Teâla bu âyeti indirmiştir.” dediler.²⁷²

Suyûti'de geçen rivayetler şu şekildedir:

²⁷² Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 22.

İbn Ebî Hâtim Sa'id ve İkrime kanalıyla İbn Abbas'ın şöyle dediğini aktarmaktadır:

Râfi b. Hüreymile ve Vehb b. Zeyd Hz. Peygamber'e gelerek "Ya Muhammed! Bize gökten bir kitap getir ki onu okuyalım veya bizim için ırmaklar akıt ki sana tabi olalım ve seni tasdik edelim" dediler. Bunun üzerine Allah bu âyeti indirdi.²⁷³

İbn Cerîr, Mücahid'in şöyle dediğini aktarmıştır: "Kureyş, Hz. Muhammed'in kendileri için Safa tepesini altına çevirmesini istedi. Hz. Peygamber de "Tamam ama şayet inkâr ederseniz, sofraya olayında Beni İsrail'in başına gelenler sizinde başınıza gelebilir" dedi, onlar da hemen bu isteklerinden vazgeçtiler. Bunun üzerine Allah bu âyeti indirdi."²⁷⁴

Yine İbn Cerîr Süddî'den şunu nakletmektedir: "Araplar Hz. Peygamber'den Allah'ı görmek istediklerini söylediler. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu."

Yine Taberî Ebü'l-Aliye'den şöyle nakletmektedir: "Adamın biri: "Ey Allah'ın Rasûlü! Keşke bizim kefaretlarımız de Benî İsrâil'in kefaretları gibi olsaydı." dedi. Hz. Peygamber "Allah'ın vermiş olduğu şeyler sizin için daha hayırlıdır. Benî İsrâil'den biri, bir suç işlediğinde hem suçu hem de kefaretlarını kapısında yazılı olarak bulurdu. Eğer kefaretları yerine getirirse sadece dünyada rezil olurdu, ama yerine getirmezse ahirette de rezil rüsva olurdu. Allah sizin için onlardan daha hayırlı olanı vermiş ve: "kim bir kötülük işler ya da kendi nefesine zulmederse..."²⁷⁵, "Beş vakit namaz ve Cuma namazı bir sonraki cumaya kadar, aralarda işlenen günahlara kefarettir" buyurmuştur. İşte bunun üzerine bu âyet nâzil oldu."²⁷⁶

Rivayetleri sened açısından değerlendirdiğimizde Suyûtî'nin nakletmiş olduğu birinci rivayet Muhammed b. Ebî Muhammed el-Ensarî nedeniyle çok zayıf görülmüştür. Çünkü kendisi "Meçhûlü'l-ayn"²⁷⁷ sıfatına sahiptir ve kendisinden sadece Muhammed b. İshâk rivayette bulunmuştur. Genel olarak böyle kişilerin rivayeti kabul edilmemiştir.²⁷⁸

²⁷³ Suyûtî, *Lübâb*, 62.; İbn Ebî Hâtim, *Tefsirü İbn Ebî Hâtim*, 1/202.

²⁷⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/491.; Suyûtî, *Lübâb*, 62.

²⁷⁵ (Kur'an-ı Kerim, Nisa 4/110).

²⁷⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/491.; Suyûtî, *Lübâb*, 63.

²⁷⁷ Kimliği ya da kişiliği hakkında bilgi bulunmayan ve kendisinden sadece tek bir kişinin rivayette bulunduğu râvi hakkında kullanılan terim. Bkz. İtr, *Menhec*, 87.; Emin Aşikkutlu, "Meçhûl", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Tdv İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003), 28/286-288.

²⁷⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 26/382.; İtr, *Menhec*, 88.

İkinci rivayet Süneyd b. Dâvûd ve İbn Cüreyc nedeniyle zayıf kabul edilmiştir. İbn Hacer kendisinin “tedlis yaptığını ve mürsel rivayetleri” olduğunu beyan etmiştir. Ahmed b. Hanbel’in oğlu Ubeydullah babasının şöyle dediğini nakletmiştir: “İbn Cüreyc’in mürsel olarak olarak nakletmiş olduğu hadislerin bazısı mevzudur.”²⁷⁹ Ayrıca kendisi Mücahid’den sadece bir hadis işitmiş olmasına rağmen kendisinden pek çok nakillerde bulunmuştur.²⁸⁰

Üçüncü rivayet hem mürsel olduğu için hem de seneddeki Esbad b. Nasr el-Hemedanî nedeniyle zayıf görülmüştür. Kendisi Süddî’den rivayetleri ile meşhurdur. Hakkında hem cerh hem ta’dil ifadeleri kullanılmaktadır. Mesela İbn Maîn kendisini sika saymış, Ahmed b. Hanbel ise tevakkuf etmiştir. Nesâî ise “leyse bi’l-kaviyy” ifadesini kullanmıştır.²⁸¹ Aynı zamanda Taberî’deki rivayette âyetin nüzûlüyle alakalı da bir ifade yer almamaktadır.²⁸²

Suyûtî’nin aktardığı son rivayet ise seneddeki Ebü’l-Aliye ve Ebu Cafer er-Râzî nedeniyle zayıf kabul edilmiştir. Ebü Cafer er-Râzî hakkında İbn Hacer “Saduk ve seyyiu’l-hıfz” -yani zaptında kusur olan bir ravi ifadesini kullanmıştır. Ebü’l-Aliye ise Hz. Peygamber’e yetişmemiştir.²⁸³

Vâhidî’nin İbn Abbas’tan naklettiği rivayetin ise senedi zikredilmemiştir. Biz de yaptığımız inceleme neticesinde rivayetin kaynağını tesbit edemedik. Fakat bu rivayet Suyûtî de geçen birinci rivayetin içeriği ile uyumaktadır. Zaten genel olarak baktığımız zaman zikredilen rivayetlerde Hz. Peygamber’den bir şey talep edilmektedir. Bu talep genelde müşriklerden ve Yahudiler gelmektedir. Sadece Suyûtî’nin zikrettiği son rivayette, istek anladığımız kadarıyla mü’minlerden gelmiştir.

Mevcut rivayetler içerisinde Suyûtî ve Vâhidî’nin İbn Abbas’tan nakletmiş olduğu rivayetler dışında geriye kalan rivayetler mürsel oldukları ve ravilerinde de problem olduğu için sebep-i nüzûl açısından değerlendirmek uygun gözükmemektedir. Suyûtî ve Vâhidî’nin zikrettiği rivayetler merfû olmakla birlikte sened yönünden her iki rivayette sebep-i nüzûl olarak değerlendirilmemelidir.

²⁷⁹ Zehebî, *Mizân*, 2/659.; İbn Hacer, *Takrîb*, 624.

²⁸⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 6/405.

²⁸¹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 2/358-359.

²⁸² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 2/490.

²⁸³ İbn Hacer, *Takrîb*, 1126.; İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 3/285.

Aynı zamanda bu âyetin kime hitap ettiği noktasında da farklı görüşler zikredilmektedir. Kimilerine göre âyetin muhatabı mü'minler iken, kimilerine göre de Mekke'lilerdir. Fakat Râzî âyetin medenî olması ve 40. âyetten buraya kadar genel olarak Yahudilerden bahsetmesinden dolayı muhatabın Yahudiler olduğu görüşünün daha sahih olduğunu söylemiştir. Yine devamında Râzî “Kim imana karşılık küfre dönerse” ilahi tehdidinin mü'minlere yönelik olmadığını düşünmektedir. Çünkü burada istenilen ya mucizedir -ki bunu talep etmek küfür olmaz. Ya da iki âyet yukarısında bulunan neshin hikmetidir ki bu da küfür olmaz. Çünkü melekler de insanın yaratılışının hikmetini ve tafsilatını sormuşlardır.²⁸⁴ İşte Râzî bu gerekçelerden yola çıkarak bu âyetteki isteğin Yahudilerden tarafından kendileri için bir ilah talebi olduğunu düşünmektedir.²⁸⁵

Dolayısıyla bağlam yönünden her ne kadar Vâhidî'nin rivayeti âyetin mefhumuna uysa da sened açısından makbul değildir. Ancak tefsir kabilinden değerlendirmek daha uygun gözükmektedir.

2.1.2.6. Doğu'nun da Batı'nın da Allah'a Ait olması

{وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ}

“Doğu da Batı da Allah'ındır.” (Bakara, 2/115)

İlgili ayetle alakalı Suyûtî'de geçen rivayetler:

1- Müslim, Tirmizi ve Nesâî İbn Ömer'in şöyle dediğini nakletmişlerdir: “Hz. Peygamber Medine'ye hicreti esnasında yolda bineğinin üzerindeydi. Bineği nereye dönerse o da oraya doğru nafilâ namaz kılıyordu. Sonra İbn Ömer “Doğu'da Batı'da Allah'ındır.” âyetini okudu ve “işte bu âyet bunun hakkında indirilmiştir.” dedi.²⁸⁶

2-Hâkim, İbn Ömer'den bu ayet hakkında şunları nakletmiştir: “Nereye dönerseniz Allah'ın vechi oradadır.” âyeti binek üzerindeyken nafilâ namaz kılabilme hakkında indirilmiştir.”²⁸⁷

Hâkim devamında şunları söylemektedir: “Bu rivayet Müslim'in şartlarına göre sahihtir.” Suyûtî ise bu rivayet hakkında “İsnad bakımından âyet hakkındaki en sahih

²⁸⁴ (Kur'an-ı Kerim, Bakara 2/30).

²⁸⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 3/255.

²⁸⁶ Müslim, “Salâtü'l-müsâfirîn”, 4.; Tirmizi, *el-Câmiü'l-Kebîr*, kit. “Tefsîrü'l-Kur'an”, 3.; Nesâî, *Sünenü'l-Kübrâ*, kit. “Kitâbü't-tefsir”, 2.; Suyûtî, *Lübâb*, 64.

²⁸⁷ Hâkim en-Neysâburî, *el-Müstedrek*, 2/292.

rivayettir. Ulema da buna itimat etmiştir. Fakat rivayette herhangi bir sebep açık bir şekilde zikredilmemiştir. Bilakis İbn Ömer ayetin hangi konu hakkında indiğini açıklamıştır.”²⁸⁸

Üçüncü rivayet: Taberî ve İbn Ebî Hâtim Ali b. Ebî Talha kanalıyla İbn Abbas’tan şunları nakletmişlerdir: “Hz. Peygamber Medine’ye hicret ettiğinde, Allah Beyt-i makdis’e doğru namaz kılınmasını emretti. Yahudiler bu durumdan memnun oldular. Müslümanlar yaklaşık on ay o tarafa yöneldiler. Fakat Hz. Peygamber İbrahim’in kiblesine yönelmek istiyor ve sürekli Allah’a dua ediyordu. Bunun üzerine Allah Teâlâ “*Nerede olursanız olun yüzünüzü o yöne çevirin...*”²⁸⁹ âyetini indirdi. Yahudiler “onları yönedikleri kiblede çeviren nedir?” diye endişeye kapıldılar. Bunun üzerine Allah “*De ki; Doğu da Batı da Allah’ındır...*”²⁹⁰ Bu rivayetin isnadı sağlamdır. Mana da aynı şekilde bunu desteklemektedir. Bu rivayet güvenilirdir.²⁹¹

Âyet hakkında zayıf başka rivayetler de mevcuttur. Şöyle ki;

Dördüncü rivayet: Tirmizi, İbn Mâce ve Dârekutnî²⁹² Eş’as b. Seman, Âsım b. Abdullah, Abdullah b. Âmir ve Babası kanalıyla nakletmektedirler: “Karanlık bir gecede yolculuk esnasında Hz. Peygamber’le beraberdik. Kiblenin ne tarafa olduğunu tespit edemedik ve herkes kendi zannına göre bir tarafa namaza durdu. Sabah olduğunda meseleyi Hz. Peygamber’e anlattık. Akabinde bu âyet nâzil oldu.”

Tirmizi dedi ki: “Hadisin isnadı bu şekilde değildir. Biz bunu sadece Eş’as’tan biliyoruz. Eş’as ise hadiste zayıf görülen bir kişidir.”²⁹³

Beşinci rivayet: Dârekutnî, Beyhakî ve İbn Merduye,²⁹⁴ Arzemi, Ata ve Cabir kanalıyla kendisinin şöyle dediğini nakletmektedir: “Allah Rasûlü içinde benim de bulunduğum küçük bir birlik gönderdi. Üzerimize karanlık çökmüştü ve kibleyi de tayin edememiştik. İçimizden bir grup: “Biz kibleyi öğrendik” deyip kuzey tarafına yöneldiler. Başka bir grup ise “kible şu taraftır” deyip güneye yöneldiler. Çizgiler çekip namaza

²⁸⁸ Suyûtî, *Lübâb*, 64.

²⁸⁹ (Kur’an-ı Kerim, Bakara 2/144).

²⁹⁰ Taberî, *Câmiü’l-Beyân*, 2/527.; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü İbn Ebî Hâtim*, 1/248.

²⁹¹ Suyûtî, *Lübâb*, 65.

²⁹² Tirmizi, "Salat", 141.; İbn Mâce, "İkâmetü’s-salat", 60.; Ebu’l-Hasan Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *Sünen-i Dârekutnî*, thk. Şuayb el Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2004), 2/7 "Kitâbü’s-salât", 8.

²⁹³ Suyûtî, *Lübâb*, 66.

²⁹⁴ Dârekutnî, *Sünen*, kit. "Kitâbü’s-salat", 8.; Beyhakî, *Sünenü’l-Kübrâ*, kit. "Kitâbü’s-Salat", 121.

durdular. Sabah olup güneş doğduğunda çizdikleri çizgilerin kiblede başka bir tarafa olduğunu anladılar. Seferden döndüğümüzde durumu Hz. Peygamber'e sorduk. O da bir müddet sustu ve Allah'ta bu âyeti indirdi.”

Altıncı rivayet: İbn Merduye, İbn Abbas kanalıyla şöyle nakletmektedir: “Allah'ın Rasûlü küçük bir birlik gönderdi. Ortalık toz duman oldu. Bundan dolayı kibleyi tesbit edemediler ve o şekilde namaz kıldılar. Sonra güneş doğduktan sonra ortalık görünür olunca yanlış tarafa doğru namaz kıldıklarını anladılar. Durumu Hz. Peygamber'e aktardılar. Bundan dolayı Allah bu âyeti indirdi.”²⁹⁵

Yedinci rivayet: Taberî, Katâde'den nakletmektedir: “Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “*Kardeşiniz Necaşi vefat etti. O'nun üzerine namazını kılın.*” Sahâbîler “Müslüman olmayan birinin üzerine mi namaz kılacağız?” dediler. İşte bu tepki üzerine “*Kitap ehlinde öyle insanlar var ki Allah'a.....iman ederler*”²⁹⁶ âyeti indi. Bu sefer ashab “Ama o, kibleye doğru namaz kılmıyordu.” deyince, Allah bu âyeti indirdi.”²⁹⁷

Sekizinci rivayet: Yine İbn Cerîr Mücâhid'in şöyle dediğini nakletmiştir: “*Bana dua edin ki karşılık vereyim*”²⁹⁸ bu âyet inince dediler ki: “nereye” bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.²⁹⁹

Vâhidî de geçen rivayetler ise şöyledir:

1- Ebu Mansûr el-Mansûrî, Ali b. Ömer'den, o Ebu Muhammed İsmâîl b. Ali'den, o Hasan b. Ali b. Şebîb el-Ömerî'den, o Ahmed b. Ubeydullah b. Hasan el-Anberî'den, o babasının hadis kitabında bularak babasından, babası, Abdülmelik el-Arzemî'den, o, Ata b. Ebî Rabah'tan, o da Câbir b. Abdullah'tan şöyle dediğini haber vermiştir: “Hz. Peygamber içinde bulunduğum bir birlik gönderdi. Akşam olunca namaz kılmak istedik. Fakat kibleyi tam tespit edemedik. İçimizden bir grup “Kibleyi öğrendik, kuzeye doğru” dediler ve namazı kıldılar. Bazımız da “Kible güneye doğru” deyip, namazı kıldılar. Sabah olup, güneş doğduğunda kiblenin başka bir yöne doğru olduğu anlaşıldı.

²⁹⁵ Suyûtî, *Lübâb*, 67.

²⁹⁶ (Kur'an-ı Kerim, Âl-i imrân 3/199).

²⁹⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/532-533.

²⁹⁸ (Kur'an-ı Kerim, Mü'min 40/60).

²⁹⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/534.

Döndüğümüzde bu meseleyi Hz. Peygamber'e anlattık. O, bir müddet sustu. Daha sonra Allah bu âyeti indirdi.”³⁰⁰

2- Ebu Mansûr, Ali'den, o, Yahya b. Saîd'den, o, Muhammed b. İsmâîl el-Ahmesi'den, o, Vekî'den, o, Eşâs es-Semân'dan, o, Âsım b. Ubeydullah'tan, o, Abdullah b. Âmir b. Rebîa'dan, o da babasından şöyle dediğini bizlere haber vermiştir: “Hz. Peygamber ile birlikte karanlık bir gecede yolculuk yapıyorduk. Kiblenin hangi tarafa olduğunu kestiremedik. Herkes kendi hali üzere namaza durdu. Sabah olduğunda durumu Hz. Peygamber'e anlattık. Akabinde “*her nerede olursanız Allah'ın veçhi oradadır...*” âyeti nâzil oldu.” İbn Ömer'in görüşü, bu âyetin nafilâ ibadetlerle alakalı olduğu şeklindedir.³⁰¹

3- Ebü'l-Kâsım b. Abdân, Muhammed b. Abdillâh'dan, o, Muhammed b. Yakub'tan, o, Ebü'l-Buhterî'den, o, Ebu Üsâme'den, o, Abdülmelik b. Süleyman, Saîd b. Cübeyr kanalıyla İbn Ömer'in “*Ne tarafa yönelirseniz Allah'ın veçhi oradadır*” âyetinin nafilâ namaz kıldığında, bineğin ne tarafa dönerse dönsün namazını kılman için indirilmiştir” dediğini aktarmışlardır.

Atâ'nın rivayetinde İbn Abbas şöyle demiştir: “Necaşi vefat ettiğinde Cebrâîl, Peygamber'e “Necaşi vefat etti. Onun namazını kıl” dedi. Hz. Peygamber de ashâbına hazır olmalarını emretti ve onları safa dizdi. Sonra Allah Rasûlü öne geçti ve “*Muhakkak ki Allah bana Necaşi'nin üstüne namaz kılmamı emretti. O vefat etmiş, haydi ona namaz kılalım.*” dedi. Sonra Hz. Peygamber ve ashâbı Necaşi'nin cenaze namazını kıldılar. Ashâb içinden “Hayattayken bizim kiblemizden başka tarafa doğru namaz kıldığı halde bu adama nasıl namaz kılıyoruz?” dediler. Necaşi kible Kâbe'ye döndürüldüğü halde ölünceye kadar Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılmaya devam etmişti. İşte bundan dolayı Allah bu âyeti indirdi.” İbn Abbas'a göre bu âyet aynı sûrenin 144. Âyetiyle neshedilmiştir.³⁰²

Yine bir başka rivayette İbn Abbas şöyle demektedir: “Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde Allah kendisine Beyt-i Makdis'e yönelip namaz kılmasını emretti. Yahudiler buna çoksevindiler. Çünkü o zaman Medine'nin çoğunluğunu Yahudiler

³⁰⁰ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 23.

³⁰¹ Vâhidî, 23.

³⁰² Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 23.

oluşturuyordu. Böylece on ay kadar o tarafa yöneldiler. Hz. Peygamber ise kâbe'ye yönelmek istiyordu. Allah Peygamber'i o tarafa çevirince Yahudiler kuşkuya düştüler ve "Daha önce buldukları kiblede onları başka yöne döndüren nedir?" dediler. Bunun üzerine Allah bu âyeti indirmiştir."³⁰³

Rivayetleri inceleyecek olursak:

Suyûtî'de geçen birinci ve ikinci rivayetler sahih rivayetlerdir. Tirmizi birinci rivayetle alakalı "hasen-sahih", Hâkim ise ikinci rivayetin Müslim'in şartlarına göre "sahih" olduğunu aktarmış, Zehebi ise "Telhîs"inde bu durumu onaylamıştır. Hatta Suyûtî ikinci rivayetle alakalı olarak "Âyet hakkında varit olan en sahih isnad" ifadesini kullanmıştır.³⁰⁴

Üçüncü rivayet Ali b. Ebî Talha nedeniyle zayıf görülmüştür. İbn Hacer kendisinin İbn Abbas'ı görmediğini buna rağmen ondan nakillerde bulunduğunu aktarır. Bu açıdan rivayet munkatı'dır.³⁰⁵

Dördüncü rivayet Eş'as es-Seman nedeniyle zayıf görülmüştür. Bizzat hadisi nakleden Tirmizi onun hakkında "Bu Hadisin isnadı bu şekilde değildir. Biz bunu sadece Eş'as'tan biliyoruz. Eş'as ise hadiste zayıf görülen bir kişidir." demiştir.³⁰⁶

Beşinci rivayet munkatı' bir rivayettir. Çünkü Ahmed b. Ubeydullah babasından hadis işitmemiştir ve "meçhul" bir ravidir.³⁰⁷ Aynı zamanda rivayet "vav" atıf harfi ile aktarılmıştır. Bu ise sebab-i nüzûlde kesinlik ifade etmeyen lafızlardan kabul edilmektedir.

Altıncı rivayet Kelbî ve Ebû Salih nedeniyle zayıf kabul edilmiştir. Kelbî ve Ebû Salih hakkında gerekli açıklamayı daha önce yapmıştık.³⁰⁸

³⁰³ Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, 24.

³⁰⁴ Tirmizi, 5/73.; Hâkim en-Neysâburî, *el-Müstedrek*, 2/292.

³⁰⁵ İbn Hacer, *Takrib*, 698.

³⁰⁶ Tirmizi, 1/375.

³⁰⁷ Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Abdulfettah Ebû Ğudde - Selman Abdulfettah Ebû Ğudde (Mektebü'l-Matbuati'l-İslamiyye, ts.), 1/533.

³⁰⁸ Bkz. 278. âyetin değerlendirmesi.

Yedinci rivayet mürsel³⁰⁹ ya da mu'dal³¹⁰ olduğu için zayıf kabul edilmiştir. Ahmed Şakir bu rivayetle alakalı “Rivayetin içeriği zayıflığına ve münkerliğine delalet ediyor” demiştir.³¹¹

Sekizinci rivayet Süneyd b. Dâvûd ve İbn Cüreyc nedeniyle zayıf görülmüştür.³¹² Aynı zamanda Ğâfir sûresi mekkî, Bakara sûresi ise medenî bir sûredir.

Vâhidî'deki ilk iki rivayet yukarıda incelemiş olduğumuz dördüncü ve beşinci rivayetlerdeki aynı gerekçelerden dolayı zayıf görülmüştür.

Üçüncü rivayet Suyûtî'de de geçmekte, Hadisi Müslim, Tirmizi ve Hâkim eserlerinde aktarmışlardır. Hadisin isnadı sahihtir. Tirmizi bu rivayetle alakalı “hasen-sahih”; Hâkim ise ikinci rivayetin Müslim'in şartlarına göre “sahih” olduğunu aktarmış, Zehebi de “Telhîs”inde buna muvafakat etmiştir.³¹³

Dördüncü rivayet isnadsız zikredilmiştir. Beşinci rivayetin Ali b. Ebû Talha nedeniyle zayıf olduğunu yukarıda aktarmıştık. Çünkü Ali b. Ebû Talha İbn Abbas'ı görmemiştir. Bu hususta İbn Hacer kendisinin İbn Abbas'ı görmediğini buna rağmen ondan nakillerde bulunduğunu aktarır.³¹⁴

Rivayetlerin geneline baktığımız zaman âyetin iniş sebebi olarak aktarılan hususları dört kısma ayırabiliriz:

Bunlardan birincisi; İbn Ömer'in aktardığı rivayet ki Hz. Peygamber'e izin olarak nafile namazlarda istediği yere dönebileceğine dâir bu âyet nâzil oluyor.

İkincisi; Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde belli bir müddet Beyt-i Makdis'e doğru yöneldikten sonra Allah'ın emri ile Kâbe'ye doğru yönelmiş, bu durum Yahudilerin hoşuna gitmemiş ve bu âyet inmiştir.

Üçüncüsü; Seferde iken kıblenin tayini noktasında problem yaşayan bir grup hakkında bu âyet nâzil olmuştur.

³⁰⁹ Tâbiin'in “Kâle Rasûlullah” diyerek nakletmiş olduğu hadis. Bkz. Itr, *Menhec*, 320.

³¹⁰ Senedin herhangi bir yerinden peşpeşe iki veya daha fazla ravinin düştüğü hadis. Bkz. Mehmet Efendioğlu, “Mu'dal”, içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2020), 354-55.

³¹¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/533.

³¹² Bu kişiler hakkında gerekli açıklamalar 102. ve 108. âyetlerde yapılmıştır.

³¹³ *Sahîh-i Müslim*, 1/486.; Tirmizi, *el-câmî'*, 5/73.; Hâkim en-Neysâburî, *el-Müstedrek*, 2/292.

³¹⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 698.

Dördüncüsü ise; Necaşi'nin ölümü üzerine Hz. Peygamber'in cenaze namazının kılınmasını emretmesi üzerine Sahâbeden gelen itirazlar üzerine bu âyet nâzil olmuştur.

Birinci durumu aktaran rivayet sened açısından en sahih isnad olmasına rağmen rivayet meçhul bir siğa ile nakledilmiştir. Bu tür lafızlarla gelen rivayetlerin tefsir usulü açısından sebep ifade etmede kesinlik bildiren bir lafız olmadığını birinci bölümde ve başka rivayetlerde belirtmiştik. Aynı zamanda ilgili rivayet nafiye namazlarla alakalı bir ruhsat olduğundan bahsetmektedir. Halbuki sadece nafiye ibadetlerde değil zaruri durumlarda gemi, tren, hava yolu vb. durumlarda da geçerli olmasına engel bir durum yoktur.

İkinci durumu aktaran rivayetin sened açısından zayıf olduğunu yukarıda beyan etmiştik. Aynı zamanda rivayet kible değişikliğinden bahsetmektedir. Hâlbuki bu durum hakkında inen âyet aynı sûrenin 142. ve 144. âyetleridir. Bu âyetlerde Allah Teâlâ açık bir şekilde *“İnsanlardan bir kısım sefihler, “Onları yöneltmekte oldukları kibleden çeviren nedir? diyeceklerdir...”* buyurarak bu durumu açıkça beyan etmiştir. Devamındaki âyette ise *“Biz senin, yüzünü göğe doğru çevirdiğini görüyoruz. Seni memnun olacağın kibleye muhakkak döndüreceğiz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir; ...”* buyurarak Hz. Peygamber'in bu arzusunu açıkça dile getirmiştir.

Hatta İbn Abbas ve Atâ 115. âyetin 144. âyet ile mensûh olduğunu söylemişlerdir. Fakat Taberî bunu kabul etmemiş ve durumu şöyle izah etmiştir: *“Nâsîh ancak mensûh ile olur. Bunun içinde delil gerekir. “Her nerede olursan ol Allah'ın zatı oradadır” âyeti ile bunun kastedildiği açık değildir. Yine ilgili âyetin Beyt-i Makdis'e doğru namaz kıldıktan sonra indiğine dâir bir delil de yoktur. Çünkü ashab ve tâbîinin imamlarından ilim ehli olanlardan bu durumu kabul etmeyenler vardır. Aynı zamanda Hz. Peygamber'den bu şekilde bir haber de gelmemiştir. Dolayısıyla bu durum hakkında ihtilaf mevcuttur.”*³¹⁵

Bu âyetler arasında zaten nesh ile düzeltilecek bir problem de yoktur. 144. âyet namazla alakalı özel bir uygulamaya yani kible konusuna işaret etmekte iken; 115. âyet

³¹⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/534.

ise daha genel bir hükümden bahsetmekte; her nerede olursak olalım ona ibadet ve dua edilebileceğini vurgulamaktadır.³¹⁶

Üçüncü durumu aktaran rivayetlerin sened bakımından zayıf rivayetler olduğunu açıklamıştık. İlgili âyeti bağlam açısından değerlendirdiğimizde konuyla alakalı olan bu tartışmaya açıklık getirecek bir âyettir. Fakat rivayetler ciddi olarak zayıf kabul edilmektedir. Bununla birlikte bir önceki âyeti incelediğimizde “*Allah’ın mescidlerinde O’nun adının anılmasına engel olan ve onların yıkılması için çalışandan daha zalim kim olabilir?*”³¹⁷ Allah burada kendi mescidlerinde O’nun adının anılmasını engelleyen bir zümreden bahsetmektedir. Sanki burada Allah mü’minlere şöyle demektedir: “Kim engellerse engellesin, hangi şart altında olursanız olun, Allah’ı istediğiniz yerde anabilirsiniz”

Dördüncü durumu aktaran rivayet zaten zayıftır. Bağlam yönünden baktığımızda ise bir önceki âyette Allah’ın adının anılmasını engelleyen zümrelerden bahsettiğini söylemiştik. Necaşi’nin³¹⁸ bu sınıftan yani Allah’ın adının anılmasını engelleyenlerden olmadığı malumdur. Aynı zamanda mü’minlere bu kadar yardımı dokunan ve Hz. Peygamber’in kardeşim ve kardeşiniz dediği bir kimse hakkında sahâbeden böyle bir itirazın sâdır olması muhtemel değildir.

Sonuç olarak rivayetlerin içinde sened olarak en sahih isnad Suyûtî’nin naklettiği ikinci rivayet olsa da hem meçhul bir siğa ile gelmesi hem de âyetin bağlamı açısından genel bir hükme delalet etmesi yönüyle tefsir kabilinden değerlendirilir. Bundan dolayı bu rivayetler arasında “Âyetin nüzûl sebebi şudur” diyebileceğimiz bir rivayet bulunmamaktadır. Âyeti genel bir hüküm olarak değerlendirmek daha doğru gözükmektedir.

2.1.2.7. Gerçek İyilik

{لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ}

“İyilik yüzlerinizi doğu ve batıya çevirmeniz değildir...” (Bakara, 2/177)

³¹⁶ Hayreddin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 1/194.

³¹⁷ (Kur’an-ı Kerim, Bakara, 2/114).

³¹⁸ Necaşi ve durumu hakkında Bkz. Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyân Yayınları, 2011), 249-259.

Vâhidî ve Suyûtî’de geçen rivayetler şu şekildedir:

Abdurrezzak’ın Katâde’den aktarmış olduğu rivayette “Yahudilerin batıya, Hristiyanların ise doğu tarafına doğru namaz kıldıkları ve bunun üzerine bu âyetin nâzil olduğu.” aktarılmıştır.³¹⁹

Suyûtî’nin aktarmış olduğu diğer rivayet Vâhidî ile benzerlik göstermekte; her ikisi Katâde’nin şöyle dediğini aktarmaktadır: “Adamın birinin Hz. Peygamber’e iyilik hakkında soru sorduğu ve bu soru üzerine ilgili âyetin indiği bize haber verildi. Hz. Peygamber adamı çağırdı ve kendisine bu âyeti okudu. Katâde şöyle demiştir: “Bir kimse farzlardan önce müslüman olup, kelime-i şehadet getirse, daha sonra da ölse böyle bir kişinin hayır üzere olduğu umulur.³²⁰ İşte Allah bu âyeti bunun üzerine indirmiştir. Yahudiler batıya hristiyanlar ise doğuya yönelip ibadet ediyorlardı.”³²¹

Rivayetleri sened ve bağlam açısından değerlendirecek olursak: Birinci rivayet Abdurrezzak-Ma’mer-Katâde kanalıyla gelmektedir. Bu açıdan maktû bir rivayettir. Fakat buna rağmen senette bulunan raviler makbul ravilerdir.³²²

İkinci rivayet ise Taberî’nin Katâde’den nakletmiş olduğu rivayettir ve senet bakımından birinci rivayete göre zayıftır. Çünkü senette bulunan Said b. Ebî Urviye sika olmasına rağmen daha sonra “muhtelit”³²³ olmuştur. İhtilat, sika raviler için söz konusu olup, ihtilata yakalanan ravinin durumu hakkında farklı görüşler aktarılmış, ihtilattan önceki rivayetlerinin makbul olacağı noktasında ittifak mevcuttur. Ama ihtilattan sonra yapmış olduğu rivayetler genellikle kabul edilmemiştir. Yine İhtilata yakalanan ravinin bu durumdan önce mi yoksa sonra mı naklettiği bilinmeyen rivayetlerine gelince genel olarak makbul sayılmamıştır.³²⁴ Biz de bu rivayetin ihtilattan önce mi sonra mı olduğu noktasında bir bilgiye rastlayamadığımız için bu rivayeti tercih etmiyoruz.

³¹⁹ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 28.; Suyûtî, *Lübâb*, 75.; San’âni, *Tefsîrû Abdurrezzâk*, 1/302.

³²⁰ Vâhidî’nin aktarmış olduğu rivayette “cennet vacip olur” şeklinde geçmektedir. Bkz. Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 28.

³²¹ Suyûtî, *Lübâb*, 76.; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 3/338.

³²² Ravilerin durumları için Bkz. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 287303.; Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el Arnaût- Beşar Avvâd Ma'ruf (Beirut: Müessetü'r-Risâle, 1982), 5/269.

³²³ “Ravinin yaşılık, bunama vb. nedenlerden ötürü aklının zayıflaması ve rivayet ehliyetini kaybetmesi anlamına gelmektedir.” Bkz. Uğur, “İhtilât”, 21/571.

³²⁴ Uğur, 21/571.

İkinci rivayette metin açısından da sıkıntılar mevcuttur. Suyûfî tarafından tek bir rivayet olarak aktarılmış olmasına rağmen, aralarında bir mana bütünlüğü yok gibidir. Bu durum sanki iki farklı rivayetin tek bir metinde toplanmış olduğunu göstermektedir. Belki de “âyeti okudu” kısmından sonra zikredilen şeyler ravinin kendi yorumu olabilir.

Âyetin bağlamına baktığımız zaman da birinci rivayetin âyetin mefhumuna daha uygun olduğu görülmektedir. Çünkü önceki âyetlerde Yahudiler ve Hristiyanlar eleştirilmekte³²⁵, onlardan ve kendileri için hazırlanan elim azaptan haber verilmektedir.³²⁶ Çünkü o dönem bu iki din mensupları sürekli birbirleriyle yarışmakta ve üstünlük kurmak istemekteydiler. Hatta Hz. Peygamber Medine’ye ilk geldiğinde Kudüs’e yönelmiş, bu durum yahudilerin hoşuna gitmiş, Hristiyanlar ise bu durumdan rahatsız olmuşlardı. Daha sonra kible yeniden Kâbe’ye dönünce bu sefer Yahudiler bu durumdan hoşlanmamışlardı. İşte Allah bu âyetle asıl üstünlüğün ve iyiliğin imanda olduğunu beyan etmiş oldu.³²⁷

Sonuç olarak hem sened hem metin hem de bağlam açısından birinci rivayet tercihe daha elverişli gözükse de maktû bir rivayet olduğu için tefsir kabilinden değerlendirilmesi daha uygun gözükmektedir.

2.1.2.8. Oruç Gecesinde Helal Kılınan Şeyler

{أَجَلٌ لَّكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفْتُ إِلَى نَسَائِكُمْ}

“Oruç gecesinde eşlerinize yaklaşmak size helâl kılındı.” (Bakara, 2/187)

Suyûfî’nin aktarmış olduğu rivayetler şu şekildedir:

Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd ve Hâkim, Abdurrahman b. Ebî Leylâ kanalıyla Muaz b. Cebel’den şöyle dediğini nakletmektedirler: “İnsanlar Ramazan’da yatmadıkları müddetçe yemeye, içmeye ve eşleriyle birlikte olmaya devam ederlerdi. Uyuduklarında ise bunları yapmaktan kaçınırlardı. Bir gün Kays b. Sirme adında Ensardan birisi, yatsıdan sonra uyudu. Bir şey yiyip içmeden sabahladı ve yorgun bir şekilde uyandı. Hz. Ömer ise uyuyup uyandıktan sonra eşiyile birlikte oldu. Daha sonra Hz. Peygamber’e

³²⁵ (Kur’an-ı Kerim, Bakara 2/173).

³²⁶ (Kur’an-ı Kerim, Bakara 2/175-176).

³²⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 3/338.; Ebu Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm el-Ensârî, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 1. bs (Dimeşk: Darü’l-Feyhâ, 2016), 1/378.

gelip durumu anlatınca Allah bu âyetleri “sonra orucu geceye kadar tamamlayın...” kısmına kadar indirdi.”³²⁸

Suyûtî bu hadisin Ebû Leylâ’dan naklinin meşhur olduğunu ama Ebû Leylâ’nın Muâz (r.a)’dan işitmediğini söylemiştir. Daha sonra kendisi bu rivayeti destekleyen “şevâhid” türünden rivayetleri nakletmiştir.³²⁹ Bu rivayetlerin hepsi değişik lafızlarla gelse de hepsi aynı konudan(bağlamdan) bahsetmektedir. Bundan dolayı sadece kaynakları zikretmekle yetineceğiz.³³⁰

Biz burada rivayetleri sened bakımından da incelemeyeceğiz. Çünkü Suyûtî ve Vâhidî’nin aktarmış olduğu rivayetlerin hepsi birbirini desteklemektedir. Fakat dikkatimizi çeken husus rivayetlerde genelde âyetlerin iniş sebebi olarak aktarılan olaylarda Kays b. Sirme ismi zikredilmektedir. Fakat başka rivayetlerde Hz. Ömer, Ka’b ya da genel olarak tüm ahabtan bahsedilmektedir. Buradan şu ihtimaller ortaya çıkmaktadır:

1. Bu olay birden fazla kişinin başına gelmiş olabilir.
2. İlk olarak Kays’ın başına gelmiş ve durumu Hz. Peygamber’e bildirdiği esnada âyet nâzil olmuştur. Meseleden haberi olmayan diğerleri ise sonradan gelip durumlarını anlatınca Hz. Peygamber de inen âyeti onlara haber vermiştir.
3. Âyetin nüzûlü teaddüd etmiş olabilir.

Bu ihtimaller arasında bize en mantıklı gelen birinci ve ikinci ihtimallerdir. Çünkü ramazan günü bütün müslümanlar iftar ediyor ve devamında eşleri ile birlikte olmaları veyâhut yatıp istirahat etmeleri mümkündür. Aynı şeylerin birden fazla kişinin başına da gelmesi doğal bir durumdur. Dolayısıyla burada âyetin nüzûlü teaddüd etmiştir demek yerine rivayetleri bir arada değerlendirmek daha uygun gözükmektedir.

³²⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 36/439.; Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî Ebu Dâvûd, *Sünen-i Ebu Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, ts.), 2/295 "Kitâbü’s-savm", 1.; Hâkim en-Neysâbüri, *el-Müstedrek*, kit. "Kitâbü’t-tefsir", 2.; Suyûtî, *Lübâb*, 78.

³²⁹ Suyûtî, *Lübâb*, 79.

³³⁰ Buhârî, *Sahîhü’l-Buhârî*, kit. "Kitâbü’s-savm", 30, “Tefsir”, 65.; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 25/86.; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 3/496-497.; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü İbn Ebî Hâtim*, 1/316.; Vâhidî, *Esbâbü’n-Nüzûl*, 28-29.

2.1.2.9. Bazı Kimselerin Sözlerinin Hoşa Gitmesi

{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُغْجِبُكَ قَوْلُهُ}

“İnsanlardan öyleleri vardır ki, dünya hayatı hakkındaki sözü senin hoşuna gider; ...” (Bakara, 2/204)

Bu âyetle alakalı hem Suyûtî’de hem de Vâhidî’de toplam üç rivayet nakledilmektedir.

Suyûtî İbn Ebî Hâtim’in Saîd ve İkrime kanalıyla İbn Abbas’tan şöyle dediğini aktarmıştır: “İçlerinde Âsım b. Sâbit ile Mersed’in de bulunduğu bir birlik baskına uğrayınca münafıklardan ikisi “Vay şu ölenlerin haline! Ne ailelerinin yanında durabildiler ne de verilen görevi yerine getirdiler!” dediler. İşte bu söz üzerine Allah bu âyeti indirdi”³³¹

Vâhidî ve Suyûtî’nin Taberî kanalıyla Süddî’den naklettiği diğer rivayet ise şöyledir: “Bu âyet Ahnes b. Şerîk hakkında inmiştir. Ahnes Hz. Peygamber’e gelip müslüman olduğunu açıkladı. Bu durum Hz. Peygamber’in hoşuna gitti. Daha sonra huzurdan çıktı. Yola devam ederken müslümanlara ait ekinler ve bineklere rastladı. Ekinleri yaktı, merkepleri de öldürdü. Bundan dolayı Allah bu âyeti indirdi.”³³²

Görüldüğü üzere her iki rivayet farklı olaylardan bahsetmekte, fakat genel olarak rivayetlerde bahsedilen sınıfın münafıklar olduğu belirtilmektedir.³³³ Rivayetleri incelemek gerekirse: Birinci rivayet seneddeki Muhammed b. Ebu Muhammed el-Ensârî nedeniyle kabul edilemez.³³⁴

İkinci rivayet ise Esbad b. Nasr el-Hemedanî nedeniyle zayıf görülmüştür.³³⁵ Fakat bu rivayet âyetin mefhumuyla bağlantılı olması nedeniyle birinci rivayete nazaran tercih edilmeye elverişli gözükmektedir. Çünkü âyetin devamında “*Gücü ele geçirince yeryüzünde bozgunculuk çıkarmak, ürünleri ve nesilleri yok etmek için çalışır. Allah ise bozgunculuğu asla sevmez.*” buyurulmaktadır. İkinci rivayette ise Ahnes’in müslüman

³³¹ İbn Ebî Hâtim, *Tefsirü İbn Ebî Hâtim*, 1/363.; Suyûtî, *Lübâb*, 90.

³³² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 4/229.; Suyûtî, *Lübâb*, 90.

³³³ Râzî, *Meftâihu'l-Gayb*, 5/213.

³³⁴ Bu ravi hakkında gerekli açıklamalar 108. âyetin değerlendirilmesinde açıklanmıştır.

³³⁵ Kendisi hakkında gerekli açıklamalar 108. âyeti değerlendirirken yapılmıştır.

olduktan sonra oradan ayrılıp karşılaştığı ekinleri ve hayvanları yok ettiği bildirilmektedir.

Yine birinci rivayette bahsedilen seriyyenin reci' vakası olduğu aktarılmaktadır.³³⁶ Hicretin 4. yılında gerçekleşmiştir.³³⁷ İncelemiş olduğumuz âyetin bağlamına baktığımız zaman 197. âyetten 203. âyete kadar hac ile ilgili hükümlerden bahsetmektedir. Hac ise hicretin 9. yılında farz kılınmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde tarihsel olarak bir uyuşmazlık gözükmemektedir. Yine birinci rivayette meydana gelen bir seriyyede müslümanların öldürüldüğü haber verilmekte, bunun üzerine münafıkların da bu hâdiseye ilgili alay ettikleri aktarılmaktadır. Hâlbuki âyette “*Kimisinin sözü senin hoşuna gider*” buyrulmaktadır. Böyle bir şeye Hz. Peygamber’in sevinmesi, hoşuna gitmesi asla mümkün değildir. Hâlbuki ikinci rivayette Ahnes’in müslüman olduğu bildirilmektedir. Bu ise gerçekten sevinilecek bir şeydir. Bu açıdan da birinci rivayet âyetin mefhumuna uygun bir rivayet olarak değerlendirilebilir.

2.1.2.10. Kadınlar

{نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَاتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ}

“Kadınlar sizin tarlanızdır. Tarlanıza dilediğiniz şekilde yaklaşın...” (Bakara, 2/223)

Âyetin sebab-i nüzûlü ile alakalı Suyûtî yedi rivayet aktarmakta, Vâhidî ise altı tane rivayet zikretmektedir. Hem Suyûtî’de hem Vâhidî’de ortak olan rivayetler mevcuttur. Suyûtî’de geçen rivayetler şu şekildedir:

Birinci rivayet: Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve Tirmizi, Cabir b. Abdillâh’tan şöyle dediğini nakletmişlerdir: “Yahudiler “Eğer kadına arkadan yaklaşırsa çocuk şaşırır” diye inanıyorlardı. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.”³³⁸

İkinci rivayet: Ahmed b. Hanbel ve Tirmizi, İbn Abbas’tan şöyle dediğini nakletmişlerdir: “Ömer (r.a), Allah’ın Rasûlü’ne gelerek, “Ya Rasûlallah! Bittim ben” dedi. Hz. Peygamber de “Seni ne bitirdi?” diye sordu. Hz. Ömer de “Bu gece eşime arkadan yanaştım” dedi. Hz. Peygamber bir cevap vermedi. Akabinde Allah bu âyeti

³³⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 4/230.

³³⁷ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Recî Vak’ası”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Tdv İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007), 34/510.

³³⁸ Buhârî, "Tefsîr" 39.; Müslim, "Nikah" 118.; Tirmizi, "Tefsîr" 2.; Ebu Dâvûd, "Nihah" 12.

indirdi.” Yani “ister arkadan ister ön taraftan yaklaş. Fakat dübür kısmından ve hayızlı iken yaşmaktan sakın.”³³⁹

Üçüncü rivayet: Taberî, Ebu Ya’la, İbn Merduye, Zeyd b. Eslem kanalıyla Ebu Saîd el-Hudrî’den nakletmektedirler: “Adamın biri eşine dübür kısmından yaşmıştı. İnsanlar bunu duyunca o kişiyi ayıpladılar. Bunun üzerine bu âyet indirildi.”³⁴⁰

Dördüncü rivayet: Buhârî, İbn Ömer’den nakille: “Bu âyet eşlerine dübür kısmından yaklaşanlar hakkında indirilmiştir.” dediğini aktarmıştır.³⁴¹

Beşinci rivayet: Taberânî, “Ceyyid” bir senedle İbn Ömer’den nakletmektedir: “Bu âyet Hz. Peygamber’e, hanımlara dübür kısmından yaklaşma konusunda ruhsat olarak indirildi.”³⁴²

Altıncı rivayet: Yine Taberânî, İbn Ömer’den nakletmiştir: “Hz. Peygamber zamanında adamın biri eşine arka taraftan yaklaşmıştı. İnsanlar bu adamı yadırgadılar. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi.”³⁴³

Yedinci rivayet: Ebu Dâvûd ve Hâkim, İbn Abbas’tan şöyle dediğini nakletmiştir: “İbn Ömer yanılmıştır. Önceden putperest olan bu topluluk Ensar’dandı. Bunlarla ile birlikte ehli kitap olan Yahudilerden bazıları bu âyetin inmesine neden oldular. Bu topluluk ilim noktasında Yahudilerin üstün olduklarını, bundan dolayı da onların işlerinin doğru olacağını düşünüyorlardı. Bayanlarla tek bir şekilde birlikte olmak Yahudilerin adetlerindendi. Onlara göre bir kadının en mahrem hali bu durumdu. Ensar da Yahudilerin bu halini kabul etmişlerdi. Kureyş’ten bir grup ise eşleriyle yüzleri veya arkaları dönük ya da sırt üstü yatar bir pozisyonda birlikte oluyorlardı. Muhacir Medine’ye geldiklerinde onlardan birisi Ensar’dan bir kadınla evlendi. Onunla birlikte olmak isteyince kadın, “Bizimle ancak tek bir şekilde birlikte olabilirsin” diyerek onu reddetti. Bu durum büyüdü ve Hz. Peygamber’e intikal etti. İşte Allah bu âyeti bu durum üzerine indirdi.

³³⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/434.; Tirmizi, "Tefsîr", 3.

³⁴⁰ Taberî’nin aktardığı rivayet Ata b. Yesar’da son buluyor. Bkz. Taberî, *Câmiü’l-Beyân*, 4/408.; Ahmed b. Ali b. el- Müsennâ Ebu Ya’la, *Müsnedü Ebî Ya’la*, 2. bs (Beirut: Darü’l-me’mün, 1990), 2/354.

³⁴¹ Buhârî, “Tefsir”, 39.

³⁴² Bu rivayette elimizde bulunan “Lübâb” baskısında rivayet meçhul siğa ile aktarılmıştır. Fakat Taberani’nin aktardığı rivayette mâlum siğa ile aktarılmıştır. Bkz. Ebü’l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *Mu’cemü’l-Evsât*, thk. Muhsin el-Hüseynî- Tarık b. Avzullah b. Muhammed Ebu Muâz (Kahire: Darü’l-hameyn, 1995), 4/144.

³⁴³ Taberânî, *Evsât*, 6/242.

Yani; kadının doğum yeri olması kaydıyla istediğiniz şekilde yanaşabilirsiniz demektir.”³⁴⁴

Vâhidî’de geçen rivayetler ise şu şekildedir:

Birinci rivayet: Ebu Bekir Ahmed b. Hasan el-Kâdî, Hacîb b. Ahmed’den, o, Abdurrahîm b. Münîb’den, o, Süfyân b. Uyeyne’den, o, İbnü’l-Münkedir’den, Câbir b. Abdullah’ı, şöyle derken işittiğini haber vermiştir: “Yahudiler, eşine arka taraftan öne doğru yaklaşan kimsenin çocuğunun şaşı olacağını söylüyorlardı. Bu sebeple bu âyet nâzil oldu.” Vâhidî bu rivayeti Buhârî’nin Ebû Nuaym’dan, Müslim’in de Ebu Bekir b. Ebi Şeybe kanalıyla her ikisinin Süfyân es-Sevrî’den naklettiğini haber vermektedir.³⁴⁵

İkinci rivayet: Muhammed b. İbrahîm, Ebu Saîd İsmâîl b. Ahmed’den, o, Abdullah b. Zeyd’den, o, Ebu Küreyb’den, o, el-Muhâribî’den, o, Muhammed b. İshâk’tan, o, Ebân b. Müslim’den, Mücâhid’in şöyle dediğini haber vermiştir: “Ben Fâtiha’dan Kur’an’ın sonuna kadar mushafı üç kez İbn Abbas’a arz ettim. Kur’an’ın her bir âyetinde onu durdurdum ve kendisine sorular sordum. “Kadınlar tarlanızdır” âyetine gelince İbn Abbas şöyle dedi: “Bu kişiler Kureyş’e mensuptu. Bunlar Mekke’deyken kadınlarla birlikte olma konusunda çok geniş davranırlar, diledikleri gibi birlikte olurlardı. Medine’ye geldiklerinde ensar’dan kadınlarla evlendiler ve Mekke’deyken eşlerine nasıl davranıyorsalar o şekilde davranmak istediler. Ensar kadınları böyle bir muameleyi hoş karşılamadılar ve “daha önce böyle birşeyle karşılaşmadık” dediler. Bu durum Hz. Peygamber’in kulağına gitti. İşte bundan dolayı Allah “*Kadınlar sizin tarlanızdır. Tarlanıza dilediğiniz gibi gelin*” âyetini indirdi. Ravi dedi ki: “İster ön taraftan istersen dübürden, istersen çökmüş bir şekilde yaklaşabilirsin.” Yani “*tarlaya dilediğin gibi gel*” buyurarak “tarla” ile; çocuğun doğduğu yeri kastetmiş oldu.” Hâkim, Ebû Zekeriyya el-Anberî, Muhammed b. Abdisselâm, İshâk b. İbrâhîm ve Muhâribî kanalıyla bu hadisi “Sahîh”inde nakletmiştir.³⁴⁶

Üçüncü rivayet: Saîd b. Muhammed, Ebu Ali b. Ebî Bekr’den, o, Ebü’l-Kâsım el-Beğavî’den, o, Ali b. Cad’dan, o da Şu’be’den, o, Muhammed b. el-Münkedir’den,

³⁴⁴ Ebû Dâvûd, “Nikah”, 12.; Hâkim en-Neysâbü’rî, “Nikah”, 23.

³⁴⁵ Buhârî, “Tefsîr”, 39.; Müslim, “Nikah”, 19.; Vâhidî, *Esbâbü’n-Nüzûl*, 41.

³⁴⁶ Vâhidî’nin aktarmış olduğu ikinci rivayette Ebân b. Müslim olarak ismi geçen kişi Hâkim’in rivayetinde Ebân b. Sâlih olarak geçmektedir. Bkz. Hâkim en-Neysâbü’rî, “Tefsîr”, 27.

Câbir'in "Yahudiler, bir kimse eşine diz çökmüş bir halde yaklaşırsa, çocuğu şaşş olur." dediler. Allah da bu söz üzerine ilgili âyeti indirdi." derken işittiğini haber vermiştir.³⁴⁷

Dördüncü rivayet: Saîd b. Muhammed, Muhammed b. Abdillâh'dan, o, Ahmed b. Hüseyin el-Berkî'den, o, Ebü'l-Ezher'den, o, Vehb b. Cerîr'den, o, Ebu Küreyb'den, o, Numan b. Râşid'den, o, Zührî'den, o Muhammed el- Münkedir'den, Câbir b. Abdillâh'ın şöyle dediğini aktarmıştır: "Yahudiler, birisi eşine rükûya gider bir haldeyken arkadan öne doğru yaklaşırsa, doğacak çocuğu şaşş olarak dünyaya gelir." dediler. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu." Yani doğum bölgesi olmak kaydıyla eşine dilediği gibi yaklaşabilir." demektir. Bu hadisi Müslim, bu hadisi Harun b. Ma'ruf ve Vehb b. Cerîr kanalıyla nakletmiştir. Ebu Hamîd b. eş-Şerefi bu hadisin yüz hadis değerinde olduğunu; Zührî'den sadece Numan b. Râşid'in rivayet ettiğini söylemiştir."

Beşinci rivayet: Muhammed b. Abdirrahman el-Mutavvî, Amr b. Hamdân'dan, o, Ebu Ali'den, o, Züheyr'den, o, Yunus b. Muhammed'den, o, Yâkub el-Kummî'den, o, Cafer'den, o, Saîd b. Cübeyr'den, İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ömer, Hz. Peygamber'in yanına geldi ve "ben bittim" dedi. Peygamber de "Seni bitiren nedir?" diye sordu. Ömer de "eşime ters yönden yaklaştım" dedi. Hz. Peygamber de herhangi bir cevap vermeden sustu. Bunun üzerine Allah bu âyeti vahyetti." yani "arka taraftan ve hayız halinden sakındığın müddetçe ister önden ister arkadan yaklaşabilirsin."

Altıncı rivayet: Ebu Bekr Ahmed b. Muhammed el-İsfehânî, Abdullâh b. Muhammed el-Hâfız'dan, o, Ebu Yahya er-Râzî'den, o, Sehl b. Osman'dan, o, Muhâribî'den, o, Leys'ten, o, Ebu Sâlih'ten, Saîd b. el-Müseyyeb'e bu âyetin manasının sorulduğunu, onun da "azl (meniye dışarıya akıtma) konusunda nâzil olmuştur" dediğini haber vermiştir."

İbn Abbas bir başka rivayette şöyle demiştir: "İlgili âyet, Muhacir hakkında nâzil olmuştur. Onlar Medine'ye geldiklerinde, aralarında Ensar ve Yahudilerin de olduğu bir mecliste kadına doğum bölgesinden olmak şartıyla hem önden hem de arka taraftan yaklaşma meselesini konuşmuşlardı. Yahudiler ön taraf hariç başka şekli ayıplamışlar ve şöyle demişlerdi: "Biz Tevrat'ta kadınlarla yüz yüze olmayan cinsi münasebetin Allah katında bir kir olduğunu, doğacak çocukta meydana gelebilecek şaşşlık ve deliliğin de bu sebeple olduğunu buluyoruz" Müslümanlar durumu Allah Rasûlü'ne arz ettiler ve "Biz

³⁴⁷ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 41.

hem cahiliye’de hem de müslüman olduktan sonra eşlerimizle dilediğimiz şekilde birlikte oluyorduk. Yahudiler bizim bu halimizi ayıpladılar ve “şöyle şöyle yaparsanız böyle olur şeklinde iddiada bulundular” dediler. Allah Yahudileri yalanladı ve müslümanlara ruhsat olarak “*Kadınlar sizin tarlanızdır*” âyetini indirdi.” Burada ferç ile kastedilen doğum bölgesidir. “*Tarlanıza dilediğiniz yerden gelin*” kısmıyla “cinsel bölgeye önden ve arkadan, dilediğiniz şekilde gelin” anlamı kastedilmektedir.”³⁴⁸

Aktarmış olduğumuz rivayetleri inceleyecek olursak:

Hem Suyûtî’de hem de Vâhidî’de ortak olan rivayetler mevcuttur. Bu rivayetleri incelerken tek bir rivayetmiş gibi inceleyeceğiz.

Suyûtî’nin aktardığı birinci rivayeti Vâhidî’de nakletmiştir. Rivayet başta Buhârî olmak üzere kütüb-i sitte’de geçmektedir. Dolayısıyla sadece buhârî’de geçmesi, aynı zamanda diğer kütüb-i sitte eserlerinde de geçmesi sebep-i nüzûl açısından tercih sebebi olarak görüldüğünü daha önce belirtmiştik. Ayrıca bu hadis Buhârî’nin “sülesiyyat”ından kabul edilir ve seneddeki her bir ravi sika’dır. Buna rağmen biz diğer rivayetleri de inceleyip buna göre bir tercihte bulunacağız.

Suyûtî’de geçen ikinci rivayet Vâhidî’de de geçmektedir. Senedde bulunan Ya’kub b. Abdullah ve Cafer b. Ebû’l-Muğire pek çok hadis âlimi tarafından “saduk, yehimü” vasfıyla anılmıştır. Ayrıca hadisi nakledenlerden biri olan Tirmizi hadis için “hasen-ğarib” ifadesini kullanmıştır.³⁴⁹

Suyûtî’nin naklettiği üçüncü rivayet ise hem Taberî’de mürsel olarak geçmesi hem de seneddeki Abdullah b. Nafi ve Hişâm b. Saîd nedeniyle zayıf kabul edilmiştir. Abdullah hakkında “leyyinü’l-hadis, leyse bihi be’sun” gibi cerh ifade eden lafızlar kullanılmıştır. Buhârî ise “bazen ma’ruf, bazen ise “münker” hadisler naklediyor” demiştir. Hişâm hakkında ise Ebû Hâtim, Ahmed b. Hanbel’den şöyle işittiğini naklediyor: “Hişâm hafız değildir. Hadisi muhkem değildir. Aynı zamanda rivayet meçhul siğa ile nakledilmiştir.”³⁵⁰

³⁴⁸ Vâhidî, 42.

³⁴⁹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 32/345.; Zehebî, *Mîzân*, 4/452.; İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, 7/445.; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 2/108.; Tirmizi, *el-câmî’*, 5/88.

³⁵⁰ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 16/208, 30/204.; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 6/51.

Suyûtî'nin Buhârî'den naklettiği dördüncü rivayet sebep ifade etmede nass olmayan meçhul siğa ile geldiği için tefsir kabilinden değerlendirilir.

Yine beşinci rivayette aynı siğa ile geldiği için tefsir kabilinden kabul edilir. Aynı zamanda bu rivayete göre anal yolla eşlere yaklaşmanın caiz olduğu anlaşılmaktadır ki böyle birşey Kur'an, sünnet ve icma ile caiz değildir. Zaten âyet bu anlayışı tashih etme amacıyla gelmiştir.

Yine Taberânî'den nakledilen altıncı rivayet her ne kadar sebep ifade etmede nass kabul edilen lafızlarla gelse de seneddeki Ya'kub b. Humeyd nedeniyle zayıf kabul edilmektedir. Kendisi hakkında "sika değil, bir şey değil, zaifu'l-hadis" gibi nitelermeler kullanılmıştır. Aynı zamanda senedde zikredilen Ya'kub ile Ebû Safvân arasında hocatalebe ilişkisi açısından problem var gibidir. Cerh ve Ta'dil eserlerine baktığımızda böyle bir ilişkiye rastlayamadık.³⁵¹

Suyûtî'nin naklettiği yedinci rivayet ise hem Ebû Dâvûd hem Hâkim'in "el-Müstedrek"inde geçmektedir. Senedde bulunan Muhammed b. İshâk "saduk, tedlis yapan, şiacılık ve kadercilik"; Abdulaziz b. Yahya ise "saduk, vehim," gibi vasıflarla anılmışlardır. Ayrıca Buhârî bu kişiyi "Duafa" isimli eserinde zikretmiştir.³⁵²

Vâhidî'nin naklettiği ikinci rivayet, Hâkim'in "müstedrek"inde geçmektedir. Senedde bulunan Muhammed b. İshâk "saduk, tedlis yapan, şiacılık ve kadercilik" gibi sıfatlarla; Abdurahman b. Muhammed el-Muhâribî ise "sikalardan naklettiği zaman saduk, leyse bihi be'sun, tedlis yapan, kesîrü'l-ğalat" gibi vasıflarla anılmıştır.³⁵³

Vâhidî'nin naklettiği üçüncü rivayete gelince senedde bulunan Ali b. Ca'd "sika, saduk" gibi vasıflarla anılmıştır. İbn Hacer "teşyi'(şia) ile itham edilmiştir" demiştir. Zehebi ise Müslim'in "Kur'an mahlûktur" dediği için kendisinden yüz çevirdiğini beyan etmiştir.³⁵⁴

Vâhidî'nin naklettiği altıncı rivayet Saîd b. El-Müseyyeb'ten gelen maktû bir rivayettir. Tefsir kabilinden değerlendirilir.

³⁵¹ Ya'kub b. Humeyd hakkında bilgi için Bkz. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 32/318-322.; Zehebî, *Siyer*, 11/158.; İbn Hacer, *Takrîb*, 1088.

³⁵² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/216.

³⁵³ Mizzî, 24/414, 17/389.; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/265-9/41.

³⁵⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 691.; Zehebî, *Mizân*, 3/116.

İncelenen rivayetler arasında sened bakımından en sahih rivayet Suyûtî'nin naklettiği birinci rivayettir. Hem Buhârî'de geçmesi hem de ravilerinin hepsinin sika olması nedeniyle sened olarak tercihe en uygun rivayettir.

Rivayetlere genel olarak baktığımız zaman Hz. Ömer'in durumunu anlatan rivayet hariç diğer rivayetler, âyetin Buhârî'de geçen rivayette olduğu gibi Yahudilerde var olan “kadına arkadan yanaşılırsa çocuk şaşır olur” gibi batıl bir inanişın reddedilmesine yönelik indiğini beyan etmektedir. Bir önceki âyette de yani 222. âyette Yahudilerin hayızlı bir kadınla alakalı düşüncelerinin yanlış olduğu açıklanmıştır. Çünkü Yahudiler Tevrat'a uyararak hayızlı kadınları pis kabul eder, onlardan uzak dururlardı. Adetli kadına dokunan, hatta yatağında yatan, minderinde oturanları bile pis sayarlar, böyle kişilerin yıkanması gerektiğini düşünürlerdi. Yahudilerin etkisinde kalan bazı kabileler de adetli kadınlara benzer bir şekilde davranıyorlardı. Hz. Peygamber Medine'ye gelince bu durum kendisine bildirildi, gelen âyetler de meseleyi çözüme kavuşturdu. İşte bu âyette de benzer bir durum meydana gelmekte, Yahudilerin batıl inanişları âyetle tashih edilmektedir.³⁵⁵

Hz. Ömer'in durumunu ise şöyle izah etmek mümkün olabilir: bu âyet Yahudilerin düşüncelerine cevap olarak inmiştir. Fakat Hz. Ömer bu durumdan habersiz olabilir. Yahudilerin bu düşüncesini de bildiği için ve bununla alakalı herhangi bir hüküm de olmadığı için korkmuş ve durumu Hz. Peygamber'e anlatmıştır. Her ne kadar rivayette peygamber sustu ve akabinde âyet indi dese de bunu daha önce inen âyeti Hz. Ömer'e okudu olarak anlamak rivayetleri cem açısından daha sağlıklı gözükmektedir. Ya da en son çare olarak âyet tekraren inmiştir denilebilir. Sonuç olarak hem sened hem de bağlam açısından birinci rivayet tercihe daha elverişlidir.

2.1.2.11. Boşanılan Eşlere Engel olunmaması

{وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ }

“Kadınları boşadığınız zaman, sürelerini tamamladıklarında kocalarıyla yeniden evlenmelerine engel olmayın...” (Bakara, 2/232)

³⁵⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 353-55.

Buhârî, Ebû Dâvûd ve Tirmizi³⁵⁶ vd.'nin Ma'kil b. Yesâr'dan naklettikleri rivayette şöyle geçmektedir: “Ma'kil kız kardeşini müslümanlardan bir adamla evlendirdi. Daha sonra kocası onu bir talakla boşadı ve iddet bitinceye kadar da dönmedi. İkisi de birbirlerini arzuladılar. Diğer talipler beraber o da dünürdü oldu. Ma'kil ona, “Ey alçak herif! Kızkardeşimle seni evlendirdim. Sana vermekle ikramda bulundum. Sen ise onu boşadın. Allah'a and olsun ki asla sana dönmeyecektir.” dedi. Bunun üzerine Allah bu âyeti indirdi. Ma'kil âyetin hükmünü işittince “işittim ve itaat ettim” dedi. Daha sonra eski kocasını çağırdı ve “seni kardeşimle evlendirerek sana ikram ediyorum” dedi.”³⁵⁷

Diğer rivayette İbn Cerîr Süddî'nin şöyle dediğini nakletmektedir: “Bu âyet Câbir b. Abdillâh hakkında inmiştir. Cabir'in bir amcağını vardı. Kocası onu boşamış, iddet müddeti içerisinde de ona dönmemişti. Daha sonra kocası ona dönmek istedi. Fakat Cabir (r.a), “hem boşadın hem de ikinci defa nikâhlamak mı istiyorsun?” diyerek buna izin vermedi. Ancak kadın kocasına tekrar dönmek istiyordu. İşte bundan dolayı bu âyet nâzil oldu.”³⁵⁸

Vâhidî ilgili âyetle alakalı aynı olayları aktarmış, fakat Suyûtî'den farklı olarak Ma'kil'in kızkardeşinin evlendiği kişinin amcaoğlu olduğunu beyan etmiştir.³⁵⁹

Bu rivayetleri sened açısından değerlendiren Suyûtî birinci rivayetin daha sahih olduğunu belirtmiştir.³⁶⁰ Çünkü birinci rivayet kütüb-i sitte dediğimiz eserlerin çoğunda zikredilmekte; özellikle Buhârî de geçmesi tercih sebebi sayılmaktadır.³⁶¹

İkinci rivayet ise Esbad b. Nasr sebebiyle zayıf sayılmıştır. İbn Hacer kendisini “saduk, çokca hata yapan biri” olarak nitelemiştir.³⁶² Bağlam açısından birbirlerine benzeyen bu rivayetler arasında Buhârî ve diğer kütüb-i sitte eserlerinde zikredilen birinci rivayet sebep-i nüzûl açısından daha kuvvetli görüldüğü için tercihe daha elverişli olarak değerlendirilebilir.

³⁵⁶ Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî*, kit. "Kitabü't-tefsir", 40.; Ebu Dâvûd, "Nikah", 20.; Tirmizi, *el-Câmiü'l-Kebîr*, kit. "Tefsiru'l-Kur'an", 3.

³⁵⁷ Suyûtî, *Lübâb*, 103.; Vâhidî de kardeşi ile evlenen kişinin amcasının oğlu aktarılmaktadır. Bkz. Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 43.

³⁵⁸ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 5/21.; Suyûtî, *Lübâb*, 104.; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 44.

³⁵⁹ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 43.

³⁶⁰ Suyûtî, *Lübâb*, 104.

³⁶¹ Suyûtî, *el-İtkân*, 79.

³⁶² İbn Hacer, *Takrîb*, 124.

2.1.2.12. Dinde Zorlama Olmaması

{لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ}

“Dinde zorlama yoktur.” (Bakara, 2/256)

Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Hibban³⁶³ İbn Abbas’ın şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: “hiç çocuğu hayatta olmayan bir kadın, “şayet çocuğu olup yaşarsa onu yahudi olarak yetiştireceğine” dâir kendi kendine yemin ederd. İçlerinde ensar çocuklarının da bulunduğu Benî Nâdir Medine’den sürülünce, Ensar karşı çıktı ve “çocuklarımızı bırakmayız” dediler. Bundan dolayı Allah bu âyeti indirdi.”³⁶⁴

Taberî, Saîd ve İkrime kanalıyla İbn Abbas’ın şöyle dediğini nakletmişlerdir: “Dinde zorlama yoktur” âyet Salim b. Avfoğulları’na mensup ensar’dan Husayn adında biri hakkında nâzil olmuştur. Onun kendisi müslüman olduğu halde Hristiyan olan iki çocuğu vardı. Hz. Peygamber’e gelip, “Ben bu ikisine islama girmeleri için baskı uygulayabilir miyim? Çünkü bu ikisi sadece hristiyanlığı kabul ediyorlar” dedi. Bunun üzerine Allah bu âyeti indirdi.”³⁶⁵

Vâhidî Süddî’den nakille aynı olayı biraz tafsilatıyla aktarmaktadır. Bu rivayette Şam’dan zeytinyağı taşıyan bir kafilenin Medine’ye geldiği ve Husayn’ın iki çocuğunun bu kabileyle birlikte Medine’den çıkmak istedikleri aktarılmakta; bu kafilenin onları ancak hristiyan olurlarsa çıkaracaklarını teklif etmeleri üzerine bu ikisinin bu teklifi kabul ettikleri bildirilmektedir. Rivayetin sonunda Süddî şöyle demektedir: “Bu hüküm Hz. Peygamber’in Ehl-i kitapla savaşması emredilmeden önceydi. Daha sonra bu âyet neshedildi ve Berae sûresinde ehli-i kitap ile savaşılması emredildi.”³⁶⁶ Vâhidî benzer bir olayı Mesrûk’tan nakletmektedir.³⁶⁷

Mücâhid şöyle demiştir: “Bu âyet ensâr'dan bir adam hakkında inmiştir. Bunun Subeyc isminde siyahi bir kölesi vardı ve onu islama girmesi için zorluyordu.” Yine Mücâhid: “Kurayza ve Benî Nâdir yahudilerinin içinde çocukları süt emen bir grup vardı. Hz. Peygamber, Benî Nadir Oğulları’nın sürgün edilmesini emredince, onların Evs

³⁶³ Ebu Dâvûd, *Ebu Dâvûd*, kit. "Kitabü'l-cihad", 141.; Nesâî, *Sünenü'l-Kübrâ*, kit. "Kitabü't-tefsir", 43.; Ebü'l-Hasan Emîr Alâüddîn Ali İbn Balabân, *el-İhsân fî Takrîbi Sahîh-i İbni Hibbân*, thk. Şuayb el Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 1/352. “Kitabü'l-îmân”, 2.

³⁶⁴ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 44-45.; Suyûtî, *Lübâb*, 107.

³⁶⁵ Suyûtî, *Lübâb*, 107.

³⁶⁶ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 45.

³⁶⁷ Vâhidî, 45.

Kabilesine mensup olan sutoğulları “Muhakkak ki biz de onlarla gideriz ve onların dinine gireriz.” dediler. Bu olay üzerine aileleri onları engellediler ve islâm’a girmeleri için baskı uyguladılar. İşte bundan dolayı âyetin indiğini haber vermiştir.”³⁶⁸

Genel olarak bu âyet hakkında toplam altı rivayet nakledilmektedir. Bu rivayetlerden ilk ikisi hariç diğer rivayetler her ne kadar sebep ifade etmede nass olan ibârelerle gelse de merfû olmadığı için sebab-i nüzûl kabilinden değerlendirilmeye elverişli değildir.

İlk iki rivayete baktığımızda şahıslar ve olaylar birbirinden farklı olsa da bağlam açısından tek bir şeye delalet etmektedirler: “*Dinde zorlama yoktur.*” Dolayısıyla rivayetleri sened açısından değerlendirmek ve bu iki rivayet arasında hangisi sebab-i nüzûl olmaya daha elverişli bunu tespit etmek gerekiyor.

Birinci rivayetin senedinde bulunan raviler sika ravilerdir ve hem Buhârî hem de Müslim’in rivayette bulunduğu ravilerdir.³⁶⁹ Bu açıdan Suyûtî’nin Taberî’den nakletmiş olduğu rivayetten sened bakımından daha kuvvetlidir. Çünkü Taberî’nin nakletmiş olduğu rivayet seneddeki Muhammed b. Ebî Muhammed sebebiyle zayıf kabul edilmiştir. İbn Hacer kendisinin “saduk, şiiilik ve kadercilik”le itham edildiğini söylemiştir.³⁷⁰ Zehebî ise bilinmediğini söylemiştir.³⁷¹ Yine seneddeki Seleme b. Fadl hakkında İbn Hacer “saduk, kesîrî’l-hata (çok hata yapan)” ifadesini; Taberî’nin hocası Muhammed b. Humeyd hakkında ise “hafız ama zayıf” ifadesini kullanmıştır.³⁷²

Bu değerlendirmeler neticesinde birinci rivayetin daha kuvvetli olduğu; diğerlerinin ise bazısının merfû olmaması, bazısının ise zayıf olması hasebiyle tercihe elverişli olmadıkları sonucuna ulaşabiliriz.

2.1.2.13. Kazanılan Şeylerin Güzellerinden Vermek

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ}

“Ey iman edenler! Kazandığınız şeylerin güzellerinden verin...” (Bakara, 2/267)

³⁶⁸ Bu rivayetlerin tamamı için Bkz. Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 45.

³⁶⁹ Raviler hakkında Bkz. İbn Hacer, *Takrîb*, 119-198-374-436-667.; yine İbn Hibban’ın eserini tahkik eden Şuayb el-Arnâut’un değerlendirmesi için Bkz. İbn Balabân, *el-İhsân fî Takrîbi Sahîh-i İbni Hibbân*, 1/352.

³⁷⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 825.

³⁷¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 26/382.

³⁷² İbn Hacer, *Takrîb*, 401, 839.

Vâhidî ve Suyûtî'nin Hâkim'den nakletmiş oldukları rivayette Câbir (r.a) şöyle demiştir: “Peygamber (s.a.v.) fitir sadakası olarak hurmadan bir sa’ (yaklaşık 3 kg) verilmesini emretti. Daha sonra adamın biri değeri düşük, kalitesiz bir hurma getirdi. İşte bu hususta Kur’an’ın bu âyeti nâzil oldu.”³⁷³

Yine Vâhidî'nin nakletmiş olduğu bir başka rivayette Berâ (r.a) şöyle demiştir: “Bu âyet Ensar hakkında inmiştir. Bu kişiler hasad vakti geldiğinde, olgunlaşmış ve ham hurma salkımlarını çıkarıp, Rasûlullah’ın mescidindeki iki direğin arasında olan iplere muhacirlerin fakirleri yesin diye asarlardı. Bazısı da caiz olduğu düşüncesiyle kötü hurma salkımını çok olan salkımların içine katmaya çalışırdı. Bu nedenle böyle yapanlar hakkında ilgili âyet nâzil oldu. Yani size getirildiği vakit almayacağınız şeyleri başkasına vermeyin demektir.”³⁷⁴

Suyûtî ise aynı rivayeti Hâkim, Tirmizi, İbn Mâce³⁷⁵ vd.’nden nakletmekte ve benzer olaylardan bahsetmektedir.³⁷⁶

Yine Suyûtî Ebû Dâvûd, Nesâî ve Hâkim kanalıyla Sehl b. Huneyf’in şöyle dediğini nakletmektedir: “İnsanlardan bazısı mahsullerin en kötüsünü seçip, bunları sadaka diye veriyorlardı. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.”

Yine bir başka rivayette Suyûtî İbn Ebî Hâtim kanalıyla İbn Abbas’tan: “Hz. Peygamber’in ashâbı ucuz yiyecekleri satın alıp bunları sadaka olarak veriyorlardı. Bunun üzerine Allah bu âyeti kerimeyi indirdi.” demiştir.³⁷⁷

Hem Vâhidî hem de Suyûtî'nin naklettiği dört tane rivayet zikredilmiştir. Rivayetlerin bütününe baktığımızda âyetin, sadaka olarak verilmesi gereken mallardan kötüsünü seçenler hakkında nâzil olduğu yani aynı bağlamdan bahsettiği anlaşılmaktadır.

Rivayetleri sened açısından değerlendirecek olursak: Birinci rivayet hem Vâhidî hem de Suyûtî'nin ortak nakletmiş olduğu bir hadistir ve Hâkim’in “Müstedrek”³⁷⁸’inde zikredilmektedir. Hâkim bu hadisin Müslim’in şartlarına uygun olduğunu ama kitabında zikretmediğini söylemiş; Zehebî ise “Telhîs”inde muvafakat etmiştir. Senedde Hâtim b.

³⁷³ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 47.; Suyûtî, *Lübâb*, 109.

³⁷⁴ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 47.

³⁷⁵ Tirmizi, *el-Câmiü'l-Kebîr*, kit. "Tefsîrü'l-Kur'an", 3.; Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek*, kit. "Kitâbü't-tefsîr", 2.; İbn Mâce, "Zekât", 19.

³⁷⁶ Suyûtî, *Lübâb*, 108.

³⁷⁷ Suyûtî'nin nakletmiş olduğu bu rivayetler için Bkz. Suyûtî, *Lübâb*, 108-109-110.

³⁷⁸ Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek*, kit. "Kitâbü't-tefsîr", 2.

İsmâil dışındaki raviler sikadır.³⁷⁹ Hatim için İbn Hacer “saduk, yehimu, sahihü’l-kitab” tabirlerini kullanmış; Nesâî ise “leyse bi’l-kaviyyi” demiştir.³⁸⁰

İkinci rivayet de birtakım farklılıklar olmakla birlikte hem Vâhidî de hem Suyûtî de geçmektedir. Hem Hâkim’den hem de İbn Mâce’den aktarılan rivayetler Esbad b. Nasr-Süddî-Adiyy b. Sabit ve Berâ kanalıyla aktarılmakta; Tirmizi ise aynı rivayeti İsrâîl b. Yunus-Süddî- Ebu Mâlik ve Berâ vasıtasıyla zikretmektedir. Ve Hadis hakkında “hasen-ğarib-sahih” demiştir. Hâkim ve İbn Mâce rivayetlerinde bulunan Esbad b. Nasr el-Hemedânî Süddî’den rivayetleri ile meşhurdur. Hakkında hem cerh hem ta’dil ifadeleri kullanılmaktadır. Mesela İbn Maîn kendisini sika saymış, Ahmed b. Hanbel ise tevakkuf etmiştir. Nesâî ise “leyse bi’l-kaviyy” ifadesini kullanmıştır.³⁸¹ Fakat Tirmizi’nin aktardığı senedde Süddî dışındaki raviler sikadır. Süddî ise “hasenü’l-hadis”dir.³⁸²

Suyûtî’nin aktarmış olduğu üçüncü rivayet Sehl b. Huneyf kanalıyla gelmiştir. Fakat ne Ebû Dâvûd rivayetinde ne de Nesâî rivayetinde bu ifadeler yer almamaktadır. Bilakis her iki kaynakta da Sehl Hz. Peygamber’in “cû’rür” ve “levnü’l-humeyk”den³⁸³ sadaka alınmasını nehyettiğini söylüyor.³⁸⁴ Nesâî rivayetinde Sehl³⁸⁵ babasından nakletmesi gerekirken hiç hadis işitmediği halde direk Hz. Peygamberden nakilde bulunmuştur.³⁸⁶ Bu açıdan mürseldir. Ebû Dâvûd rivayeti ise merfu olmasına rağmen âyetin nüzul sebebiyle alakalı herhangi bir ifade yer almamaktadır.

Suyûtî’nin Hâkim’den nakletmiş olduğu rivayette ise Süleyman b. Kesîr’in Zührî’den yapmış olduğu rivayetler zayıf sayılmıştır.³⁸⁷ Fakat Zehebî “Telhîs” inde bu rivayeti destekleyen başka rivayetler olduğunu söylemiştir.³⁸⁸

³⁷⁹ Bu ravilerin durumu için Bkz. İbn Hacer, *Takrîb*, 200-799-880.; Ebu Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 1. bs (Beyrut: Darü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1953), 2/487.

³⁸⁰ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 5/190.; İbn Hacer, *Takrîb*, 200.

³⁸¹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 2/358-359.

³⁸² İbn Hacer, *Takrîb*, 141.

³⁸³ Her ikisi de kötü hurmayı ifade etmektedir.

³⁸⁴ Ebû Davud, *Sünen*, 2/110-111.; Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesai, *es-Sünenü’l-Kübra*, 1. bs (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 2001), 3/33.

³⁸⁵ Tam adı Es’ad b. Sehl b. Huneyfir.

³⁸⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 134.

³⁸⁷ İbn Hacer, 412.

³⁸⁸ Hâkim en-Neysâbü’rî, *el-Müstedrek*, 1/559.; Yine bu rivayetlerde bulunan Muhammed b. Ebu Hafsa’yı Nesâî zayıf görmüş, İbn Hacer de “saduk” ve “hata eden” biri olarak değerlendirmiştir. Bkz. İbn Hacer, *Takrîb*, 838.; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 9/123.

Suyûtî'nin aktardığı son rivayet, İbn Ebî Hâtim'in İbn Abbas kanalıyla nakletmiş olduğu rivayettir. Bu senedde bulunan Cafer b. Ebi'l-Müğire, Eş'as b. İshâk, Abdullah b. Sa'd, Ahmed b. Abdurrahman ve Ebu Bekr Ahmed b. Kâsım hem İbn Hacer hem de İbn Ebî Hâtim tarafından "saduk" sıfatıyla anılmışlardır. Sadece Abdurrahman b. Abdullah'ı İbn Hacer sika olarak değerlendirmiştir.³⁸⁹

Bu rivayetlerin tamamına baktığımız zaman sened açısından birbirlerini destekleyen rivayetler olduğu görülmektedir. En az hasen derecesinde olan bu rivayetler tek bir hususa dikkat çekmektedir. İster zekât olsun ister sadaka olsun infak edilen şeylerin kaliteli olması gerektiğine vurgu yapmakta; kalitesiz malları infak edenler âyet tarafından yerilmektedir. Çünkü âyetin siyâk-sibâk'ına baktığımız zaman 260. âyetten 274. âyete kadar hep sadaka ve infaktan bahsetmekte, bu âyete kadar tasadduk dediğimiz şeyin hangi kasıtlı ve nasıl olması gerektiği açıklanmıştır. Daha sonra hangi mallardan sadaka verileceğine yani malın keyfiyetine geçilmiş; verilen şeylerin kötü mallardan değil de kalitelilerinden olması gerektiği emredilmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere rivayetlerde konu bütünlüğü mevcuttur. Fakat yine de sened açısından en kuvvetli senedin birinci rivayet olduğu görülmektedir. Diğerlerini bu rivayeti destekleyen unsurlar olarak değerlendirmek daha uygun olacaktır.

2.1.2.14. Ribadan Geriye Kalandan Vazgeçilmesi

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ}

"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve eğer mü'min kimselerseniz ribadam geriye kalmanı bırakın..." (Bakara, 2/278)

Vâhidî ve Suyûtî'nin Ebû Ya'la'nın "Müsned"inden nakletmiş oldukları rivayette İbn Abbas'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "Bu âyet Sakif kabilesinden Amr b. Avfoğulları ile Müğire Oğulları hakkında inmiştir. Müğire Oğulları ile Sakifliler arasında faiz alışverişi vardı. Allah Hz. Peygamber'e Mekke'nin fethini nasip edince, Hz. Peygamber o gün bütün faizi kaldırdı. Daha sonra Amr Oğulları ile Müğire Oğulları Mekke valisi'nin yanına geldiler. Müğire Oğulları, "İnsanlar arasında riba nedeniyle en kötü durumda olan biz olduk. Bizden hariç herkesin faizi kaldırıldı" dedi. Amr Oğulları ise "Ama biz faizi alacağız diye anlaşmıştık" dediler. Vali, bu meseleyi mektupla Hz. Peygamber'e bildirdi.

³⁸⁹ İbn Hacer, *Takrib*, 94-149-201-510.; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 2/67.

Bunun üzerine bu ve devamındaki âyet nâzil oldu.” Vâhidî de bu rivayetin sonunda şöyle bir ilave vardır: “Amr Oğulları Allah ve Rasûlüne karşı savaşamayacaklarını anladılar.”³⁹⁰

Suyûtî İbn Cerîr kanalıyla İkrime’den nakletmektedir: “Bu âyet içlerinde İbn Mesûd, Hubeyb, Rebîa ve Abdüya’lil’inde bulunduğu Sakifliler hakkında inmiştir.”³⁹¹

Vâhidî’nin nakletmiş olduğu diğer rivayette Atâ ve İkrime (r.a) şöyle demişlerdir: “Bu âyet, Abbas b. Abdulmuttalib ve Osman b. Affân hakkında indi. Bunlar hurma üzerine selem akdi³⁹² yapmışlardı. Hasad vakti gelince hurma sahibi onlara; “Eğer siz payınızın hepsini alırsanız, elimde aileme yetecek miktarda hurma kalmaz. Şu an ürünün yarısını alsanız, önümüzdeki mevsim de size iki katını versem ne dersiniz?” dedi. İkisi bunu kabul ettiler. Belirlenen vakit gelince, her ikisi fazlalığı istediler. Bu Rasûlüllah’a ulaştı onları bundan nehyetti. Allah bu âyeti indirdi. Onlar da derhal itaat ettiler ve sadece ana paralarını aldılar.”³⁹³

Vâhidî bir başka rivayette Süddî’nin şöyle dediğini nakletmiştir: “Bu âyet, Abbas ve Hâlid b. Velîd hakkında nâzil oldu. Bunlar cahiliyye döneminde faizle selem yapan iki ortaklardı. Daha sonra islam geldi. Bunların ribadan elde ettikleri çokça malları vardı. Allah bundan dolayı bu âyeti indirdi. Akabinde Hz. Peygamber “*Dikkatli dinleyin, cahiliyye devrinde kalma ne kadar faiz varsa hepsi kaldırılmıştır. İlk kaldırdığım faiz de Abdulmuttalib’in oğlu Abbas ’ın faizidir.*”³⁹⁴ buyurmuştur.

İlgili rivayetleri sened ve bağlam yönünden ele almak gerekirse:

Bağlam açısından rivayetler ortak bir meseleden bahsetmektedir o da faiz konusudur. Bundan dolayı senedleri incelemek gerekmektedir.

Birinci rivayet hem Suyûtî hem de Vâhidî kanalıyla gelmektedir. Seneddeki Muhammed b. Saîb el-Kelbî İbn Asakîr, Dârekutnî ve İbn Hacer gibi pek çok hadis otoritesi tarafından “metrûk, sika değil, yalancılıkla itham edilmiş” gibi vasıfları ile

³⁹⁰ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 49.; Suyûtî, *Lübâb*, 112.

³⁹¹ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 6/23.; Suyûtî, *Lübâb*, 112.

³⁹² Parayı peşin verip, ürünün daha sonra teslimi hususunda anlaşma. Bkz. Bilal Aybakan, “Selem”, içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009), 402-5.

³⁹³ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 6/22.; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 49.

³⁹⁴ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 50.

anılmaktadır.³⁹⁵ Yine senedde bulunan Ebû Sâlih İbn Hacer tarafından hem zayıf hem de irsal yapan biri olarak değerlendirilmiştir.³⁹⁶

İkinci rivayet maktû bir rivayettir. Ve hangi konuda indiğine dâir bir sebep zikredilmemektedir. Bundan dolayı sebep-i nüzûl açısından değil de tefsir kabilinden değerlendirilmelidir.

Yine Vâhidî'nin nakletmiş olduğu üçüncü rivayet de maktû bir hadistir. Sebeb-i nüzûl ifade etmede nass olan bir rivayet değildir. Ve aynı zamanda “fa-i ta’kibiyye” ile değil de “vav” atıf harfi ile gelmiştir.

Dördüncü rivayet ise hem maktû olması sebebiyle hem de senedde bulunan Esbad b. Nasr³⁹⁷ ve Süddî sebebiyle zayıf görülmüştür. Süddî hakkında Taberî “*la yuhteccu bi hadîsihi*” yani delil olmaz; İbn Hacer ise “*saduk, yehimu*”³⁹⁸ demiştir.³⁹⁹

Yine bu son rivayet bağlam açısından da değerlendirildiği zaman sebep-i nüzûl olmaya elverişli değildir. Çünkü bu rivayette yapılan akdin Cahiliyye döneminde yani Kur’an nâzil olmadan önce yapıldığı beyan edilmektedir. Bu ise sebep-i nüzûl ile ilgili yapılan tanımlamaya uymamaktadır. Çünkü tanımda “ya sorulan bir soru olacak veya bir olay olup akabinde âyet incek” denilmiştir. Aynı zamanda bu âyetin faiz konusunda nâzil olan son âyetler olduğuna dâir rivayetler mevcuttur.⁴⁰⁰ Bu âyetler indikten sonra da Hz. Peygamber örnek olması için “Dikkatle dinleyin, cahiliyye devrinden kalma ne kadar faiz varsa hepsi kaldırılmıştır, hükümsüzdür. İlk kaldırdığım faiz de Abdulmuttalib’in oğlu Abbas 'ın faizidir.” diyerek hükmü bizzat kendisi uygulamış olabilir.

Dolayısıyla aktarılan rivayetlerde sened açısından sebep ifade etmede nass olan ibâreler kullanılmış olsa da hem seneddeki ravilerin zayıflığı hem de bağlam açısından ele alındığında sebep-i nüzûl olarak değerlendirilecek bir rivayet bulunmamaktadır.

³⁹⁵ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 8/338-339.; İbn Hacer, *Takrib*, 847.

³⁹⁶ İbn Hacer, *Takrib*, 163.

³⁹⁷ Kendisi hakkında 204. ayette değerlendirme yapılmıştır.

³⁹⁸ Yani adil olsa da zaptında kusur var demektir.

³⁹⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 1/313.; İbn Hacer, *Takrib*, 141.

⁴⁰⁰ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed es-Suyûtî, *ed-Dürü'l-Mensûr fî Tefsîri'l-Me'sûr* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 2011), 2/104.

SONUÇ

Biz bu çalışmamızda Kur'an ilimleri arasında önemli bir yere sahip olan esbâb-ı nüzûl konusunu ele aldık. İlk dönemlerden itibaren Ulûmu'l-Kur'an ve Tefsir Usûlü eserlerinde bu mesele daima ilk sıralarda incelenmiştir. Hatta ilk dönemlerde bu rivayetler hadis kitaplarının tefsir bölümlerinde nakledilmiştir.

Biz de ilk olarak esbab-ı nüzulle alakalı kavramsal çerçeveyi ele aldık. Tanımını yaptık. Kur'an'ı tefsir etme açısından ne kadar önemli bir ilim olduğunu vurguladık. Faydalarını teker teker saydık. Aynı zamanda birtakım olumsuz neticeleri de içinde barındırdığını örneklerle açıkladık.

Sebeb-i nüzûl rivayet merkezli bir ilim olduğu için bu meselenin rivayet kriterlerine uygun bir şekilde incelenmesi zorunlu bir durumdur. Biz de bu rivayetleri iki ana başlık altında değerlendirdik. Bunlar;

1. Sebep ifade etmede kesin olan rivayetler
2. Sebep ifade etmeyip tefsir kabilinden değerlendirilen rivayetler

Çünkü öyle rivayetler mevcuttur ki şayet böyle bir ayrımı yapmazsak gerçek nüzûl sebebini tespit etmede zorluklar yaşayabiliriz. Zira rivayetler arasında sahih olan, zayıf olan, mevzu olan, Hz. Peygamber'e ait olan ya da Sahabe veya Tâbiîn'e ait olan sözler mevcuttur. İşte bunların tespit edilmesi Kur'an'ı anlama noktasında bizlere çok yardımcı olacaktır.

Yine esbâb-ı nüzûl ile alakalı taaddüd, tekaddüm, umum-husus gibi birtakım tartışmalı meseleleri ele aldık. Örnekleri ile birlikte açıklamaya gayret gösterdik. Özellikle bir ayet hakkında birden fazla rivayet nakledildiğinde meseleye nasıl yaklaşmamız gerektiği noktasında çözüm önerilerinden bahsettik. Bu çözüm önerileri şu şekildedir:

1. Kabul-Red yöntemi
2. Tercih yöntemi
3. Cem yöntemi
4. Mükerreren nüzul yöntemi

Sebeb-i nüzûl her ne kadar rivayet merkezli bir ilim olsa da bazen rivayetin tek başına yeterli olmadığı aşıkardır. Sahih olmasına rağmen âyetin mefhumuyla uyuşmayan birçok rivayeti tefsir kitaplarında görmek mümkündür. Biz de çalışmamızda buna vurgu yaparak esbâb-ı nüzûl ve bağlam meselesine dikkat çektik. Aralarında nasıl bir ilişki mevcut bunu örnekleriyle açıkladık.

Sebeb-i nüzûl-Bağlam ilişkisinde karşımıza iki kavram çıkmaktadır:

Birincisi; İç Bağlam

İkincisi ise; Dış Bağlam

İç bağlam dediğimizde siyak-sibak kavramı anlaşılırken, dış bağlam dediğimizde nüzûl sebepleri ve nüzûl ortamı anlaşılmalıdır. Kur'an'ın anlaşılmasında sadece nüzûl sebeplerini bilmek yeterli değildir. Aynı zamanda iç bağlam dediğimiz siyak-sibakı da bilmek Allah'ın muradının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

İkinci bölümde ele aldığımız bu meseleleri Fâtiha ve Bakara sûreleri özelinde değerlendirmeye gayret ettik. Özellikle Bakara sûresi Kur'an'ı Kerim'in en uzun sûresi olması hasebiyle hem konu bakımından hem de rivayet malzemesi açısından oldukça zengindir. Bu da her bir rivayetin doğru bir şekilde incelenmesini gerektirmektedir. Biz de bu rivayetleri alanın en önemli iki eseri olan Vâhidî ve Suyûtî'nin eserleri çerçevesince ele aldık. Her iki müellifin ortak rivayetlerini tespit ettik. Böylece iki eser arasında kıyaslama yapma imkânı da bulmuş olduk. İlk olarak rivayetlerin senedlerini inceleyip daha sonra bu rivayetleri bağlam yönünden ele aldık ve en sonunda ulaştığımız neticeyi açıkladık.

Bu çalışmanın neticesinde ulaştığımız sonuçları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Esbab-ı nüzûl Ulûmu'l-Kur'an'ın bir alt disiplini. Kur'an'ı anlama noktasında önemli bir yere sahiptir.

2. İlk dönemlerden itibaren bu ilme çokça rağbet edilmiştir.
3. Sebeb-i nüzûlün Kur'an'ı anlama noktasında pekçok faydası bulunmaktadır.
4. Bir hükmün neden teşrii kılındığı ancak sebeb-i nüzulle bilinebilir.
5. Helal-haram noktasındaki karışıklıkları giderir. Mâide sûresi 93. Ayette olduğu gibi
6. Ayet ya da sûrenin hangi döneme ait olduğu sebeb-i nüzûl vasıtasıyla bilinir. İsrâ sûresi 85. Ayette olduğu gibi.
7. Esbab-ı nüzûlün faydaları olduğu kadar bazı olumsuz sonuçları da mevcuttur.
8. Anlam genişliğine engel olmaktadır.
9. Her âyete bir nüzûl sebebi bulma çabası sahih olmayan pekçok rivayetin kitaplara girmesine neden olmuştur.
10. Bu yüzden rivayetlerin ciddi bir süzgeçten geçirilmesi gerekmektedir.
11. Sebeb-i nüzûl için belirlenen kriterlerin bazen yüzde yüz geçerli olmadığı anlaşılmaktadır. Mesele Buhârî'de geçmesine rağmen ayetin sebeb-i nüzulü başka bir rivayet olabilir. Bakara sûresi 97. Ayette olduğu gibi.
12. Yine fa-i takibiyye ile gelen rivayetlerin kesin ifadeler olduğu usûl kitaplarında zikredilmesine rağmen bu kuralın da her zaman geçerli olmadığı anlaşılmıştır. Bakara sûresi 278. Ayette olduğu gibi.
13. Bakara sûresi özelinde aktarılan rivayetlerin büyük bir çoğunluğu zayıf rivayetlerden oluşmaktadır. Bu da her bir rivayetin dikkatli bir şekilde incelenmesini gerektirir.
14. Umum-husus meselesinde Cumhur ve diğerlerinin kanaatinin aslında aynı olduğu fakat yöntemlerinin farklı olduğu anlaşılmıştır.

Bu konuyla alakalı olarak şu tavsiyelerde bulunmak yerinde olacaktır:

1. Rivayetler bir tasnife tabi tutulmalıdır.
2. Sahih olan rivayetler tespit edilmeli, aynı hadislerde olduğu gibi buna yönelik müstakil eserler yazılmalıdır.

3. Senedler hazfedilmeli, doğrudan sahabe, tâbiîn ya da kim naklediyorsa onun ismi zikredilip, işin ehli için dipnotlarda kaynaklar belirtilmelidir.
4. Nakledilen rivayetlerin sonunda senedin durumu, hükmü belirtilmelidir.

Gücümüz nispetince bu konuda tespit edebildiğimiz sonuçlar ve tavsiyeler bunlardır. Yüce Allah'tan bu çalışmanın faydalı olmasını, hatalarımızın affını ve bizleri razı olacağı işlerde memur kılmasını niyaz ederim. Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdillah. *Müsnedü İmam Ahmed b. Hanbel*. 50 c. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, t.y.
- Ak, Halid Abdurrahman. *Usûlü't-Tefsîr ve Kavâidühü*. 2. bs. Beyrut: Dârü'n-Nefâs, 1986.
- Aldemir, Halil. "Esbâb-ı Nüzûl Rivayetleri Arasında Görülen Çelişkiler ve Geliştirilen Çözüm Yollarının Tahlili". *Ekev Akademi Dergisi*, sy 48 (2011).
- Aşıkutlu, Emin. "Meçhûl". İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Tdv İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003.
- Aybakan, Bilal. "Selem". İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 36. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009.
- Aydemir, Abdullah. "Esbâbü'n-Nüzûl". *Diyanet Dergisi* 11, sy 1 (1972).
- Beğâvi, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mes'ud el-. *Meâlimü't-Tenzîl*. Riyâd: Dâr-ı Tayyibe, 1989.
- Beyhakî, Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-. *Delâilü'n-Nübüvve ve Mârifetü Ahvâli Sâhibi'sh-Şerîa*. 1. bs. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.
- Beyhakî, Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-. *Sünenü'l-Kübrâ*. 3. bs. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil el-. *Sahîhü'l-Buhârî*. 1. bs. Beyrut: Dâr-ı İbn Kesîr, 2002.
- Bulut, Halil İbrahim. "Ümmet". İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 42. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2012.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. 22. bs. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Cessâs, Ebu Bekir Ahmed b. Ali el-. *Ahkâmu'l-Kur'an*. Beyrut: Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1996.
- Cevheri, İsmail b. Hammad. *es-Sihah Tacü'l-Lüğâ ve Sihahü'l-Arabiyye*. 2. bs. C. 4. Beyrut: Daru'l-İlim li'l-Melayin, 1979.
- Çakan, İsmail Lütfi ve Muhammed Eroğlu. "Abdullah b. Abbas". İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 1. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1988.
- Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer ed-. *Sünen-i Dârekutnî*. 1. bs. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Demirci, Muhsin. "Esbâb-ı Nüzûl". İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Tdv İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. 24. bs. İstanbul: İfav Yayınları, 2013.
- Ebu Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünen-i Ebu Dâvûd*. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, t.y.
- Ebu Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el- Müsennâ. *Müsnedü Ebî Ya'lâ*. 2. bs. Beyrut: Darü'l-me'mûn, 1990.
- Efendioğlu, Mehmet. "Metrûk". İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Tdv İslâm Araştırmaları Merkezi, 2004.
- Efendioğlu, Mehmet. "Mu'dal". İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 30. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2020.

- Ezherî, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed el-. *Tehzibü'l-Lüğa*. C. 8. ed-Darü'l-Mısriyye li't-Te'lif ve't-Terceme, t.y.
- Gündüz, Ahmet. "Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Müspet ve Menfi Etkisi". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18, sy 1 (2016).
- Güven, Şahin. *Erdemli Toplumun İnşası*. 1. bs. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012.
- Güven, Şahin. *Kur'an'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu*. 2. bs. İstanbul: İfav Yayınları, 2017.
- Hâkim en-Neysâbü'rî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdullâh. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye. Beyrut, t.y.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. Çeviren Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2011.
- Hatipoğlu, İbrahim. "Müsned". İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 32. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006.
- Itr, Nureddin. *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*. 37. bs. Dimeşk: Darü'l-Fikr, 2017.
- İbn Balabân, Ebü'l-Hasan Emîr Alâüddîn Ali. *el-İhsân fî Takrîbi Sahîh-i İbni Hibbân*. 1. bs. Beyrut: Müessesü'r-Risâle, 1998.
- İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-Azîm Müsneden an Rasûlillah ve's-Sahâbe ve't-Tâbiîn*. 1. bs. Riyâd: Mektebetü Nezâr Mustafa el-Baz, 1997.
- İbn Ebî Hâtim, Ebu Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-Ta'dîl*. 1. bs. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1953.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Fethü'l-Bârî*. 1. bs. Beyrut: Risâletü'l-Alemiyye, 2013.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Lisânü'l-Mizân*. Mektebü'l-Matbüâtî'l-İslamiyye, t.y.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Takrîbü't-Tehzîb*. Dâru'l-Âsime, t.y.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- İbn Hişâm el-Ensârî, Ebu Muhammed Abdülmelik. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. 1. bs. Dimeşk: Darü'l-Feyhâ, 2016.
- İbn Kesir, İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*. 1. bs. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullâh b. Müslim. *Te'vilü Müşkili'l-Kur'an*. Kahire: Mektebetü'l-İlmiyye, 1973.
- İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünen-i İbn Mâce*. 1. bs. Dimeşk: Risâletü'l-Alemiyye, 2009.
- İbn Manzur, Cemaleddin Muhammed b. Mükrim. *Lisanü'l-Arab*. Beyrut: Daru's-Sadır, t.y.
- İbn Mânzûr, Ebü'l-Fadl Cemaleddîn Muhammed b. Mükrem. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâr-ı Sadr, t.y.
- İsfehânî, Rağîb el-. *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'an*. 6. bs. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2014.

- Kara, Ömer. “Kur’an’ın Anlaşılmasında ‘İtibar, Sebebin Hususiliğine Değil, Lafzın Umûmîliğinedir’ İlkesine Usûlcülerin Metodolojik Yaklaşımları”. Ankara Üniversitesi, 2001.
- Karagöz, Mustafa. *Sözlükbilim ve Tefsir -Tehzibu’l-Lüga-*. 1. bs. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Karaman, Hayreddin, Mustafa Çağrıç, İbrahim Kâfi Dönmez ve Sadrettin Gümüş. *Kur’an Yolu Meâli*. 7. bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Karaman, Hayreddin, Mustafa Çağrıç, İbrahim Kâfi Dönmez ve Sadrettin Gümüş. *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*. 7. bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Kattân, Mennâu’l-. *Mebâhis fî Ulûmi’l-Kur’an*. 35. bs. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1998.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Recî Vak’ası”. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Tdv İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007.
- Mizzî, Cemaleddîn Ebü’l-Haccâc Yusuf el-. *Tehzîbü’l-Kemâl fî Esmâi’r-Ricâl*. 2. bs. Bağdad: Müessesetü’r-Risâle, 1983.
- Müslim, Ebu’l-Hüseyin el-Haccâc. *Sahîhü’l-Müslim*. 1. bs. 5 c. Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1991.
- Nesai, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-. *es-Sünenü’l-Kübra*. 1. bs. Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 2001.
- Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-. *Sünenü’l-Kübrâ*. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2001.
- Öz, Ahmet. *Kur’an’ı Anlamada Bağlam*. 1. bs. İstanbul: Hikmet Yayınevi, 6.
- Pak, Zekeriyya. *Tefsir Usûlü*. 1. bs. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020.
- Pazarbaşı, Erdoğan ve İbrahim Görener, çev. “Esbâb-ı Nüzûl-Mennâu’l-Kattân”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 11 (2001).
- Polat, Selahattin. “Mürsel”. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 32. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006.
- Râzî, Ebu Abdillah Fahrüddîn er-. *Mefâtihü’l-Ğayb*. 1. bs. Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1981.
- Sami, Şemsettin. *Kamus-i Türki*. Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1317.
- San’âni, Abdurrezak b. Hemmam es-. *Tefsîrû Abdurrezzâk*. 1. bs. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1999.
- Serinsu, Ahmet Nedim. *Kur’an ve Bağlam*. 3. bs. İstanbul: Şule Yayınları, 2018.
- Suyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed es-. *ed-Dürü’l-Mensûr fî Tefsîri’l-Me’sûr*. Beyrut: Darü’l-Fikr, 2011.
- Suyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed es-. *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’an*. 1. bs. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2015.
- Suyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed es-. *Lübâbü’n-Nükûl fî Esbâbi’n-Nüzûl*. 2. bs. Hicaz: Darü’r-Risâle el-Alemiyye, 2016.
- Şeyh, Salih b. Abdülaziz b. Muhammed eş-. *Şerhü’l-Mukaddime fî Usûli’t-Tefsîr*. 1. bs. Riyâd: Mektebetü Dârü’l-Minhâc, y.y.
- Taberânî, Ebü’l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-. *Mu’cemü’l-Evsât*. 1. bs. Kahire: Darü’l-harameyn, 1995.

- Taberânî, Ebü'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et. *Mu'cemü'l-Kebîr*. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, t.y.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-. *Tefsîrû't-Taberî*. 2. bs. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, t.y.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-. *Tefsîrû't-Taberi*. 1. bs. Kahire: Dar-ı Hicr, t.y.
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa et-. *el-Câmiü'l-Kebîr*. 1. bs. Darü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996.
- Uğur, Mücteba. "İhtilât". İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Tdv İslâm Araştırmaları Merkezi, 2000.
- Uzun, Nihat. "Kur'an'da Ümmet Kavramı". *Diyanet İlmi Dergi*, 2004.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed. *Esbâbü'n-Nüzûl*. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2015.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Zulüm". İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 44. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013.
- Zehebî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-. *Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*. Beyrut: Dâru'l-Mârife, t.y.
- Zehebî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-. *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*. 2. bs. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahadır b. Abdullah. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*. 4 c. Kahire: Darü't-Türâs, 1957.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazim ez-. *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an*. 1. bs. 2 c. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Azî, 1995.